ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ISSN 1728-2705

ЖУРНАЛІСТИКА **13/2005**

Засновано 1958 року

Подано наукову школу професора А.А. Чічановського (журналістика як політична діяльність) і рубрику, де вміщено статті, які зачіпають деякі аспекти сучасного українського журналістикознавства.
Розраховано на викладачів, наукових співробітників.

It is represented the scientific school of prof. A.A. Chichanovskyi (journalism as a political activity) and the heads with the articles that touch some aspects of the Ukrainian modern journalism studies.
For scientists, professors, postgraduates, students.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	**В.В. Різун, д-р філол. наук, проф.**
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	**Н.М. Вернигора (відп. секр.); О.Я. Гоян, канд. філол. наук, доц.; Г.А. Дзюбенко (ред.); В.Ф. Іванов, д-р філол. наук, проф. (заст. відп. ред.); Н.П. Шумарова, д-р філол. наук, проф.; Т.О. Приступенко, канд. іст. наук, доц.; Н.М. Сидоренко, д-р філол. наук, проф.; Б.І. Черняков, д-р філол. наук, проф.; В.І. Шкляр, д-р філол. наук, проф.**
Адреса редколегії	**04119, Київ, вул. Мельникова, 36/1, кімн. 103-А, Інститут журналістики; ☎ (38044) 481 4548, факс 483 0981**
Затверджено	**Вченою радою Інституту журналістики 20.12.04 (протокол № 5)**
Атестовано	**Вищою атестаційною комісією України. Постанова Президії ВАК України № 1-05/7 від 9.06.99**
Зареєстровано	**Міністерством інформації України. Свідоцтво про Державну реєстрацію КІ № 251 від 31.10.97**
Засновник та видавець	**Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02**
Адреса видавця	**01601, Київ-30, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43 ☎ (38044) 239 3172, 239 3222; факс 239 3128**

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2005

Kyiv National Taras Shevchenko University

ЗМІСТ

Наукова школа професора Анатолія Чічановського 4

ПРАКТИЧНА ПОЛІТИКА: МАСОВО-КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ

Чічановський А.А. Журналістика як політична діяльність 5

Розумний М.М. Ідея і нація 10

Іванеско Д.С. Особливості інформаційного мовлення на національних телеканалах України в передвиборний період 14

Соколов М.Ю. Журналістика і посттравматичні стреси (Психологічний вплив насильства в новинах на репортерів, що їх передають) 19

Прудник М.М. Влада й засоби масової інформації США: аспекти впливу на громадську думку 20

Посельський В.Ф. Розширений союз і розширена Європа: спроба системного аналізу європейської периферії 22

Бондаренко К.І. Росія у спектрі переплетення геополітичних інтересів 35

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ЖУРНАЛІСТИКОЗНАВСТВА

Гутиря І.І., Гутиря С.І. Незалежна преса і влада 37

Карпенко В.О. Тематично-змістове збалансування газети 42

Барановська І.М. Українське журналістикознавство 1950–1980-х рр. (Проблематика дисертаційних досліджень, атестованих в Україні) 50

Коу Сяохуа. Тенденції розвитку міської газети в Китаї: з погляду загальних українських реалій 53

Левчук М.А. Проблеми християнської моралі на сторінках сучасної православної періодики Волині 56

Kyiv National Taras Shevchenko University

CONTENTS

The scientific school of A. Chichanovskyi 4

PRACTICAL POLICY: MASS-COMMUNICATIVE ASPECT

Chichanovskyi A. Journalism as political activity 5

Rozumnyi M. Idea and nation 10

Ivanesko D. The special features of informational broadcasting on the national television channelsin Ukraine in the pre-election campaign 14

Sokolov M. Journalism and post-traumatic stresses. Psychological influence of violence in news to presenters who make reports. 19

Prudnik M. Power of mass media in the USA: aspect of impact to the public opinion. 20

Poseletskyi V. The expanded union and the expanded Europe: an attempt of systematic analysis of the European periphery. 22

Bondarenko K. Russia in the aspect of interlacing of geopolitical interests. 35

THE ACTUAL PROBLEMS OF THE UKRAINIAN JOURNALISTIC STUDIES

Hutyrya I. Hutyrya S. Independent press and power. 37

Karpenko V. Subject and content balance of press. 42

Baranovska I. Ukranian journalistic studies of 1950-1980 (Problems of dissertation research, attested in Ukraine) 50

Kou Soyahua. The trends of development of local newspaper in China: according to general Ukrainian reality. 53

Levchuk M. Problems of the Christian morality in the modern orthodox periodics of the Volyn region 56

Kyiv National Taras Shevchenko University

НАУКОВА ШКОЛА ПРОФЕСОРА АНАТОЛІЯ ЧІЧАНОВСЬКОГО

Чічановський Анатолій Анатолійович

Професор кафедри міжнародної журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, професор, доктор політичних наук, академік Міжнародної академії інформатизації – асоційованого члена ООН, голова спеціалізованої вченої ради Д 26.001.26 університету за спеціальністю 23.00.36 – Політична культура та ідеологія.

Школа професора А. А. Чічановського почалася, що називається, з практики. Після закінчення університету він працює редактором, а згодом – завідувачем редакції політичної літератури видавництва "Крим" (нині – "Таврія"), головним редактором видавництва політичної літератури України (Політвидав України), що значною мірою відбилося на його науково-творчій діяльності.

Уже перші його наукові публікації пов'язані з теорією і практикою функціонування засобів масової інформації, взаємовідносинами ЗМІ і владних структур. Він є співавтором монографії "Проблеми ефективності засобів масової інформації і пропаганди" (К., 1985), навчальних посібників "Організація роботи редакції газети" (К., 1986) та "Основи соціалістичної культури" (К., 1987).

1989 р. в Москві виходить у світ його монографія "Инстанция истины. Средства массовой информации и жизнь: возможности, поиск, ответственность".

Проблеми взаємодії та взаємозалежності засобів інформації і влади А. А. Чічановський розробляє разом із професором В. І. Шкляром. Однією з перших робіт у цьому напрямі в Інституті журналістики став навчальний посібник "Політика. Преса. Влада", участь у підготовці якого взяв і перший директор Інституту академік Міжнародної академії інформатизації – асоційованого члена ООН, професор А. З. Москаленко (К., 1995). Цього ж року виходить друком ще одна робота А. А. Чічановського і В. І. Шкляра "Світ інформації: особистість, суспільство, держава. Медитації і марґіналії" (К, 1995).

Водночас у Москві досить великим накладом друкується монографія А. А. Чічановського "В тенетах свободы. Политологические проблемы взаимодействия властных структур, средств массовой информации и общества в новых геополитических условиях" (1995), одним із рецензентів якої є В. І. Шкляр.

Пізніше вийшли у світ роботи "За чертой полета: нации и народы после развала СССР" (М., 2000), "Новина в журналістиці: проблеми практичної політики" (К., 2003). Окремі напрями проблематики розроблені разом з кандидатом політичних наук О. Зоріним (див., наприклад, А. Зорин "Число и слово". – М., 2000).

Другим напрямом школи професора Чічановського є проблеми національної політики. Разом з російським вченим, доктором історичних наук професором В. О. Міхайловим і доктором філологічних наук професором Р. Г. Абдулатіповим він розробляє концепцію національної політики Росії (див. методичний посібник "Национальная политика Российской Федерации: от концепции к реализации". – М., 1997; монографію "Национальная политика России: история и современность". – М., 1997).

За останні десять років вийшло друком понад 50 книг і наукових статей А. А. Чічановського з проблематики, яка стала базовою для його школи. Під керівництвом професора нині працюють п'ять аспірантів, він є консультантом одного докторанта. У цій добірці друкуються творчі доробки окремих з них.

Kyiv National Taras Shevchenko University

ПРАКТИЧНА ПОЛІТИКА: МАСОВОКОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ

УДК 070: 32. 091.5

А.А. Чічановський, д-р. політ. наук, проф.

ЖУРНАЛІСТИКА ЯК ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Розглянуто масовокомунікативні аспекти практичної політики як базової складової політичних процесів, домінуючі тенденції інформаційної діяльності в рамках політичної системи.

Mass communicative aspects of a practical policy are considered to be the base component of the political processes, and dominant tendencies of an information work within the framework of political system.

Параметри висвітлення проблеми

Вивчення еволюції політичних систем та їхніх інформаційних складових є надзвичайно актуальним у принципі, але особливе значення воно має для країн, що змінили парадигму існування й активно оновлюють свої політичні інститути, вектори політичних процесів і відносин.

Саме такою є Україна, яка вже зробила рішучий прорив до нової якості життя, до демократичної перебудови суспільної системи в цілому.

Якщо розглядати систему як ціле, а політику (політичну сферу) – як підсистему суспільства, то треба говорити, що саме інститут влади є найважливішим джерелом інформаційної продукції. Поняття "органи влади" і "влада" в нашому випадку можна розглядати як синоніми, бо суто влада акумулюється в органах влади й звідти ж виходить.

У цій статті, яка є оглядовим викладом матеріалів до спецкурсу, увага зосереджена на політичній ролі взаємодії і взаємозалежності владних структур і засобів масової комунікації у зв'язку із завданнями практичної політики в межах держави, її інформаційним забезпеченням в умовах політичного плюралізму й комерційної преси, а також – деякими особливостями діяльності засобів масової комунікації як підсистеми в системі вищого порядку.

Практична політика – це, умовно кажучи, результат діяльності політичної системи, тобто мистецтво управління, узгодження інтересів влади й соціуму на базі історичного досвіду суспільства, фундаментальних цінностей, створених людською цивілізацією. Говоримо "умовно", тому що політична система – це лише одна з численних систем суспільства, її слід розглядати саме як одну зі складових середовища, але складову опорну, базову, головну.

Виходячи з цього, відзначимо найсуттєвіше: характер проблем практичної політики залежить від типу політичної системи – класичної, ліберальної (представницької), модерністської, постмодерністської. І хоча сфера управління характерна для кожної з них, методи організації та здійснення такого управління принципово різні. Ці методи залежать від цілей, завдань, програм діяльності, форм мобілізації ресурсів та використання їх тощо.

У практичному значенні політична система розглядається як складний механізм формування і функціонування влади в суспільстві, що включає державу, партії, засоби масової комунікації, суспільно-політичні об'єднання, політичні суб'єкти, їхні взаємини, політичну свідомість, культуру, політичні норми. У цілому ж, політична система в сучасному суспільстві, як вважає відомий російський політолог О. Панарін, виступає не так механізмом закріплення водночас складного суспільного порядку, як засобом виробництва суспільного порядку, що не має традиційних гарантій [1, с. 72].

Саме цей аспект, що дозволяє бачити політичну систему в усьому розмаїтті її складу і функцій, виступає засобом соціальної інтеграції, стримування деструктивного впливу розходжень на функціонування складових частин суспільного організму, по суті і є *основою практичної політики* як вираження єдності її двох якостей: а) організації і діяльності, б) структури і вчинків її учасників.

З огляду на цю обставину, поглиблення уявлень про політичну систему та її масовокомунікативний ресурс як динамічне ціле може допомогти науковцям і журналістам у виробленні плідних теоретичних і практичних підходів до ефективного реформування суспільства. Розуміння процесів, що відбуваються в конкретній політичній системі, можливе лише в співставленні зі змінами інших систем, які хоч і мають усі ознаки системного утворення, але найчастіше відіграють роль підсистем або систем другого порядку.

Саме такою є інформаційна система.

Інформаційна система

Який зміст вкладається в це поняття? У першому наближенні можна сказати, що інформаційна система є функціональним об'єднанням *інформації* й технічних *засобів зв'язку*, що забезпечують передавання інформації. При цьому сама передана інформація структурована і являє собою визначену систему знань – *комунікативну систему*. Мається на увазі така сукупність переданих знань, до якої можна застосувати такі системні характеристики, як внутрішня цілісність, зовнішня цілісність та ієрархічність.

Внутрішня цілісність комунікативної системи – це не що інше, як системність самих переданих знань. Систематизація знань досягається насамперед за допомогою *мови*, тих чи інших засобів формалізації знань (написання *тексту* книги; римування *віршованих рядків* та ін.). Тут очевидний тісний зв'язок між знаннями і *мовою, символічними засобами* вираження знань, на який звертають увагу багато авторів. Але система знань (сукупність логічно взаємозалежних знань) – це система значеннєвих *значень*, і вона структурно й онтологічно відрізняється від системи тих *мовних символів*, за допомогою яких здійснюється формалізація цих значень.

Шляхом систематизації знань (системного упорядкування того чи іншого масиву інформації) досягається лише внутрішня цілісність комунікативної системи.

Не менш важлива і її **зовнішня цілісність**. Вона досягається за рахунок переносу інформації на той чи інший об'єктивний *матеріальний носій* інформації, що забезпечує її ефективне збереження і передавання від однієї людини до іншої. Якщо автор написав текст книги на папері, набрав на комп'ютері, то тим самим він лише формалізував відповідні знання, перетворив їх на інформацію. Якщо ж, крім цього, текст книги опублікований, то інформація перенесена на об'єктивні матеріальні носії – конкретні друковані *примірники* книги.

Нарешті, **ієрархічність** комунікативної системи – це її "включеність" в інші комунікативні системи, що забезпечує вільний доступ до неї потенційних користувачів.

Отже, комунікативна система (КС) – це внутрішньо, зовні та ієрархічно структурований масив інформації. Разом із засобами зв'язку комунікативна система й утворює *інформаційну систему* (ІС).

© А.А. Чічановський, 2005

Kyiv National Taras Shevchenko University

Характерним прикладом сучасних інформаційних систем є комп'ютерні інформаційні системи. Засобами зв'язку в них виступають *комп'ютерні мережі.* Існує три основні типи комп'ютерних мереж: *локальна мережа* (з'єднання декількох комп'ютерів, що забезпечує спільний доступ до інформації в межах окремої організації); *регіональна мережа* (регіональне об'єднання локальних мереж); *глобальна мережа,* відома під назвою "Інтернет". Для користувачів, очевидно, важлива не власне комп'ютерна мережа, а той масив інформації, та комунікативна система, доступ до якої вона забезпечує.

Управління інформацією

Перш ніж говорити про управління на рівні політичної системи, потрібно дати відповідь на таке надзвичайно важливе в практичному плані запитання: чи існують технології ефективного ***управління інформацією*** різними формалізованими масивами знань? Тут можна сказати, що прикладних інформаційних технологій (ІТ), які забезпечують ефективне вирішення конкретних проблем обробки інформації (наприклад, проблем пошуку конкретної інформації у великих інформаційних масивах) існує неабияка кількість. Однак технологій керування самими прикладними технологіями – *інформаційних метатехнологій* (ІМТ) – поки що існує мало. Водночас необхідність розробки таких метатехнологій усвідомлюється все більшою кількістю фахівців у різних галузях знань.

Оскільки питання про інформаційні метатехнології в теоретичному плані ще недостатньо вивчені, звернемо увагу лише на деякі практично значимі моменти, уже проаналізовані фахівцями у сфері менеджменту, а також фахівцями з розробки прикладних інформаційних технологій.

Управління інформаційним ресурсом (наприклад, інформаційним ресурсом конкретної організації) передусім припускає аналіз загальної ситуації, "контексту використання" цього ресурсу. Такий аналіз може здійснюватися з обліком найрізноманітніших факторів і параметрів, які вважаються важливими в тому чи іншому теоретичному або практичному аспекті. Виявлення таких параметрів і факторів, власне, і становить головні труднощі при розробці інформаційних метатехнологій.

Проілюструємо це на прикладі управління інформаційними ресурсами організації. Тут в основу аналізу можуть бути покладені різні розуміння – цілі й виробничі завдання організації, рівень освіти персоналу, специфіка впроваджуваних інформаційних технологій, зовнішнє оточення і багато чого іншого.

Так, питання про ІТ, як правило, обговорюється у зв'язку з плануванням, контролем і технічною підтримкою діяльності організації. Доцільно забезпечити централізоване планування і контроль над використовуваними в організації інформаційними технологіями і системами (для того, щоб уникнути дублювання робіт, неузгодженості дії окремих розробників, уніфікувати запити споживачів, непродуманих і занадто великих капітальних вкладень та ін.). Разом з тим, необхідно забезпечити широку сферу застосування ІТ, їхню гнучкість, адаптованість до вирішення конкретних завдань. Крім того, необхідно забезпечити й ефективну технічну підтримку інформаційної структури організації, включаючи навчання персоналу, консультації, усунення несправностей та ін.

Один із поширених варіантів вирішення всіх цих проблем – створення всередині організації спеціального *інформаційного центру,* в якому роботи можуть здійснюватися на двох рівнях – *об'єктному* (поточне керування потоками виробничої, вхідної і вихідної інформації) і *метарівні* (застосування інформаційних технологій, що дозволяють оптимізувати й контролювати сам процес керування поточною інформацією).

В організаціях із сучасною управлінською культурою крім завдань об'єктного рівня інформаційний центр вирішує і метарівневі завдання. Найпростіший приклад метарівневого інформаційного керування – аналіз використовуваних в організації прикладних інформаційних технологій на предмет їхньої реальної відповідності вирішуваним завданням і переваг порівняно з конкурентними ІТ.

Керівник сучасного типу ставить перед співробітниками інформаційного центру коло завдань, що включають у себе як об'єктні, так і метарівневі, залишаючи для себе (і, можливо, для вищого керівництва), так би мовити, надзавдання – визначення загальних напрямів подальшої роботи й оцінку результатів діяльності самого центру.

Серед іншого, важливо оцінювати й різні варіанти застосування інформаційних технологій, знати результати їх застосування в минулому й на цій основі впевненіше прогнозувати перспективи подальшого розвитку. Оцінку інформаційних технологій не слід зводити лише до аналізу типу "витрати-вигоди". Найбільша користь від аналізу витрат полягає не лише в його результатах, а й у самому процесі такого аналізу. Інформація про витрати може бути корисна при прийнятті рішень щодо конкретної інформаційної технології з обліком її вартості й ефективності порівняно з іншими, альтернативними ІТ.

Для ефективності інформаційного керування може мати значення зовнішня і внутрішня "політична" підтримка конкретних ІТ, визнання доцільності впровадження їх і постійного використання, навіть незважаючи на можливі фінансові й інші виробничі витрати. У цьому аспекті характерно, наприклад, ставлення багатьох керівників великих організацій до питання про підключення до комп'ютерної мережі Інтернет.

З одного боку, в організаціях зі стійким становищем керівництва, консервативним кадровим складом і давно сформованим виробничим процесом ставлення до питання про підключення до Інтернету має пасивний, слабко виражений позитивний характер. У таких організаціях вирішення питання пущене "на самоплив". Керівництво за певних умов може піти (чи ні) назустріч ініціативному співробітнику і підтримати його конкретні пропозиції (створити інформаційний центр, локальну комп'ютерну мережу, свій власний Web-сайт в Інтернеті та ін.). Однак при цьому не прослідковується загальне розуміння того, що подібні пропозиції не просто можна, а необхідно підтримати з метою забезпечення перспектив подальшого розвитку організації.

З іншого боку, у деяких випадках керівництво вирішує питання про впровадження нових ІТ в організації не тому, що розуміє справжню важливість цих технологій, а швидше виходячи з потреб політичної моди і необхідності підтримувати належний "імідж" організації в очах конкурентів.

У сучасних умовах стає все очевиднішим, що застосування інформаційних технологій у різних сферах людської діяльності може привести до істотного зростання її продуктивності. Однак лише інформаційних технологій недостатньо, щоб гарантувати успіх. Крім цього, необхідно компетентне керування цими технологіями, уміння системно оцінювати варіанти передбачуваного застосування ІТ з обліком усіх істотних параметрів організації загалом. Щодо проблем керування соціальними общинами це не менш актуально, ніж до проблем керування конкретними організаціями.

Останнім часом особливо яскраво і масштабно зв'язок між якістю керування інформаційними технологіями й ефективністю досягнення поставлених цілей виявляється в політичній сфері.

Політика і влада та їхня інформаційна підтримка

Поняття "політика" має досить широкий змістовний діапазон, оскільки вбирає в себе багатогранні функції

узгодження загальних і приватних інтересів на державному рівні, реалізації загальнозначимих потреб керівництва, регулювання ресурсів і управління суспільними справами тощо.

Тут варто зауважити, що вивчення політики не має на меті формування ідейно-політичної свідомості. Більше того – обізнаність у політичних реаліях аж ніяк не спонукає особистість брати участь у політичних процесах, але, зрозуміло, що в даному випадку йдеться про пересічного (і навіть – аполітичного) громадянина. А що стосується журналіста, діяльність якого ми вважаємо політичною, то для нього ця обізнаність є обов'язковою, з тією лише поправкою, що його орієнтація в сучасній політиці повинна ґрунтуватися на наукових підходах.

Журналістові потрібне чітке системне розуміння основних складових і понять політики, без чого неможливий компетентний аналіз сучасних політичних процесів, перспектив їхнього розвитку. Цей аналіз, розрахований вже на маси, на "публіку", має бути зрозумілим навіть для тих прошарків суспільства, які дуже далекі від політики, а тим більше впливу на її характер. Саме такий "переклад" наукового осмислення політичних процесів дає можливість сприяти підвищенню суспільної активності мас, а отже – їхньої свободи власної життєвої позиції.

Утім варто врахувати думку відомого німецького філософа М. Вебера, який вважає, що політика є намагання до участі у владі або впливу на розподіл влади чи то між державами, чи то всередині держави між групами людей, що вона в собі має [2, с. 2].

З теоретичної точки зору (у загальному плані) політика являє собою єдність таких взаємозалежних аспектів, як один з видів соціальної поведінки мас і міжгрупові стосунки в суспільстві (етноси, партії, конфесії, опозиція і таке інше).

Треба пояснити, що будь-яка сфера політичної відповідальності держави ніколи не буває ідеологічно нейтральною. Одне з визначень поняття ми зустрічаємо у вже цитованого О. С. Панаріна: "Вона (політика – *А. Ч.*) є формою ризикової діяльності, у процесі якої учасники змагаються один з одним за можливість визначати характер і поведінку влади" [1, с. 3]. Це визначення є досить влучним, оскільки за кожним конкретним рішенням законодавчої, виконавчої чи судової влади, за діями конкретних політичних діячів стоять конкретні цінності та орієнтації, якими керуються особи, що приймають політичні рішення. Можна навести чимало прикладів, коли уряди, що вже мають досить чіткий ідеологічний колір, приймають рішення, яким аплодують їхні ідейні противники.

Нагадаємо, що саме такі рішення приймала горбачовська КПРС. Такі рішення часто-густо приймаються і політичним керівництвом посткомуністичних країн; і все ж треба констатувати – вони вже приймаються з урахуванням того, що структура влади в унітарній державі різко відрізняється від владних структур держави, яка є демократичною або претендує на такий статус. Отже, і руки в сучасного керівництва новостворених держав дещо "пов'язані" суспільною думкою, яка активно відображається в засобах масової комунікації.

Сьогоднішнє покоління ще пам'ятає, що в часи, коли керівництво державою здійснювалося переважно через компартію, у політичній лексиці громадян не існувало поняття "гілки влади" як вказівки на існування системи розподілу влади. І хоча відсутність у політичному лексиконі терміна не завжди означає відсутність самого явища, радянське суспільство дійсно не знало, що таке боротьба гілок влади. Тепер така боротьба існує, а претендентів на "гілки" стає дедалі більше.

До речі, на наш погляд, ідентифікація гілкою влади себе як "самостійної сили" обов'язково веде до досить органічної в цьому випадку боротьби за існування, за виживання. Засоби масової інформації, як відомо, наполегливо відстоюють своє право на статус "четвертої влади". Цієї думки дотримуються й чимало теоретиків журналістики. Наша точка зору дещо інша – ЗМІ є не що інше, як посередник між владою і суспільством (див., наприклад, монографію "В тенетах свободи").

Дійсно, засоби масової інформації є лише одним із ресурсів влади, а не самою владою. Але не можна не погодитися і з висновками про те, що саме за посередництва ЗМІ реалізується відносно новий тип влади – інформаційна.

Інформаційна влада

Поява цього типу влади насамперед пов'язана з якісною зміною ролі *знань* у сучасному суспільстві. Загальне розуміння того, що об'єктивні, наукові знання можуть служити реальною підставою влади, було досягнуто досить давно. Навіть більше, у минулому вченість і влада часто навіть ототожнювалися. У процесі розвитку людства уявлення про владу істотно змінилося. Влада знань перестала бути "магічною" для пересічного громадянина. У сучасних суспільствах політична влада здебільшого належить людям, які не є ні мудрецями, ні інтелігентами, ні кваліфікованими адміністраторами-керівниками. На думку Б. Рассела, це пояснюється тим, що наукове знання сьогодні відкрите для всіх, воно не вкрите таємницею, що змушувало б схилятися перед ним. Розвиток науки, перетворення її на практичне "ремесло" розвіяли віру обивателя в магію знань. Почасти це пояснюється тим, що повага до вчених була обумовлена не так їхнім справжнім знанням, як перебільшеними *уявленнями* оточуючих про їхні знання. Саме тому сучасний політик не потребує особливої необхідності в глибокій вченості чи освіченості. Для того, щоб процвітати, йому необхідні не так знання, як *довіра* політичного істеблішменту, сприятливий *імідж* в очах більшості виборців тощо. У цьому сенсі володіння мудрістю, об'єктивними знаннями дійсно замінюється здатністю переконувати людей (використовуючи різноманітні засоби і прийоми) у тому, що ті чи інші політичні цілі актуальні та реально досяжні.

Хоча знання справді значною мірою втратили свій магічний ореол в очах обивателя, той факт, що об'єктивні знання є джерелом влади, не підлягає сумніву. Як відзначає М. Фуко, у сучасних умовах завдання інтелектуала полягає в тому, щоб вибрати деяку нову форму взаємодії з владою [4, с. 7–8]. Необхідно володіти глибоким, практично значимим спеціальним знанням (яким володіє, наприклад, фізик-ядерник, біолог, фахівець з комп'ютерних технологій та ін.) і на його основі здійснювати цілеспрямований вплив у відповідній сфері владних відносин. Оволодіння спеціальним, експертним знанням і дає інтелектуалу ту владу, що необхідна для забезпечення прийнятних умов існування, включаючи можливість протистояти репресивному впливу з боку різних соціальних структур. У даному випадку, як відзначали багато дослідників ще в середині XX ст., зокрема Дж. Френч і Б. Рейвен [5, p. 155], підставою влади є експертне знання, яким володіє її суб'єкт. Тобто по суті йдеться про *експертну владу,* сила якої залежить від знань, що цінуються в розглянутій сфері діяльності. А ще точніше – про експертний *вплив,* що, як правило, має обмежений обсяг (прийняття порад адвоката в юридичних справах, фахівця в галузі комп'ютерних систем зв'язку та ін.).

На рубежі XX–XXI ст. (в умовах швидкого розвитку нових інформаційних технологій і засобів передачі інформації, насамперед – комп'ютерної мережі Інтернет) крім експертної влади з'являються якісно нові форми здійснення влади знань. (Відомий канадський публіцист

Дон Трапскотт у своїй книзі "The digital economy", аналізуючи перспективи розвитку сучасного інформаційного суспільства, відзначає: "зараз, як ніколи, знання – сила. У сучасній... економіці важливо те, що людина знає. Що вона знає про новий виробничий процес. Чи знає вона про те, де знайти інформацію про органічні сполуки чи про енергозбереження. Що вона знає про професійні захворювання чи про потребу суспільства в навчанні й послугах. Сьогодні, як уже зрозуміли в більшості сучасних організацій, здатність активно застосовувати знання – це основне джерело економічної могутності". У XXI ст. – відзначає далі Трапскотт – джерелом добробуту стане знання, яке буде доступно так широко і вільно, як ніколи раніше, у зв'язку з чим зміниться і розподіл якщо не формальної, то в усякому разі реальної влади: починаючи з "найжорстокішого нагляду над фізичною працею рабів у Римській імперії чи в єгипетських фараонів, дисперсія політичної влади йшла рука об руку з дисперсією контролю над знанням... З поширенням мереж і винаходів компаній і окремих облич, спрямованих на створення добробуту (використовуючи нову інфраструктуру), відбувається дисперсія знань, а разом з тим дисперсія економічної і політичної влади.... Мережа, як і революційні засоби інформації минулого, – це центр безшумного і радикального перерозподілу політичної й економічної влади, створення нової політичної економії, а інформаційна магістраль є технологічним інструментом" [6, с. 370–371].

Влада знань утворює, так би мовити, первісне владне середовище, в якому з'являється новий різновид влади – *інформаційна влада.* Виникнення цього різновиду пов'язано не тільки із зазначеною вище зміною ролі знань, а й із появою нових електронних засобів передачі та обробки інформації, легко доступних не лише вузькому колу інтелектуалів, а практично будь-яким зацікавленим суб'єктам влади – політикам регіонального і загальнодержавного масштабу, працівникам засобів масової інформації, керівникам різних організацій і навіть просто приватним особам. До переліку цих нових засобів насамперед потрібно віднести комп'ютерну мережу Інтернет та інші електронні засоби передавання інформації, які все більше використовуються ЗМІ.

Як зазначають багато дослідників, Інтернет стає самостійним фактором політики, що впливає на всю сферу соціального життя людини. Чим більше людей користуються Інтернетом, "тим більший інтерес він являє як новий засіб масової інформації і пропаганди для комерційних компаній, рекламодавців, політиків. І політики активно вторгаються в Інтернет. Збільшується не лише кількість офіційних серверів політичних рухів і партій, а й з'являються нові інформаційно-політичні портали. Кількість і розмаїтість їх нині вже така, що важко вказати на один з них як на безумовно лідируючий. При цьому ясно, що процес політизації Інтернету тільки набирає обертів. Неможливо уявити собі сьогодні політичну партію в Америці, яка б не мала власного web-сайту. Сайт уже не простий засіб створення іміджу чи збільшення престижу, а такий самий робочий інструмент, як телефон, факс, комп'ютер, за його допомогою політичні партії одержують можливість проводити рекламні кампанії, спрямовані на аудиторію визначеного регіону і соціальної групи, віку й інтересів" [7, с. 12–13].

В аналогічному ключі про вплив нових інформаційних технологій на різні сфери суспільства, у тому числі про їхню особливу роль у сфері засобів масової комунікації, висловлюються і багато інших авторів. Зокрема, професор Мануель Кастельс – відомий американський дослідник перспектив постіндустріального суспільства – зазначає, що сучасна масова комунікація "в основному поширюється через диверсифіковану, всеосяжну систему засобів масової інформації, і тому політична гра все частіше й частіше розігрується в цьому віртуальному просторі. Лідерство стає персоналізованим, а шлях до влади лежить через створення іміджу. Йдеться про те, що будь-яка політика може бути зведена до рівня засобів інформації, як говориться і про те, що цінності й інтереси не витримують впливу з боку політики. Однак незалежно від того, про яких політичних діячів йдеться, вони виявляються втягненими до гри, що ведеться через засоби масової інформації, і до самих засобів масової інформації. Залежність від стилістики засобів масової інформації, що мають під собою електронну основу, приводить до далекосяжних наслідків для характеристик, організації і цілей політичних процесів, політичних діячів і політичних інститутів" [8, с. 503].

Загалом ситуація у сфері виробництва і передавання інформації складається таким чином, що носії й розповсюджувачі інформації все більше перетворюються на самостійний фактор сучасної політики. Виникає якісно новий феномен інформаційної влади.

І все ж: що ж таке інформаційна влада? Насамперед звернемо увагу на те, що інформаційна влада впливає на людину через різні засоби комунікації. Як відзначає В. Пугачов, "форма буття інформаційної влади – суспільні комунікації. Інформація є змістом комунікацій – безпосереднього й опосередкованого спілкування людей, їхньої взаємодії. Без інформації (мовної, аудіовізуальної, знакової, відкритої чи закодованої та ін.) комунікації неможливі. Інформаційна влада й означає керування комунікаціями, їхнім змістом і спрямованістю за допомогою інформації. Цей вид влади відрізняється від звичайного інформаційного впливу силою, стійкістю та асиметричністю впливу комунікатора на реципієнта, високим ступенем контролю за поведінкою, хоча, звичайно, грані між даними поняттями (влади і впливи) відносні і часто розмиті" [9, с. 68].

Дане загальне уявлення про інформаційну владу потребує подальших уточнень. Саме собою функціонування засобів масової комунікації не є інформаційною владою. Остання має місце лише в тому випадку, коли засоби комунікації свідомо використовуються для передавання інформації, покликаної певним чином вплинути на знання, цільові настанови, мотивацію і поведінку людей. Інформаційна влада – це не саме собою керування комунікаціями, а можливість *впливати* на поведінку людей шляхом керування масовими комунікаціями, їхнім інформаційним змістом; це можливість *інформаційного маніпулювання* масовою свідомістю. Отже, *інформаційна влада – це можливість здійснювати контрольований вплив на людей за допомогою керування інформаційним змістом засобів масової комунікації.*

Інформаційна влада може здійснюватися за допомогою будь-яких засобів масової комунікації (ЗМК), насамперед за допомогою засобів масової інформації (ЗМІ) – найважливішого різновиду ЗМК. Разом з тим, основна "суть" інформаційної влади полягає не так у засобах комунікації, як у тих конкретних прийомах керування інформаційним змістом, тих методах інформаційного маніпулювання, що при цьому використовуються.

Для загальної ілюстрації досить зазначити, що, наприклад, ЗМІ можуть замовчувати політичні факти, применшувати їхнє значення, відволікати людей від тих чи інших подій за допомогою різного роду сенсацій, скандалів, шоу тощо, оточувати змовою мовчання і виключати зі сфери суспільних дискусій і політичних рішень визначені теми, події чи дії й тим самим запобігати адекватному їх усвідомленню масами і реальному розгортанню відповідних політичних конфліктів.

З іншого боку, інформаційна влада має низку специфічних особливостей, обумовлених широкими можливостя-

ми використання як технічних засобів обробки інформації, так і виробництва самої інформації. До таких особливостей належить, зокрема, *непомітність, асиметричність* і *ефективність* інформаційного впливу.

Непомітність інформаційної влади створює в об'єкта влади підвищений ступінь сприйнятливості (сугестивності) стосовно інформації, яка надходить. У результаті, наприклад, людина, сприйнявши відповідним чином підготовлену і подану політичну інформацію, може непомітно для себе змінити свої політичні переваги, голосувати всупереч власним реальним інтересам і навіть узагалі усунутися від участі в політичному житті суспільства.

Асиметричність (однобічна спрямованість) інформаційної влади, що не припускає можливості діалогу реципієнта з комунікатором, створює додатковий психологічний та інтелектуальний пресинг, сприяє посиленню сумнівів об'єкта влади в правильності сприйняття тієї чи іншої ситуації, виборі політичного рішення та ін.

Нарешті, **ефективність** інформаційної влади позбавляє об'єкта інформаційного впливу можливості цілком відгородити себе від цього впливу, оскільки інформація передається швидко і масштабно через різні інформаційні канали, включаючи телебачення, радіо, пресу, комп'ютерні інформаційні мережі та ін.

Разом з тим, потрібно зазначити, що можливості інформаційної влади не безмежні й мають, як мінімум, два важливих обмеження: 1) демократичні механізми державного та суспільного контролю за ЗМІ, 2) освіченість і висока культура в т. ч. політичного мислення людини.

Перше обмеження здійснюють відповідні державні й громадські організації, наприклад, Вища рада з аудіовізуальної комунікації (Франція), Державна комісія із самоконтролю (Великобританія) та ін. В Україні ефективні й законодавчо обґрунтовані засоби контролю за використанням інформаційної влади поки відсутні.

Друге обмеження в кінцевому рахунку важливіше, ніж перше, оскільки може бути усунуто не шляхом прямого адміністративного впливу, а лише за допомогою тонких "обхідних" інформаційно-психологічних прийомів. Саме на друге обмеження спрямовані, з одного боку, основні зусилля маніпуляторів суспільною свідомістю, а з іншого боку – зусилля самих об'єктів маніпуляції, оскільки в багатьох країнах критичність мислення людини є єдиним надійним засобом захисту від некоректного інформаційного впливу ззовні.

Отже, перед нами два типи влади (не гілки, а саме типи). І хоча вони назавжди "пов'язані" узами взаємної нелюбові, існувати окремо один від ці типи влади не можуть: ЗМІ – це душа влади, а дуже часто ще і її совість [10, с. 142–143].

Поки що залишимо поза межами розглядання змістовного боку діяльності владних структур і звернемося до основних завдань інформаційно-комунікативної діяльності у сфері практичної політики, маючи на увазі, що вона передбачає щонайменше:

а) створення в державі загального "змістовного поля", підтримку конструктивного діалогу між урядовими і політичними структурами, а також елементами громадянського суспільства;

б) утвердження в свідомості людей потрібної структури цінностей;

в) задоволення важливої суспільної потреби у відомостях, конкретних знаннях про політичні, економічні й інші процеси, що відбуваються в державі і світі.

Перші два пункти особливо актуальні для сьогодення нашого суспільства з досить різкою ідеологічною поляризацією населення і активною пропагандою засобами масової інформацію протилежних систем цінностей.

Звернемо увагу на те, що інформаційна діяльність не може розглядатися як виняткова прерогатива якоїсь там міфічної "четвертої (інформаційної) гілки влади", бо за самою своєю суттю дійсними творцями інформації є не засоби масової інформації (вони – саме "засоби"), а передусім система соціально необхідних видів діяльності, що пов'язані з життєзабезпеченням суспільства загалом. Інша справа, що завданням ЗМІ є збирання, обробка суспільно значимої новинної інформації та її донесення до користувача. Це означає, що інформаційна діяльність залежить від конкретної політичної ситуації, а її суб'єкти можуть переслідувати різні цілі.

Отже, якщо говорити про інформаційні аспекти діяльності суб'єктів влади, каналів і засобів масової і політичної комунікації, слід, на наш погляд, відрізняти види інформаційної продукції. Вони можуть бути такими:

1. *Інформація, що забезпечує функціонування політичної системи*, її своєрідний пусковий механізм. У державі з розвинутими регіональними одиницями (областями, автономіями, містами державного підпорядкування) така інформація виробляється як у центрі, так і в регіонах (землях) при формуванні своїх вимог. Зазначимо також, що до інформаційної сфери діяльності владних структур можна віднести і створення ситуації, коли влада доводить до відома суспільства свої власні наміри й вимоги.

Назвемо цей тип повідомлення *"затратною" інформацією*. І ось чому. Скористаємось для пояснення конкретним прикладом – заходами, які необхідно вжити, щоб дати життя, скажімо, політичній реформі, запропонованій колишнім Президентом України Л.Д. Кучмою. Щоб "запустити" механізм обговорення, потрібно:

а) довести інформацію про суть реформи, її зміст до відома всіх учасників (організаторів) її втілення в життя – до гілок державної влади (законодавчої, виконавчої, судової), до органів самоврядування, тощо;

б) створити "інформаційне тло", тобто запросити до обговорення основної ідеї політичної реформи (або її окремих положень) вчених – спеціалістів у галузі державотворення;

в) широко оприлюднити центральну ідею реформи, забезпечивши первинною інформацією засоби масової інформації, і через них "включити" в обговорення широкі верстви населення.

Цього не було зроблено, і сьогодні ми маємо неабияке протистояння гілок влади.

2. *"Регулятивно-реагуюча" інформація.* Її джерелом є законотворча діяльність центральних і регіональних органів влади, управлінські рішення владних структур. До цього блоку належить також інформація, що виробляється суспільством в цілому і пов'язана з етичними і моральними нормами, культурними цінностями націй і народів.

3. *Інформація "зворотного зв'язку".* Її основним джерелом стає діяльність засобів масової інформації та їхніх комунікаційних каналів. Це відомості про реакцію громадян, мас на рішення і діяльність влади. Виділення цього виду інформаційної продукції обумовлено специфічною роллю ЗМІ в системі політичних комунікацій сучасного суспільства – як, по-перше, своєрідного "абсорбера" інформації і, по-друге, як спеціалізованої структури, що має здійснювати діалог з питань практичної політики в суспільстві [10, с. 251–252].

Тут варто звернути увагу на те, що таке розуміння типології ЗМІ відповідає особливостям діяльності політичної системи суспільства, на чому зупинимося окремо. І на базі такої типології ЗМК можна зробити висновок, що жодна із структур політичної системи, жоден державний інститут не може претендувати на монополію в інформаційній сфері. Це стосується як центральних, так і регіональних структур влади й управління, не кажучи вже про засоби масової інформації. Яскравим прикладом такої монополізації було в не такій уже й далекій давнині партійне керівництво засобами масової інформації, сутність якого полягала в головному прин-

ципі – "суворе підпорядкування преси партійним комітетам, ідейно-політичній лінії партії". Тут варто зауважити, що й сьогодні майже всі політичні партії, подекуди й адміністрації окремих областей, що мають свої друковані "органи" й електронні засоби інформації, прагнуть жорстко реанімувати цей КПРСівський принцип керівництва ЗМІ. Але помилково думати, що це – винахід більшовиків: по суті маємо справу з тотальним контролем за інтелектуальним життям суспільства, започаткованим ще урядом Миколи II у зв'язку з його політичними і воєнними порядками.

Слід зазначити, що суспільно небезпечним є як перенасичення споживача "затратною" або "регулятивно-реагуючою" інформацією, так і тенденційний добір або корисна інтерпретація фактів. Остання теза стосується насамперед ЗМК, що висловлюють і доводять до мас погляди різнорідних політичних формувань, суспільних рухів і груп тиску (від політичних партій до промислових, аграрних, фінансових та інших лобістів), які, наприклад, лише за допомогою добору й подання тільки негативної інформації в якійсь конкретній галузі (сфері) або надання тим чи іншим відомостям тенденційної форми свідомо ведуть справу до дестабілізації суспільства.

Така практика призводить до спотворення інформаційного обличчя нашого суспільства, що, у свою чергу, провокує неправильне сприйняття політики Президента й Уряду і відповідну реакцію мас на діяльність влади.

1. *Панарін А.С.* Политология: Учебник. – М., 2000. 2. *Weber M.* The Theory of an Economic Organization. – N. Y., 1947. 3. *Різун В.В.* Маси: Тексти лекцій. – К., 2003. 4. Les intellectuals et le pouvoir: Entrelien Michel Foucault – Gilles Deleuze // Arc. Deleuze. – 1972. – № 49. 5. *French J. R., Raven B.* The bases of social power // Studies in social power. – Aim Arbor (Mich.), 1959. 6. *Трапскотт Д.* Електронно-цифровое общество. – М., 1999. 7. *Александров Е.* Политики идут в Інтернет // Планета Интернет. – 1999. – № 31. 8. *Кастельс М.* Становление общества сетевих структур // Новая постиндустриальна волна на Западе: Антологія. – М. 1999. 9. *Пугачов В.П.* Информационная власть и демократия // Общественные науки и современность. – 1999. – № 4. 10. *Чичановский А.А.* В тенетах свободы: Политологические проблемы взаимодействия власных структур, средств массовой информации и общества в новых геополитических условиях. – М., 1995.

Надійшла до редколегії 25.02.05

УДК 070: 329. 733

М.М. Розумний, канд. філос. наук, докторант

ІДЕЯ І НАЦІЯ

Розглянуто проблему створення нових форм національної ідентичності в Україні. Показано зв'язок між цим процесом і створенням основних інститутів соціальної та політичної стабільності. Запропоновано механізм уникнення маніпуляційних технологій у сфері національної міфології. Також запропоновано принципи "психології зараз і тут" – з метою вирішення будь-якої проблеми в актуальному контексті.

The article is devoted to problem of creation new form of national identity in Urkaine. Author demonstrate a relation between this process and building main institutes of social and political stability. To escape using manipulation technologies in sphere of national mythology is proposed. Principle of "philosophy now-and-here" is proposed – to settle every question in actual context.

Ідея, що не працювала

Можна довго сперечатися, що таке "національна ідея", "яка вона" чи якою "повинна бути" в Україні. Досвід подібних суперечок показує, що змішування в даному дискурсі аналітичних і синтетичних підходів є особливо проблематичним з точки зору методології предмета. Проілюструємо цю тезу. Коли в одній аудиторії збираються романтики національного відродження і починають сперечатися, від кого походять українці – від трипільців, скіфів чи антів – предметом розмови є інтуїтивно відчувані, але від того не менш очевидні для всіх учасників дискусії риси національної вдачі, особливості історії тощо. Спілкування відбувається в герметичній сфері внутрішнього почуття, воно буває досить інтенсивним і, що б там не казали суворі методологи, доволі плідним, якщо єдиним наслідком спілкування вважати зміни в суспільній свідомості.

Візьмемо іншу, цього разу академічну аудиторію. Тут розмова неминуче скеровується в річище аналітичних рефлексій, тут ніхто не зможе дати прямої відповіді на запитання, але намагатиметься його інакше, "коректніше" сформулювати. Що таке національна ідея, чи що ми розуміємо під "національною ідеєю"? Національна ідея чи ідея нації? Далі можуть іти структурно-семантичні моделі, історико-культурні реконструкції, соціально-психологічні експлікації тощо. Але від цього зміст розмови не стане предметнішим. Витворюється певна сукупність інтерпретаційних схем, яка в міру свого кількісного зростання і рефлексивного поглиблення поволі вичерпує актуальність проблеми. Врешті-решт, настає момент, коли ці схеми повністю заміщують собою проблемний смисл, який на початку спровокував суспільну рефлексію, і все це перестає цікавити будь-кого, крім педантів академічної науки. Але саме цей сценарій слід вважати найпродуктивнішим застосуванням аналітичного підходу.

Та коли ви спробуєте звести в одному товаристві романтиків (синтезаторів ідей та міфологем) і аналітиків (деконструкторів і викривачів гіпотетичних припущень), то, крім взаємного роздратування, їхнє спілкування нічого в суспільну свідомість не привнесе.

Проблема національної ідеї в загальноцивілізаційному дискурсі вже в основному завершила цикл свого побутування. Вона пройшла кілька етапів рефлексивного опанування, на яких була послідовно представлена у поняттях національної ідеї, національної свідомості і, нарешті, найактуальнішому на сьогодні понятті "***національної ідентичності***" (Е.Сміт).

Українська філософська думка з певним запізненням, але від того не менш пильно пропрямувала всіма названими щаблями і в більшості своїх останніх розробок прийшла до цілком сучасного розуміння проблеми національності (О. Забужко, Ф. Канак, М. Лук, В. Лісовий). І все й надалі б, можливо, вирішувалося в тиші академічних аудиторій за раціональною процедурою деактуалізації, якби ми нині не перебували у смисловому вирі пошуку ідентичності. Одним з поворотних моментів, який закріпив за поняттям "національної ідеї" скандальну репутацію, була відома теза тоді ще новообраного Президента України Леоніда Кучми про те, що "*національна ідея в Україні не спрацювала*".

Фраза є далекою від уявлень фахової філософії і надто суперечливою з погляду інтелектуально заангажованої людини. Однак, і в цьому криється вирок усякому інтелектуальному пуританству, фраза ця справила на суспільну свідомість значно більший вплив, ніж це могли б зробити томи зразкових у науковому відношенні дисертацій. Власне, ці томи, якщо тепер і з'являються,

© М.М. Розумний, 2005

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

то – значною мірою – як наслідок виголошення цієї спірної тези з безсумнівно високої трибуни.

Річ у тому, що в знаменитій тезі Президента було закладено певне розуміння національної ідеї. І хоча з погляду науки це розуміння не витримує жодної критики, але воно знайшло відгук у суспільстві, стало відповідником певних смислоочікувань суспільної свідомості. Л. Кучма використав поняття національної ідеї у великій політичній грі, в якій розігруються долі цілих народів і цивілізацій. Історія обрала його, щоб зробити ставку, а випадок дав йому в руки відповідне поняття. І тепер, що б там не казали, ми мусимо прийняти умови цього розиграшу й давати собі раду з тим поняттям, яке "явочним порядком" утвердилося в суспільній свідомості.

Отже, нині маємо справу з національною ідеєю, яка може "спрацювати", а може й "не спрацювати". За цим криється цілий масив "смислової інфраструктури": для спрацювання тієї чи іншої ідеї мають бути певні передумови, яких в Україні, очевидно, не виявилося; реалізація ідеї має певний механізм, який в Україні не був наявним чи який не вдалося створити у вирішальний момент національного становлення; "використання" національної ідеї за логікою висловлювання Л. Кучми має якісь загальніші цілі, відповідно до яких ідеал національного самоствердження є лише засобом, проміжним етапом. Отже, узагальнюючи, можемо стверджувати, що йдеться про деяку модель суспільного розвитку, яка може себе виправдати, або не виправдати в разі її застосуванні на практиці. Крім того, ясно, що в уявленні Президента ця модель у певний момент історії (очевидно, з початку 1990-х) була впроваджена в Україні, але бажаних результатів це не принесло.

Що ж це за модель? Напевне, йдеться не про сам національно-державний принцип (важко уявити собі новообраного Президента, який би заперечував легітимізуючі підстави своєї влади), а його конкретне втілення, певний модус реалізації. Цей модус формують кілька чинників, як то – панівні суспільні цінності, ідеологеми, смисложиттєві орієнтири, словом, ціла система моральнно-інтелектуальних умовностей і мотивацій, якими регулюється життя суспільства. У більш конкретному вираженні національна ідея – це образ ідеального суспільного цілого в уявленні певної спільноти та її (спільноти) уявлення про оптимальні шляхи наближення до цього ідеалу.

Говорячи про "національну ідею" як один з можливих шляхів розвитку новоствореної державної спільноти, Л. Кучма, вочевидь, мав на увазі щось таке, що відоме йому і його аудиторії, більше того, певну актуалізовану суспільну реальність, яку можна було порівнювати з іншими зразками суспільного досвіду. Цю ситуацію неважко відновити в пам'яті. Національна ідея кілька років тому у свідомості пересічного українського громадянина асоціювалася, з одного боку, зі стереотипом українського націоналізму (Петлюра – Бандера – Рух), а з іншого – уже, власне, як державна модель – з націоналістичними режимами новоутворених держав, переважно балтійських.

Таким чином, можна вже точніше окреслити ту модель, стосовно якої так категорично висловився український Президент. Умовно її можна назвати терміном "реконструкція", хоча адепти даної моделі більше вподобали синонім – "відродження". Від часів Івана Котляревського й аж до новітнього проголошення незалежності національна свідомість в Україні формувалася як ретроспективна. При цьому національне почуття як у того ж таки Котляревського, так і в новітніх провідників українства було досить локально прив'язане до козакофільських стереотипів. Ясно, що цей суспільний ідеал був настільки однобічним, що аж ніяк не міг бути використаний у ролі національно-державної моделі. Принагідно зауважимо, що так звана "ковбасна психологія" значної частини населення колишньої УРСР насправді допомогла зробити важливий крок до вироблення власної моделі національного становлення. Суспільна ідея стихійно наповнилася тим змістом, який мав на даний момент найбільший потенціал актуальності та спонукальності. Коли б свої очікування матеріального добробуту наш громадянин пов'язав з іншим суспільним поняттям, з іншою ідеєю, в українських патріотів сьогодні були б на порядку денному зовсім інші проблеми.

Із зрозумілих причин не міг у нас бути повторений і прибалтійський варіант національно-державного будівництва, який цілком спирався на відновлення життєвого укладу, норм, символів п'ятдесятирічної давності та який мав непідробний пафос звільнення від окупації. Значною мірою подібним шляхом розвивалися події в Галичині, але в загальноукраїнському масштабі ця модель була малопридатною.

Виходить, правий був Леонід Кучма? Якщо абстрагуватися від деяких моментів антиукраїнської упередженості, яка давалася взнаки під час передвиборчої кампанії нинішнього Президента і в контексті якої його знаменита теза була сприйнята національною інтелігенцією, якщо зосередитися на суті справи, то слід погодитися: так, правий. Правий у тому, що підняв проблему, але фатальним чином неправий у тому, що обрав для визначення тієї моделі, яка "не спрацювала" назву "національної ідеї". Адже ясно, що національною, українською є будь-яка модель суспільного розвитку в Україні, крім хибної. Якщо модель хибна – вона не задовольняє потреби нації, отже, вона не є національною.

У тому була й залишається небезпека тези про непридатну для України національну ідею, що вона паралізує волю й інтелект національного проводу як державно-адміністративного, так і духовно-інтелектуального. Адже ця теза, як це не парадоксально, відкидає можливість пошуку будь-якої ідеї, творення будь-якої нової моделі розвитку.

Отже, національну ідею розуміємо як відкритість новому і як довіру до себе. І наскільки це наше розуміння є сучаснішим порівняно з традиційним стереотипом національної ретроспективності, настільки наша національна ідея є модернізованою.

Параліч суспільної свідомості виник унаслідок дискредитації національної ідеї як моделі розвитку певного, застарілого зразка. Тому вийти з цього глухого кута слід тим же шляхом, яким у нього зайшли, але у зворотному напрямку: наповнення поняття національної ідеї новим змістом, з наступною його реабілітацією і використання як важеля мобілізації суспільної самосвідомості.

Спробуємо пояснити, що це за нове розуміння і на чому ґрунтуються наміри реабілітувати національну ідею.

Імперативи самоорганізації

Наявні стратегії розвитку, які, на жаль, в Україні сьогодні достатньою мірою не оформлені, не сформульовані, а тому дуже далекі не лише від реалізації, але й від повноцінної конкуренції між собою, можна поділити на дві групи: інерційні й конструктивні. З точки зору розвитку національної ідеї перші можна також назвати капітулянтськими, оскільки вони ґрунтуються на визнанні поразки цієї ідеї. Стратегії ці полягають у тому, щоб брати готові моделі, які містить досвід даної спільноти, чи інший суспільно-політичний досвід (російський імперіалізм, західна демократія і західний імперіалізм, індуїстська кастовість і китайська ієрархічність тощо), і намагатися впровадити їх в Україні. Оскільки довіра до запозиченої моделі ґрунтується на чисто абстрактних критеріях, а ще частіше на поверхових стереотипах масової свідомості, сформованих чисто рекламними засобами, ця модель безкінечно ревізується і звіряється

з оригіналом. Таким чином формується психологічний комплекс неповноцінності, а також цілий набір суспільних стереотипів, від яких, чим далі, тим важче позбутися, а чим більша їхня кількість, тим проблематичнішим стає оформлення на їхній основі чогось цілісного й органічного, йшлося би при цьому про суспільну мораль чи про економічну систему.

Альтернативою загальній стратегії уподібнення, яка виражається в постійному прагненні підганяти дійсність під запозичені уявлення і параметри, є здатність творити нові форми суспільного життя. Саме цей шлях ми й пов'язуємо з розвитком і модернізацією національної ідеї. Тут можна виділити **три групи факторів**, що визначають динамічність і конструктивність цього процесу.

Перша група – це дія ***когнітивних чинників*** суспільної свідомості, що сфокусовані в самому понятті ідеї. Первісно це грецьке слово означало "прообраз", форму, до якої уподібнюються речі видимого світу. Кожне суспільство, кероване ідеєю (а інші суспільства називаються стадами, роями, зграями), уподібнюється до певного зразка, ідеалу. Тому повноцінний розвиток національної ідеї можливий як відновлення здатності оформлювати свій досвід, своє сприйняття дійсності в певній оптимізованій стратегії поведінки, в смислі, в понятті і, зрештою, в системі суспільних мотивувань.

Але сама ця здатність передбачає відкритість у сприйнятті неоформленого, неусталеного. У цьому полягає екзистенційний, чи, якщо хочете, віталістичний пафос будь-якої ідеї, національної в тому числі.

Модернізована національна ідея – це нова ідея, новий суспільний орієнтир української нації. У цій ідеї мають знайти своє узагальнене вираження корінні проблеми буття спільноти, в якій вони знайдуть своє образне, логіко-понятійне та практично-вольове розв'язання. Нація в цьому випадку виступає не об'єктом, не предметом схиляння, а суб'єктом, наділеним невід'ємними властивостями кожного суб'єкта – свободою і творчістю. Нова ідея витвориться із самої української дійсності. Тільки сполучення живого індивідуального досвіду з імпульсами колективного підсвідомого і дією соціального інтелекту народжує справді плідну духовну комунікацію, здатну бути живильним середовищем для нової української ідеї.

Друга група чинників умовно може бути об'єднана під назвою ***національної генетики***. Для людини природним є бачити себе чужими очима. Наші уявлення про риси свого характеру, оцінка своєї зовнішності, життєвого успіху і життєвих втрат передусім спираються на відповідні судження про нас інших людей. Суб'єктивність і автономність самооцінки – це вже похідна рефлексивна дійсність, що містить у собі необхідну вольову складову. А воля – це активний аспект нашого зв'язку з дійсністю первинною, під якою слід розуміти сукупність даностей "зовнішнього" світу.

Наше власне ім'я – осердя і кульмінаційна точка суспільного самоусвідомлення – засвоюється в дитинстві внаслідок численних одноманітних процедур називання іншими людьми. Те, що подібний рівень "самоусвідомлення" доступний навіть свійським тваринам, не повинно нас спонукати до ігнорування його фундаментального механізму при розгляді таких складних явищ, як формування корпоративних засад націостановлення.

Відоме спостереження: у Тараса Шевченка багато разів зустрічається слово Україна, але жодного разу вам не трапиться "українець". Утвердження самоназви для спільноти, належність до якої нині сприймається нами як "природна даність", відбувалося приблизно сто років тому зусиллями інтелектуального співтовариства, провідниками якого були М. Грушевський, І. Франко, митрополит Андрій Шептицький, Леся Українка (sic!). Відмінність ототожнення зі своїм іменем, скажімо, цуценяти й сучасної європейської нації полягає в тому, що нації (себто більшості свідомих носіїв національності) треба пояснити й обґрунтувати вибір імені для неї. Звідси походять національна історія, літературна мова, культура та інші складові ідентичності.

Ідентичність звично розглядати як сукупність основних аспектів суспільного самоусвідомлення людини, аж до рис характеру й будови черепа, але – принциповий момент! – лише в тому разі, якщо ці характеристики є типовими для групи людей, з якими дана людина, власне, ідентифікується. Слід твердо установити: ідентичність дорівнює приналежність до спільноти. Індивідуальність – вираження тих можливостей самореалізації, які даною спільнотою вироблені й легітимізовані. Власне ім'я – це спосіб відношення до інших членів спільноти, визначення свого місця в межах спільноти.

Цей відступ у царину соціальної психології зроблено лише з однією метою: спроектувати трюїзм "ім'я – це доля" на поле критично-раціональної суспільної рефлексії.

Від того, яке ім'я і в який час отримала та чи інша спільнота, залежить її чисельність, територія посідання, культурно-цивілізаційна приналежність, обсяг історичної пам'яті, геополітична роль, а сукупності цих чинників визначають тип господарювання, форми державного й громадського самоврядування, панівні мистецькі течії та світоглядні доктрини.

Усі ці дедуктивні конструкції легко накладаються на систему нинішніх уявлень української спільноти про себе, свою долю і свої можливості. Тут можна згадати й тривкий зв'язок основних форм суспільного життя з реаліями козацької доби, з якою, волею романтиків першої половини XIX ст., переважно асоціюється поняття України. І уявлення про аграрну основу життєвого укладу й господарювання. І пограничну, межову цивілізаційну місію як фатум національної історії.

Але рефлексія мусить оформлювати не лише уявлення про інерційну "дійсність", але й програмувати її подолання волею суб'єкта. Вольовий аспект українського самоусвідомлення, який, на нашу думку, є сьогодні найменш розвинутий, найбільш репресований (як ззовні, так і внутрішньо) повинен знайти собі вихід у новій формі світовідношення і світорозуміння, яка була б звільнена від детерміністичних риштувань і від релятивістичної безвиході. Нарешті, третя група чинників – ***цивілізаційна динаміка***. Живемо в час, коли величезні маси людей перейшли від стану спокою до стану руху. Потреба щось змінювати у своєму житті накопичувалася у вимушено стабільному радянському суспільстві десятиліттями.

Перебудова, з якої все починалося, – це можливість найрізноманітніших перемін на всіх рівнях суспільного життя. Різко зросла кількість розлучень, це – зміна сімейного стану. Переміна місця проживання сформувала грандіозний ринок житла й нерухомості. Зміна місця роботи стала правилом, а не винятком. Стала можливою зміна зовнішнього вигляду, а зміна статі стала одним з ключових моментів суспільного інтересу.

До нашого питання про українську самосвідомість новітнього часу безпосереднє відношення має інша переміна. У певний момент ми всі змінили також і країну, в якій жили. Для одних членів суспільства ця переміна була бажаною, фантастичною, здійсненням найзаповітніших мрій і найсміливіших задумів. Для інших – катастрофою, руйнуванням усталених уявлень, цінностей, втратою життєвих цілей і нищівною переоцінкою життєвих досягнень. І те, й інше є стресом, від якого соціум не може отямитися й досі. І велику радість, і велике нещастя людина повинна "виносити", зжитися з ними, перш, ніж вона дійде стану спокою і само опанування – набуде здатності повноцінно жити й адекватно реагувати на дійсність.

Затримка в цьому стані перешкоджає українцям рухатися далі у своєму самоусвідомленні. Але найбільша проблема в тому, що колективний інтелект працює не над тим, як вийти із соціального анабіозу, а над тим, як затриматися в ньому подовшу і як позбутися при цьому впливу зовнішніх подразників. Подібні тенденції спостерігаються і на рівні індивідуальних життєвих стратегій, і в суспільних справах, політичних мотиваціях тощо.

В який спосіб можна далі зволікати із самовизначенням? Теоретичним оформленням цього стану є теорія про "перехідний період", а також концепція "пострадянської дійсності" – специфічної, ні з чим не порівнянної, а тому й такої, що не піддається раціональному осмисленню і вольовому подоланню.

Осмислення формування нової української ідентичності на тлі прискорених суспільних трансформацій дається вітчизняній науці й інтелектуальному співтовариству нелегко. На нашу думку, адекватним понятійним оформленням даної проблеми може бути запропоноване проф. А. Чічановським визначення сучасного українського суспільства як *такого, що націоналізується* [1]. До вагомих набутків у цій сфері слід також віднести фундаментальні підходи до проблеми в працях Ю. Пахомова, С. Рябова, В. Матвієнка, аргументовані політологічні концепції Є. Головахи, М. Михальченка, В. Полохала, аналітичні й публіцистичні статті С. Грабовського, М. Рябчука, Т. Метельової, цінні спостереження і узагальнення "сторонніх" дослідників [2] та ін.

Ідентичність як соціальний імунітет

Соціальний стрес на тлі світоглядної невизначеності – ось лейтмотив досліджень на тему пострадянського синдрому і його української специфіки.

Але для національної ідентичності дана проблема полягає в тому, що перманентний стрес супроводжувався відключенням основних захисних механізмів – відданості своєму і неприйняття чужого. Такі умови, що пов'язані з повною дезорієнтацією суб'єкта, створювалися послідовниками Павлова в їхніх дослідах на тваринах [3]. Експерименти більшовиків і нацистів на людських спільнотах дали надзвичайно багатий дослідний матеріал, який ще належить осмислити і теоретично оформити. Процеси так званої "перебудови", здійсненої за сценаріями "концепції дестабілізації", мали значно м'якшу психологічну детермінацію і нагадують скоріше методи німецької окупаційної влади 1941–1943 рр. Головне в цій схемі – максимальне зниження опірності суб'єкта шляхом блокування центрів самоідентифікації. Збагачений новітніми телекомунікаційними і психоманіпулятивними технологіями цей принцип згодом застосовувався на наших очах у Югославії та Іраку, а у своїх диких, нетехнологічних варіаціях реалізується на Північному Кавказі.

Слід зауважити, що національна ідея за цих умов не втрачає своєї імперативної ролі в суспільній свідомості, але дуже суттєво змінює свою форму й засоби поширення. Якщо в попередні історичні періоди її питомим контекстом була наука, філософія, поезія, теоретична свідомість як така, то нині кожна жива ідея реалізовується в масовій комунікації, на рівні масової свідомості та є переважно предметом (або й інструментом) соціальної інженерії. За цих умов проблеми формування повноцінного, динамічного національного інформаційного простору (його характеристики див. [4]) є, можливо, і більш важливим і плідним напрямком розвитку національної ідеї, ніж концептуальні ініціативи й дискусії самі по собі.

Проблема, що має багато аспектів і ще більше число передумов, – ***криза ідентичності***. Вона досить широко висвітлюється в сучасній науковій літературі [5, 6] і цілком справедливо ставиться дослідниками в центрі дискусій про природу і механізми формування політичної нації [7]. Але значно наочніше та яскравіше ця криза "схоплюється" на рівні масової комунікації – у публіцистиці, есеїстиці останніх років. Власне, навколо соціокультурного змісту проблеми ідентичності одному з тижневиків України ("2000") вдалося розгорнути цілий спекулятивний дискурс, в якому органічно доповнюють один одного стихійність і маніпулятивні технології, читацький інтерес і пропаганда.

Соціальний дискомфорт індивід тлумачить за тими параметрами, які йому підказує масова комунікація. У цьому специфіка суспільства інформаційних технологій, далеко не всі з яких мають той утопічно-прогресивний характер, про який говорять його апологети. Насправді це виглядає так: розгубленій і дезорієнтованій людині, яка втратила відчуття рівноваги й власної адекватності в соціумі, пропонуються прості відповіді на прості питання. Маніпулятор апелює до соціальної пам'яті й соціальної уяви – згадайте, коли вам було добре, уявіть, яким би ви хотіли бачити навколишній світ. Тоді до цього особистого міфу, абсолютно прогнозованого в силу його прямої залежності від панівних суспільних міфів та стереотипів, додається фактор мотивації негативної – страх, – і основа для прийняття потрібних рішень готова.

Часте застосування подібних технологій (а ними супроводжується практично кожна загальнонаціональна виборча кампанія) призводить до "виснаження" емоційно-психологічного ґрунту спільноти, на якому збирають одноразовий електоральний урожай. Це виснаження призводить до депресивних явищ на рівні особистості й розпаду охоронних інституцій на рівні соціуму. Відтак, у міру деградації останнього, технологам доводиться використовувати все глибші й примітивніші шари колективної психіки. Тому вже сьогодні вони апелюють не до поверхових соціокультурних стереотипів, а до "демонів" расової й релігійної нетерпимості.

Найнебезпечнішою є тенденція використовувати психологічне підґрунтя кризових явищ у сфері ідентичності з метою політичних провокацій та ідеологічних диверсій. Не секрет, що базові стереотипи суспільної організації лежать у площині ідентифікації "своїх" і "чужих", а також – нерідко – смертельної загрози, яку становлять цінності й інтереси "чужих" для цінностей та інтересів індивіда, який у цей момент колективної ідентифікації втрачає здатність об'єктивно оцінювати справжність загрози.

Ми зіткнулися з великою і трагічною невідповідністю наших уявлень про світ, наших дій у світі, наших сподівань на світ. Тому найперше, що необхідно здійснити на шляху до національного одужання і самоствердження – це відновити природний зв'язок із дійсністю. Українці мусять засвоїти нову філософію – **філософію актуальності**. Тут-і-тепер постають проблеми, і саме так вони мають розглядатися і розв'язуватися: через об'єктивний аналіз ситуації, чинників і можливостей, через усвідомлення ієрархії інтересів і потреб. Ми повинні навчитися досягати своїх цілей у кожний конкретний момент, а не зациклюватися на абстрактних суперечностях. Ми повинні бачити мету й сформулювати загальні принципи, на які погодиться більшість.

1. *Чічановський А.А.* Тарас Шевченко як символ України, що націоналізовується // Матеріали наук.-метод. конф. "Т.Г. Шевченко і світова культура". – К., 2004. – С. 37–40. 2. *Hnatiuk O.* Pożegnanie z imperium. Ukraińskie dyskusje o tożsamości. – Lublin, 2003. 3. *Чирков А.М. Голубых Л.И.* Что такое неврозы. – Москва, 1956. – С. 30–32. 4. *Чичановский А.А.* В тенетах свободы: Политологические проблемы взаимодействия властных структур, средств массовой информации и общества в новых геополитических условиях. – М., 1995. – С. 282–283. 5. Соціокультурні ідентичності та практики / Під ред. А. Ручки. – К., 2002. – С. 146. 6. *Тарасенко В.І., Іваненко О.О.* Проблема соціальної ідентифікації української суспільства (соціотехнологічна парадигма). – К., 2004. 7. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В.С. Крисаченка. – К., 2003.

Надійшла до редколегії 11.01.05

УДК 324:621.397.13

Д.С. Іванеско, асп.

ОСОБЛИВОСТІ ІНФОРМАЦІЙНОГО МОВЛЕННЯ НА НАЦІОНАЛЬНИХ ТЕЛЕКАНАЛАХ УКРАЇНИ В ПЕРЕДВИБОРНИЙ ПЕРІОД

Досліджено висвітлення національними телеканалами президентської передвиборної кампанії 2004 р. на основі матеріалів новин телеканалів НТКУ, "Інтер", "Студія 1+1". Розглянуто нові форми і методи подачі матеріалів у новинах, зміни в організації виборчої кампанії, "зроблені під телебачення".

Author researched how national TV-channels cover presidential elections campaign in 2004. Object research: news, prepared by TV-channels "National Television Company of Ukraine", "Inter", "Studiya 1+1". Article is about new forms and methods preparing materials for news; changes in election campaign, which was called TV – influence.

У передвиборний період інформація про кандидатів і про вибори, яку поширюють засоби масової інформації, набуває особливої гостроти й актуальності, адже ЗМІ сьогодні стають одним з вирішальних чинників формування громадської думки й образу кандидатів. Головну роль у цьому процесі серед ЗМІ відіграє телебачення, як найефективніший засіб масової комунікації. Завдяки технологічним особливостям і широкому спектру зображальних засобів, насамперед можливості передавати кольорову картинку і звук, а також завдяки оперативності, телебачення посідає чільне місце за ступенем впливу на аудиторію. Тому його діяльності приділяють значну увагу як кандидати на посаду Президента, так і спостерігачі, науковці, влада й опозиція.

При цьому роль, яку відводять ЗМІ учасники виборчого процесу, кардинально відрізняється. Глядачі жадають бачити й чути з екранів телевізорів об'єктивну інформаційну картину, кандидати й штаби воліють мати якомога більший вплив на телебачення, розглядаючи його як провідника своїх ідей і скоріше як інструмент впливу на формування образу політичного лідера, а подекуди – і маніпулятора свідомістю. Самі ж працівники ЗМІ намагаються залишитися відданими своїй аудиторії "сторожовими псами демократії". Новини – як телевізійне відображення життя країни – найгостріше відчули на собі зміни, що принесли в їхнє життя вибори.

Розглянемо проблеми, які виникають у цьому конфлікті інтересів та яким чином у редакціях новин центральних телеканалів України вирішували спірні питання, що виникали в ході виборчої кампанії 2004.

Умовно зміни, які принесли у теленовини вибори, можна поділити на такі групи:

1. Внутрішньо-редакційні зміни (зміна структури потоку новин на користь навколовиборної інформації зумовила зміну верстки й форми подачі повідомлень, зміна графічно-візуального оформлення новин, спецпроекти новин під виборні події)
2. Зміни в змісті повідомлень (актуалізація передвиборних тем, висвітлення діяльності кандидатів, зміна тональності формулювань)

Передвиборний теледизайн

Певно, найголовніша суперечність у висвітленні передвиборних подій з погляду журналістів-практиків полягає у необхідності відокремити інформацію про вибори й передвиборну інформацію. Іншими словами, повідомлення про хід виборів від агітації. Редакції новин національних телеканалів підійшли до вирішення цієї проблеми з достатньою долею прагматизму: на всіх каналах інформацію, пов'язану із виборами збирали в огляди і видавали окремим блоком у випуску новин. Здебільшого огляд передвиборних подій у новинах відокремлювався окремою відбивкою, підготовленою спеціально під вибори. Так, зокрема, зробили "Подробності", (телеканал "Інтер") і "Вісті" Національної телекомпанії. У "ТСН" (канал "Студія 1+1") огляд передвиборних подій означувався лише усним повідомленням. Що стосується графічного оформлення виборчої тематики, то НТКУ застосувала такий цікавий прийом: "Вісті" починали огляд передвиборних подій графічною статичною заставкою PVR, яка виводилася на екран, установлений у студії позаду ведучого. На заставці відраховувалася кількість днів, які залишилися до виборів. "Вісті", як новини державної телекомпанії, обмежили висвітлення передвиборних подій випуском о 21:00 годині. У випусках о 9:00, 11:00, 15:00 та 19:00 годинах інформації про кандидатів і вибори не було. Дуже зрідка огляд передвиборних подій можна було побачити у випуску о 15:00, що є швидше виключенням, вмотивованим внутрішніми потребами редакції. На НТКУ до передвиборного блоку також віднесли інформацію про діяльність Центральної виборчої комісії, хоча на інших національних телеканалах сюжети або усні повідомлення про ЦВК ішли здебільшого окремо. Телеканал "Інтер" не обмежувався повідомленнями про вибори в окремих випусках. Інформація про кандидатів з'являлася і о 8:00, і о 12:00, і о 20:00 та в нічному випуску. Така сама ситуація спостерігалася й у випусках "ТСН". У кожному випадку подання передвиборної інформації редакції керувалися її важливістю й цікавістю для глядачів. Тому подекуди, особливо в ранкових випусках, на каналах "Інтер" і "Студія 1+1" з'являлася передвиборна інформація не у вигляді огляду чи блоку, а окремого повідомлення.

Варто зупинися на графічних елементах, які використовувалися під час висвітлення результатів соціологічних досліджень. Редакції запровадили спеціальні кольори для кандидатів у Президенти, ілюструючи результати опитувань громадської думки. Причому, подекуди кольори не збігалися з "офіційно затвердженими" штабами кольорами – ключовими графічними елементами передвиборної агітації. Так, "Вісті", подаючи рейтинги Віктора Ющенка, завжди фарбували колір його стовпчика в коричневий, Віктора Януковича – у зелений, Петра Симоненка, Олександра Мороза і Наталії Вітренко – у відтінках червоного. Якщо з представниками лівого політичного спектра мотивація кольорів стовпчиків зрозуміла, про причини "кольору Віктора Ющенка" можна лише здогадуватися, то залишається незрозумілим чому для Віктора Януковича було обрано саме зелений, коли скрізь – у зовнішній рекламі й телероликах – на його підтримку використовують здебільшого синій колір.

На "Інтері" колір стовпчика Віктора Ющенка був червоним, а Віктора Януковича синім. У решти кандидатів системності в кольорах не помічено. Офіційний колір кампанії Віктора Ющенка – помаранчевий – не використовувався. Належність кольорів до політичного спектра і виникнення певних асоціацій – сумнівна річ, але деякі висновки зробити можна: графічний дизайн як елемент зображальних засобів телебачення застосовувався в передвиборній агітації, однак навіть офіційні кольори фаворитів кампанії не лягли в основу графічного дизайну в новинах.

© Д.С. Іванеско, 2005

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Представлення кандидатів у телеефірі: рівність можливостей і баланс інтересів

Висвітлюючи передвиборні події, редакції зіткнулися з проблемою подання матеріалів про діяльність прем'єр-міністра і водночас кандидата на пост Президента Віктора Януковича. Керуючись редакційним правилом розміщувати передвиборну інформацію лише в спеціальному блоку чи огляді, логічно було б дотримуватися його й щодо Віктора Януковича. Але, з іншого боку, його діяльність як прем'єра важливіша, ніж блок про вибори, який часто в ході кампанії розміщувався у другий частині випусків новин. Редакції не намагалися відокремити його прем'єрську діяльність від агітаційної. Це надто складно зробити. Матеріали про численні поїздки прем'єра, навіть маючи відверто агітаційних характер, знаходили своє місце серед топ-тем інформаційних програм. Зокрема, показовим прикладом є 1 вересня. У цей день усі служби новин почали свої випуски з трагедії в Беслані. Далі з деякими відмінностями редакційної верстки йшли матеріали про міжнародні події та, звісно, 1 вересня в Україні. У цей день Президент Леонід Кучма відкрив першу на кримській землі українську гімназію, а прем'єр – відбудовану школу в селі Новобогданівці, яке найбільше постраждало від травневих вибухів на військових складах у Запорізькій області. Віктор Янукович також зустрівся зі студентами і викладачами вищих навчальних закладів Мелітополя і мешканцями Бердянська. І ця інформація в одному сюжеті зі школою в Новобогданівці потрапила до першої половини випуску новин, тоді як передвиборний огляд розмістився в інший частині.

Три приклади верстки теленовин дають можливість наочно побачити побудову новин і принципи висвітлення передвиборних подій. 1 жовтня – 30 днів до голосування – передвиборний будень. "ТСН" основний випуск (19:30) розпочинає з ексклюзивного матеріалу про Чехію. "Подробності" (20:00) – з поїздки прем'єр-міністра на Вінниччину, а "Вісті" (21:00) – з поїздки Президента на Чернігівщину.

Верстка випусків виглядає таким чином:

"ТСН" 19:30

1. Чехія. Новий закон про працевлаштування. Кореспондент телефоном.
2. Чернігівщина. Поїздка Президента України.
3. Вінниччина. Поїздка прем'єр-міністра.
4. США. Теледебати.
5. Ірак. Авіаудари.
6. Італія. Звільнені заручниці.
7. Тоні Блер після операції на серці.
8. Пакистан. Вибух у мечеті.
9. ЦВК про форму бюлетенів.
10. Розслідування хвороби Ющенка.
11. Корчинський про харчі, що їв Ющенко.
12. Заборгованість учителям.
13. ...Культура, соціальні теми й "цікавинка".

ТК "Інтер" 20:00

1. Вінницька обл. Поїздка прем'єра.
2. Чернігівщина – поїздка Президента.
3. Сюжет про виплати заборгованостей учителям.
4. Донецьк. Пільги школярам.
5. Проект "Наші діти".
6. ЦВК. Скарги кандидатів.
7. Кандидат Волга про плани після виборів.
8. Чорновіл.
9. Ржавський.
10. Мороз.
11. Корчинский.
12. Про хворобу Ющенка.
13. Нікополь. Підпільний цех.
14. США. Теледебати.
15. ...Далі блок міжнародний новин і соціальні теми, культура.

"Вісті" 21:00

1. Чернігівщина – поїздка Президента.
2. Вінницька обл. Поїздка прем'єра.
3. Зростання цін на м'ясопродукти – розслідування.
4. Володимир Литвин.
5. ЦВК – підписів Рогожинського не вистачає.
6. Огляд: "Вибори – 2004".
7. Ржавський, Корчинський, Чорновіл, зміни в штабі Ющенка, Мартинюк.
8. Генпрокуратура.
9. МВС.
10. Огляд подій дня.
11. Блок екологічних новин.

Верстка новин 1 жовтня свідчить, що на всіх національних телеканалах сюжет про діяльність прем'єр-міністра і кандидата у Президенти Віктора Януковича потрапила до першої трійки сюжетів. Хоча назвати цей матеріал "діяльність прем'єра" досить складно. У цей день на Вінниччині він зробив три важливі заяви: про виплату вкладів колишнього Ощадбанку СРСР, про необхідність майбутньому Президенту України підписати "соціальний контракт" з народом, про причини зростання цін на пальне і м'ясопродукти. Усі ці меседжі були відображені в новинах, однак до урядової діяльності з натяжкою можна віднести дві інформації – про повернення вкладів і про ціни. Інформацію про "соціальний контракт" варто було б віднести до передвиборної й означити як таку, тобто сюжет потрібно було б розбити на дві частини й перекривати одним і тим самим відео (Янукович на Вінниччині) у двох різних частинах програми. За змістом таке рішення виглядає логічним, хоча жодна редакція так не зробила.

Після перших трьох топ-тем випуски новин подають іншу важливу інформацію дня і в середині програми всі редакції розміщують огляд (блок) передвиборних подій. У трьох каналів він майже збігається – починається із засідання Центвиборчкому й завершується діяльністю кандидатів.

Верстка випусків свідчить, що вибори відтісняють на інший план соціальні теми і культуру. Виборчі події займають до третини ефірного часу у "виборчий будень", тоді як за наявності топ-тем чи сенсаційних повідомлень – ледь не половину.

Цю думку підтверджують і результати контент-аналізу новин на провідних телеканалах, який проводили Академії Української Преси та Інституту соціології НАН України (Інформаційне агентство "ІНТЕРФАКС-УКРАЇНА", Київ, 12 жовтня 2004 р.). Зокрема, за їхніми даними у вересні вибори Президента залишалися основною темою новин у вересні й жовтні 2004 р. У вересні частка передвиборної інформації зросла до 15 % від усього потоку новин. Раніше (до 20 %) головною темою залишалася діяльність Президента. Також помітно зросла й частка внутрішньополітичних новин у загальному потоці. Цікавими є й результати якісного аналізу новин. За даними дослідження, наближення виборів не позначилося на контексті обговорення подій: у липні, серпні й у вересні дві третини новин подавалися в позитивному та нейтральному контексті. Це свідчить про намагання редакцій зважено підходити до висвітлення виборів і не надавати явної переваги кандидатам у редакційній політиці, тобто редакції працюють на формування позитивного іміджу.

Kyiv National Taras Shevchenko University

В основних випусках – вечірніх – усі національні телеканали намагалися дотримуватися принципу "контраверсійності" – рівного доступу кандидатів до ЗМІ. При цьому на НТКУ, завдяки запровадженій схемі подання передвиборних подій лише у випуску о 21-й, вдалося уникнути розбалансування повідомлень на рівні одного випуску новин, тоді як на інших національних каналах з'являлися поодинокі інформації про кандидатів.

Рубрикація передвиборної інформації дала змогу редакціям чіткіше структурувати повідомлення і подавати події в комплексі. Крім того, рубрика знижує вимоги до інформації як до новини. В оглядах розміщували інформацію не лише про сьогоднішні події, а й про ті, що сталися днем раніше, заяви і коментарі кандидатів і штабів, які б не побачили ефіру без рубрики. Інколи поява інформації про кандидата була вмотивована лише одним чинником – щоб зберегти рівність можливостей. "Ми його ще не показували, а він може до кінця кампанії і не створить жодного інформаційного приводу, гідного для теленовин", – приблизно так телевізійники пояснювали свою низьку увагу до аутсайдерів передвиборної гонки. У цьому полягає суперечність між базовими принципами роботи будь-якої редакції новин і вимогами кандидатів й науковців дотримуватися принципу рівності можливостей. Кандидати-аутсайдери здебільшого виявилися нездатними грамотно збудувати власні агіткампанії таким чином, щоб зацікавити своєю діяльністю телебачення. Відсутність інформаційних приводів, яскравих заяв, вчинків, подій або нестандартних підходів до кампанії призвела до того, що маловідомі кандидати так і не стали відомі широкому загалові.

Редакції докладали зусиль, щоб ухвалювати справедливі рішення на основі "новинних", професійних цінностей і принципів. Вони полягають у щоденному відборі новин і думок, які варті уваги, і які того не варті. Така робота є стандартом новин, але інколи редакцію за це звинувачують в упередженому ставленні до кандидата, коли "його подія", на думку медівників, не варта уваги глядачів каналу. Навіть критики мають визнати, що ЗМІ не можуть бути абсолютно неупередженими. Дослідник Жан Пол Мартоз на логічне запитання більшості західних журналістів щодо того, чи повинні ЗМІ виходити за звичні межі й шліфувати імідж опозиції чи покращувати її комунікаційні навички, зазначає: "ЗМІ повинні діяти справедливо, слід пам'ятати, що багато політиків уміють маніпулювати людьми, і ЗМІ також. Деякі кандидати на стільки домагаються розповсюдження своїх повідомлень без журналістського посередництва, що шукають нові шляхи безпосереднього спілкування з електоратом." [1].

Жан Пол Мартоз наводить такий приклад: "на президентських виборах 1992 року у США незалежний кандидат, мільярдер Росс Перо викупив ефірний час на телебаченні, щоб уникнути спілкування з незалежними ЗМІ. І щоразу, коли він виступав із негативними закидами на адресу журналістів, телефони його штабквартири була перевантажені дзвінками людей, які підтримували його кампанію. Деякі кандидати йдуть на телевізійні ток-шоу без участі журналістів і відповідають безпосередньо на запитання аудиторії."

Редакції, готуючи блоки передвиборних подій користувалися принципом "важливості й цікавості події для глядача", а не балансуванням між рівністю можливостей кандидатів. Їхні заяви за відсутності політичної ваги і реальних шансів виконати свої обіцянки залишалися без уваги новин. Хоча деякі кандидати завдяки нестандартному підходу до передвиборної кампанії, змогли організувати події "для телебачення" і знайшли своє місце у новинах.

Таким чином, рубрикація, де було "зарезервоване" місце для будь-якого кандидата, себе виправдала з точки зору дотримання професійних стандартів новин. Щодня огляд наповнювався подіями, які висвітлювали хід виборчих перегонів.

Винятки з цього правила становили лише топновини і сенсації з політичного життя, як-то: напад на кандидата на посаду президента Віктора Януковича, хвороба іншого кандидата – Ющенка чи оприлюднення результатів розслідування тимчасової парламентської слідчої комісії, яка займалася розслідуванням версій можливого отруєння Віктора Ющенка. Про особливості висвітлення цих подій – йтиметься далі.

"Віртуальні новини"

"Якщо цього не показали у вечірніх новинах – значить, цього не було", – кажуть американські телевізійники. І вони мають рацію. Подія (явище, процес) набуває суспільного резонансу здебільшого, коли на неї звертає увагу телебачення. Водночас, телебачення може звертати увагу й на ті події, які не мають реальної ваги і впливу, але набувають цих ознак завдяки висвітленню на телеканалах. Знаючи цей постулат, ним намагалися скористатися і під час виборної кампанії.

Для виборів характерно створення так званих "спеціальних подій", які обов'язково, на думку їх організаторів, знайдуть своє відображення в теленовинах. Однак і ставлення до таких інформаційних приводів у редакцій теж "особливе". Докладніше:

До "спеціальних подій" можна віднести:

1. Поїздки (тури) кандидатів у регіони.
2. Прес-конференції кандидатів.
3. Провокаційні події ("витік" важливої інформації чи оприлюднення фактів, які "грають" за чи проти того чи іншого кандидата, як-то зникнення кандидата, оприлюднення компрометуючих матеріалів).
4. Акція (відвідання закладів, зустрічі з працівниками, участь в урочистостях).

Свої особливості мають висвітлення передвиборних турів кандидатів. Якщо акредитацію в прем'єрський пул, чи в тур з Віктором Ющенком усі національні канали отримують без жодних проблем, то інші кандидати страждали від браку уваги з боку новин. Їм довелося сформувати власні телегрупи (ТЖК), які знімали діяльність кандидатів і пропонували відео матеріал теленовинам. Зокрема, таку телегрупу мала кандидат у президенти Наталія Вітренко. Однак теленовини не практикують використання відеоматеріалів від "третіх осіб". Для цього потрібно мати вагоміші підстави. Хоча у випадку з Наталією Вітренко, редакції принаймні знали, що можуть розраховувати на картинку з кандидатом, якщо виникне така необхідність.

Висвітлення "спеціальних подій" змінило структуру сюжетів новин. Якщо раніше у новинах акцент ставився на те "що відбулося", або "хто що зробив", то матеріали зі "спеціальних подій" містили більше не опис події, а думки кандидатів, їхні наміри і життєві моменти. Сюжети про подію (поїздка, зустріч акція) з репортажів перетворилися на цитування меседжів кандидатів, оскільки сама по собі подія варта не більше двох рядків в агентстві. В оглядах передвиборних подій телеканали часто використовували архівне відео для того, щоб переповісти важливу думку кандидата щодо актуальної події, яку він сказав на зустрічі з виборцями. Самі ж зустрічі, з одного боку, схожі одна на одну, з іншого ж – дали величезний простір для формування образу політичного лідера засобами телебачення. Це й відвідання церков, публічне благословення, зйомки в нестандартних місцях – у шахті, на заводі, на фермі, у військовій формі, в Іраку тощо. При цьому для фаворитів

перегонів була важлива не лише жива картинка, а й сама зустріч з виборцями як елемент агітації.

Для кандидатів меншої вагової категорії – приїзд камери інколи був ледь не самоціллю. До таких подій можна віднести безкоштовну роздачу кандидатом у Президенти Дмитром Корчинським набору харчових продуктів, які споживав напередодні хвороби Віктор Ющенко. Ця подія була цікава телевізійникам з точки зору "яскравої картинки й оригінального змісту". Її показали в огляді всі новини національних телеканалів. Саме так телеканали розказали й про його неординарний спосіб приїзду в ЦВК – на броньовиках. Потім цей трюк повторив Михайло Бродський, тільки вже на поливальному автомобілі й з меншим успіхом – оригінальність оцінили тільки раз. Броньовиками Дмитро Корчинський викликав інформаційну хвилю, яку, щоправда, швидко збили інші події. Але цей інформаційний привід примусив говорити про Корчинського й голову ЦВК Сергія Ківалова, якого просили прокоментувати подію, та інших суб'єктів кампанії. Привід для загальнонаціональної дискусії – замалий, але для кулуарних розмов і жовтої преси – досить вдалий. Дмитрові Корчинському не вдалося вдати із себе радикала, щоб про нього заговорили як серйозну загрозу демократії, тому у висвітленні цієї "спеціальної події" відчувався "наліт віртуальності". І редакції, і аудиторія розуміла, що броньовики й гучні слова ще нічого не означають, тому телеобраз вийшов дещо "змазаним". Інша "спеціальна подія" від Корчинського – раптове зникнення в королівстві "Йорданія". Його штаб повідомив, що з ним немає зв'язку і він, ніби, не повернувся з екскурсії пустелею. Менш ніж за добу Дмитро Корчинський уже давав екстрену прес-конференцію в аеропорту "Бориспіль". Інформаційний "гачок" спрацював і знову всі канали розказали трагічну історію зникнення. Тим більше – телевізійники мало що показати: напередодні був перегін з Іраку, де Корчинський відвідував український військовий контингент.

Таким чином, "спеціальні події", зроблені "під телебачення" з тим чи іншим ступенем успіху знайшли своє відображення у новинах. Навіть гіперболізовані кандидатами власні можливості виборці почули через телебачення. "Спеціальні події" – найпоширеніший елемент передвиборної кампанії для не фаворитів перегонів, і, певно, є найефективнішим при формуванні образу лідера. Він дає бажаний результат, і кандидати щосили намагалися використати можливості телебачення.

Розуміючи, що новини є головним джерелом інформації для виборців, штаби кандидатів побудували свою роботу таким чином, щоб повернутися обличчям до телевізійників. Ця загальна тенденція виборчої кампанії особливо яскраво відобразилася у процедурі висунення кандидатів та інших знакових подій кампанії – поданні заявок на реєстрацію в ЦВК, збиранні підписів і передаванні підписних листів тощо. На всіх цих подіях ніби була печатка "зроблено для телебачення".

До стандартних процедур висунення на партійних з'їздах вдався кандидат від парламентсько-урядової коаліції Віктор Янукович. З'їзди партій почергово висували і підтримували його кандидатуру, але ці події були далекими від "телевізійності". Для порівняння: партійні конференції в США, що давно перетворилися на телешоу. З 1980-х років у цій країні конференції відповідають усім вимогам телевізійників. Проходять за заздалегідь затвердженим сценарієм, без зайвих технічних подробиць (реєстрація делегатів, початок роботи залишається поза кадром) і з потрібною динамікою й розвитком – короткі виступи, що нагадують теленовини – спочатку вихваляють кандидата чіткими і короткими повідомленнями, які легко "чіпляють" журналістів, а потім і сам кандидат виходить на сцену, символічно дає свою згоду й робить коротку промову. Усе це при постійних оплесках, розмахування прапорцями і професійній телережисурі (наїзди камери в потрібний момент, ключові панорами) робить продукт цікавим для глядача, який отримує лише потрібну для нього (на думку організаторів конференцій) інформацію.

В Україні партійні конференції завжди були нудними й нецікавими глядачеві. Телеверсії з'їздів чи зборів робило лише державне телебачення за спеціальної вказівкою влади. У виборчій кампанії-2004 ця роль дісталася Національній телекомпанії, яка висвітлювала "Всеукраїнський громадянський форум". Він підсумував обговорення проекту політичної реформи і висловив свої пропозиції народним депутатам. Картинка вийшла в кращих традиціях радянської журналістики. Пряме включення перед початком Форуму і сюжет – анонс про мету його роботи (випуск "Вісті" 11:00). У перерві Форуму – короткий сюжет про роботу 1 частини Форуму з синхронними записами виступів делегатів і знову пряме включення (випуск о 13:00, якого зазвичай немає в сітці мовлення НТКУ), і звісно – пряма трансляція 40-хвилинної промови Президента. Жодних натяків на телевізійність: усе серйозно і цікаво лише обізнаному глядачеві, який у денний (робочий) час може приділити увагу політиці. Звісно, що в основних випусках новин національні канали показали розгорнуті сюжети з великими цитатами президентської промови. Зокрема, "Вісті" о 21-й подали 5 синхронних записів виступів делегатів – прохідника шахти, сільського голову, профспілкового лідера, а також політичних лідерів з широким цитуванням виступу Президента.

Схожим за картинкою було і висунення кандидатом у Президенти Віктора Януковича – "нудне відео", довгі промови, затяжні натягнуті оплески. Абсолютна протилежність – висування Віктора Ющенка (як відомо, його зареєстрували шляхом самовисування). Штаб організував мітинг і концерт на його підтримку. Хоча його промова була досить довгою, деякі канали подали синхронні записи виступів Віктора Ющенка і його прихильників. "5-й канал", хоча його важко віднести до національних, організував пряме включення й передав "святкову атмосферу".

Таким чином, кандидати не повною мірою використовують зображальні можливості телебачення і новин зокрема, для пропагування своїх ідей і думок. Навіть стандартні процедури, які за своєю важливістю обов'язково покажуть вечірні новини, організовуються не для телеглядача, щоб йому ще раз нагадати про себе, а задля самої процедури. Штабам кандидатів бракує фахових телевізійників, які б радили, як краще для телебачення організувати подію, тоді як самі події залишаються лише "процедурними моментами" у передвиборній гонці, і зрештою глядач отримує "суху інформацію" і "суху картинку" чим важко привабити тих, хто мало цікавиться політикою.

"Спецвипуски інформаційних програм як новація у виборчій кампанії 2004"

Наостанок, окремо варто зупинитися на топ-подіях виборчої кампанії і їхньому відображенні у новинах. Подекуди передвиборна інформація у верстках посунула інформацію соціальну, економічну, а культурну – взагалі – за межі випуску. По суті їх було дві: напад на Віктора Януковича і хвороба Віктора Ющенка. Перша новина – подієва. Її висвітлення розгорталося за всіма законами жанру новин: широке висвітлення події – інформаційний резонанс, дискусія "чому і хто?", висунення і заперечення версій, пошук винних і заперечення тих кого обвинувачують, нас-

лідки. 24 вересня ця подія зайняла ледь не третину випуску "Вістей" о 21:00. Спершу дали розгорнутий сюжет про сам напад, далі – синхронний запис інтерв'ю Януковича з лікарні, сюжет про мітинг обурених нападом прихильників кандидата, телеграма студентів, заява керівника виборчого штабу і 5 синхронних записів коментарів депутатів про подію. "Подробності" і "ТСН" теж розпочали свої випуски з цієї події. Новини національних каналів ще два тижні розповідали про мітинги в регіонах, причини і версії події, коли зрештою, тему не витіснила несподівана хвороби Віктора Ющенка і версія про його отруєння. Якщо при висвітленні нападу особливої гостроти матеріалам надавав статус Віктора Януковича як кандидата (хоча він поїхав з чотириденною робочою поїздкою в західні області як прем'єр), то версія "отруєння Ющенка" викликала набагато цікавішу реакцію телевізійників.

З початку 1990-х років в Україні спостерігається тенденція до урізноманітнення телевізійних технологій, що використовуються у ЗМІ, зокрема на телебаченні. А.Москаленко зазначав: "... за сім тижнів до виборів у парламент (1998 рік), так би мовити, у найбільш гарячий період, трансформувався у наше громадсько-політичне життя постулат: свобода преси як гарант свободи виборів, ЗМІ, безперечно, добре усвідомили твердження політологів про те, що більшість виборців визначаються в останній місяць-півтора, значна частина – в останню декаду, а є й такі, що в останній день. … ця обставина знайшла своє відображення в ЗМІ, наклавши свій відбиток на тематику і змістову спрямованість інформаційних повідомлень, вибір методів і способів для вираження тих чи інших поглядів на події, що відбувалися у цей період. Одна з тенденцій виражається у розширенні спектра (якісної різноманітності) комунікативних технологій, використовуваних у ЗМІ" [2]. Узагальнюючи світові техніки комунікативного впливу, що використовуються у ЗМІ всіх рівнів, і на телебаченні зокрема, українські теленовини запровадили нові форму подачі актуальної інформації – спецвипуски.

До оприлюднення результатів розслідування тимчасової парламентської слідчої комісії хвороби Віктора Ющенка, спецвипуски новин на телебаченні могли з'явитися лише в разі суперсенсації, навіть очікуваної: початок війни в Іраку, теракти 11 вересня в США, розв'язка Бесланської трагедії із захопленням школи з дітьми. Виборча кампанія в Україні засвідчила, що навіть звіт комісії може стати приводом для спецвипуску. Щоправда закони цього жанру зазнали змін. Якщо подія носить трагічний характер, спецвипуски спрямовані на якомога ширше висвітлення теми і подачу оперативної інформації. При цьому перевага надається не точності й виваженості, а обсягу й оперативності. У цьому виявляються можливості телебачення, і новин зокрема, оперативно реагувати на події.

Українське телебачення випустило три спецвипуски про вибори. Несподівано, 7 жовтня о 19:30 замість випуску "ТСН" в ефір вийшла програма "Епіцентр" з В'ячеславом Піховшеком про результати розслідування версії отруєння Віктора Ющенка. Хоча інші канали цю тему не віднесли навіть до перших тем випусків. Удень ("Подробності 12:00") Інтер розпочав програму з вітання Президента Леоніда Кучми свого російського колеги Володимира Путіна з днем народження. І лише після цього канал дав сюжет про звіт комісії. Так само і канал ICTV у "Фактах" о 12:45 розпочав випуск із захворювання на гепатит А на Житомирщині, а потім перейшов до теми звіту. "Вісті" також не згадували цієї теми до 21:00, але й в основному випуску вона пішла лише після офіційної хроніки про діяльність Президента. Тому спецвипуск "Епіцентру" на фоні інших каналів виглядав дещо дивним. Не применшуючи важливості теми, можна говорити про нову тенденцію у новинах. Наступного тижня – 12 жовтня – такий саме спецвипуск вийшов на ICTV у "Фактах з Дмитром Кисельовим" близько 23:30. Випуск не був заявлений у програмі передач. У гостях у студії був голова комісії, народний депутат Володимир Сівкович. За півгодини після цього зі спецвипуском вийшов "5-й канал". Гість студії – член комісії, який подавав позицію, альтернативну рішенню комісії. Але ці два спецвипуски мали дещо прихований інформаційний привід. Сівкович відкидав звинувачення опозиції в заангажованості, а "5-й канал" подав "альтернативну думку" члена комісії, який не згоден з результатами розслідування. Як відомо, комісія не виявила причин отруєння Віктора Ющенка. Якщо спецвипуск "Епіцентру" мав цілком логічний інформаційний привід (день оприлюднення звіту), то два інші спецвипуски такого приводу не мали. Менеджмент каналу "Студія 1+1" вирішив, що тема хвороби одного з фаворитів перегонів варта більшої уваги, ніж їй можуть дати новини і розкрив її в іншому жанрі – інформаційно-аналітичному. Можна сперечатися щодо потреби такої "оперативності", адже була можливість розказати про звіт у недільному випуску "Епіцентру", але актуальність теми, вочевидь, змусила керівництво вдатися до такого нестандартного для телебачення ходу. Інші ж два спецвипуски від 12 жовтня мали прихований інформаційний привід: У "Фактах" це була відповідь на звинувачення Віктора Ющенка недільного випуску програми в необ'єктивності й бажання й ще раз довести свою позицію, а на "5–му каналі" інформаційним приводом можна вважати появу спецвипуску "Фактів" і бажанням подати іншу, альтернативну думку.

Отже, політична журналістика і змагання кандидатів знаходять нові форми вираження, які раніше не застосовувалися на українському телебаченні: спецвипуски програм новин або інформаційно-аналітичних програм з гострих і актуальних тем без чітко вмотивованих інформаційних приводів. Попри "політично вмотивований" інформаційний привід, у них зберігається гострота і динаміка спецвипусків, але вони позбавлені оперативності, яка по-суті для подібних спецвипусків зайва. Нова форма відкриває нові можливості телебачення для оперативної і ґрунтовної подачі точки зору щодо проблеми чи явища. При цьому поява спецвипуску може бути не жорстко вмотивована інформаційним приводом, а швидше – потребою докладно донести інформацію про причини й наслідки події чи явища.

Отже, виходячи з викладеного, новини національних каналів у цілому висвітлювали основні події виборчої кампанії-2004, приділяючи прискіпливу увагу топновинам перегонів і його фаворитам. Редакції знайшли нові форми й методи подання матеріалів про вибори. Втім, не всі кандидати отримали рівний доступ до новин, хоча редакції, у силу своїх можливостей, намагалися його забезпечити.

1. *Мартоз Ж.П.* Редакторська модель висвітлення виборів // Висвітлення виборів ЗМІ. – К., 1998. 2. *Москаленко А.З.* Уроки виборів: політична реклама як складова політичної культури // Сучасна політична культура та мас-медіа / За ред. Москаленка А.З. – К., 1998. 3. *Чічановський А.А.* Новина в журналістиці. Бібліотека міжнародного журналіста. – К., 2003. 4. *Різун В.В.* Маси: тексти лекцій. – К., 2003. 5. *Різун В.В.* Формування масової свідомості – тонка річ // День. – 2000. – 3 бер. 6. *Чічановський А.А., Шкляр В.І.* Інформаційний простір як глобальна проблема сучасності // Вісн. Київ. націон. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. Журналістика. – К., 1995. – Вип. 2. – С. 44–53; 7. *Шкляр В.* Мас-медійні політичні кампанії: технології та мистецтво // Публіцистика і політика: Зб. наук. праць / За заг. ред. В.І. Шкляра. – К., 2000. – Вип. 1. – С. 35–37.

Надійшла до редколегії 21.03.05

УДК 321

М.Ю. Соколов, асп.

ЖУРНАЛІСТИКА І ПОСТТРАВМАТИЧНІ СТРЕСИ (ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ НАСИЛЬСТВА В НОВИНАХ НА РЕПОРТЕРІВ, ЩО ЇХ ПЕРЕДАЮТЬ)

Психологічний вплив на журналістів тих надзвичайних ситуацій (війни, катастрофи, стихійні лиха), в яких доводиться їм працювати, маловивчений. Тому, зазвичай, журналісти є неготовими до таких ситуацій. Аби допомогти їм подолати наслідки пост-травматичного стресу потрібно розробити принципово нові теоретико-практичні курси для працівників ЗМІ.

This scientific paper focuses on negative information in mass media that traumatizes journalists and theoretical and practical training for journalists who cover wars, catastrophes and disasters.

Актуальність теми

На Заході редактори й менеджери ЗМІ починають розуміти, що журналісти, як і солдати, пожежники чи рятувальники – реагують емоційно на те, що вони бачать і про що пишуть – це може бути авіакатастрофа, війна, геноцид чи судові слухання справи про згвалтування. Зараз ця проблема все актуальніша серед медіа-організацій. Такі компанії як Бі-Бі-Сі й Ройтерз включили короткий розділ про пост-травматичний стрес у підготовчий курс, який порівняно нещодавно став обов'язковим для будь-якого журналіста, що готується працювати в "гарячих точках". Частина цього курсу підготовки присвячена поясненню почуттів, які можуть з'явитися внаслідок висвітлення трагічних подій.

Об'єкт (предмет) дослідження

Предметом дослідження є наслідки впливу психологічних травм і пов'язаних з ними емоцій на журналістів і їхню роботу. Дана проблема ще недостатньо вивчена і тому не отримала повноцінного визнання у практиці, насиченій щоденними редакційними дискусіями і заняттями з журналістики.

У сьогоднішньому світі бізнесу менеджерів навчають розумної емоційності. Їх посилають на тренінги, де вони вчаться працювати в команді й вивчають вплив один на одного. Їм розповідають про їхні власні сильні й слабкі сторони, про силу і слабкість інших людей, про різні реакції на зміни і стрес. Вони усвідомлюють важливість зворотного зв'язку і взаємоповаги, вчаться відокремлювати поведінку працівника від його здібностей і потенціалу. А чи є такі курси для журналістів? Журналістів вчать, як писати статті, як будувати стислі й точні фрази, як вміщувати подію в контекст і подавати другорядні факти, як монтувати звук і відеоряд, як поводити себе під час інтерв'ю чи на прес-конференції. Однак їх не вчать розуміти самих себе і свої потенційні емоційні реакції на подію, яку вони спостерігають.

Треба визнати, що журналісти розглядають психотерапію й усі роботи в цій царині з підозрою, що межує з ворожістю і глузуванням. Вони сприймають усе й усіх скептично і навіть цинічно: чи то політиків, політтехнологів чи психотерапевтів. Британський психотерапевт Марк Брейн, який довгий час працював спеціальним кореспондентом і редактором Бі-Бі-Сі, пише у своїй статті "Емоції, травма і хороша журналістика": "... ми (журналісти) переконані, що висвітлюємо лише факти; що ми об'єктивні й збалансовані, і не є частиною наших репортажів. Новини – це те, що відбувається поза нами. Усе це так, але досвід останніх років свідчить, що журналісти беруть участь у подіях, які впливають на них, іноді дуже сильно. Фізично. Емоційно. Духовно." [1]

На відміну від мистецтва і літератури, фізики чи навіть політології, журналістики, поки не торкнулися дебати останніх 30-ти років про те, що просто спостерігаючи подію, ви стаєте її частиною, а це, у свою чергу, впливає на її результат. Ця концепція добре відома антропологам, які вивчають проблему "учасника-спостерігача". Журналістам усе ще подобається вірити, що вони висвітлюють об'єктивні факти неупереджено. Їх вчать такому типу мислення. Потрібні зміни, щоб з'явилася емоційно розумна й поважна журналістика, яка допоможе досягти мирного розуміння і вирішення конфліктів. Перші кроки у цьому напрямку вже зроблено.

Історіографія питання

Даніель Гоулман, американський письменник і психолог, описує це розуміння у бестселері "Розумна емоційність". Його ідея дуже проста: успіхи людини меншою мірою залежать від сили його інтелекту; більш значущими є емоції, правильно відчуті, зрозумілі й керовані. Курси з менеджменту в Британії та Америці вже багато років знайомлять студентів з основами розумної емоційності, пояснюючи різницю між індивідуумами і підкреслюючи важливість елементарних навичок сприйняття на слух і обговорення для успішної роботи в команді.

Для багатьох журналістів це досі абстрактні поняття. Однак вони також можуть бути вразливими. Нові дослідження свідчать, що в одного з чотирьох журналістів, які висвітлюють війни й конфлікти, можуть розвитися класичні симптоми посттравматичного стресу. Приблизно така сама статистика клінічних нервових хвороб спостерігається у вояків, що повернулися з фронту. Кроки до розуміння журналістами психологічної травми роблять у Сполучених Штатах. Особливу підтримку цій ініціативі надає Центр журналістики і травми "Дарт". Разом з корпорацією Бі-Бі-Сі "Дарт" нині працює над поширенням цього розуміння в Європу.

У США традиційні школи журналістики тепер проводять заняття з висвітлення насильства і феномену посттравматичного стресу. Усе більше ЗМІ починають розуміти важливість так званої "підготовки до роботи у ворожій обстановці", під час якої журналісти повинні опанувати стрес роботи у зонах війн і природних катастроф. Їм розповідають не лише про різні види зброї, а й про те, як себе поводити у разі, якщо їх зупинять на КПП молоді, знервовані, готові натиснути на гачок чи навіть п'яні солдати. Їх вчать, як уникати мін і як перев'язувати пораненого колегу, який спливає кров'ю. Важливо, що курс містить коротку лекцію про посттравматичний стрес.

Є також певний прогрес у розумінні психологічного впливу на журналістів у зоні війни, конфлікту чи стихійного лиха. Зазвичай журналісти придушують або повністю відкидають свої емоційні реакції на побачене, адже що таке переживання репортера у порівнянні із стражданнями безпосередніх учасників подій? Однак в одному з найповніших психологічних опитувань військових кореспондентів, канадський психіатр Ентоні Файнстін з'ясував, що їх травмує побачене. Порівняно з досліджуваною групою журналістів, які висвітлюють національні новини в Канаді, репортери з конфліктних зон мали набагато вищі показники розлучень, алкоголізму й депресії. Цікаво також, що при-

© М.Ю. Соколов, 2005

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

голомшлива кількість – до 80 % респондентів дуже хотіли взяти участь в опитуванні. Це свідчить про їхню потребу бути почутими.

Кореспондент Бі-Бі-Сі Джеремі Боуен за 15 років роботи побачив дюжину війн і конфліктів, проте одного разу його захисний механізм просто не спрацював: "Те, що я ніколи не міг собі уявити, трапилося в Лівані, коли мого друга і колегу вбив ізраїльтянин прямо на моїх очах під час відступу ізраїльської армії. Він сидів у своїй машині, і вони підірвали її так, що від авто практично нічого не лишилося. Я був неподалік. Мене заціпило на кілька годин, і я не міг поворухнутися. Я злякався. Це був найжахливіший день у моєму житті", – пише він. Після цього випадку ставлення Боуена до інших конфліктів змінилося. У нього з'явилися класичні симптоми стресу: кошмари, часткове безсоння. Журналістові здавалося, наче щось падає йому на голову, чулися різні звуки. Боуен звернувся до Консультативної Служби Бі-Бі-Сі. Там йому пояснили, що така реакція природна, але слід бути уважним, якщо це повториться знову.

Подібний стрес пережила й хорватська журналістка Ельза Радуліч. 1991 року, коли серби обстрілювали її рідне місто Задар, Ельза залишила свого переляканого сина одного вдома і поїхала на передову робити репортаж. Їй довелося думати не лише про власну безпеку, а й про те, чи знайде вона свою родину живою, коли повернеться додому

Це лише кілька штрихів загальної картини. Подібно до балканського чи близькосхідного конфліктів, репортери переживали трагічні події 11 вересня у США, бомбардування мирних селищ в Афганістані та Іраку і ще сотні дрібних війн і природних катастроф.

Марк Брейн пише в іншій своїй статті "Журналістика і мирне життя": "Як політики і дипломати, журналісти зараз намагаються зрозуміти симптоми конфлікту, а не тривожні тенденції в суспільстві, в яких конфлікти зароджуються. Щоб вилікувати світ і навчитися вирішувати конфлікти без насильства, тим, хто визначає сутність конфліктів, потрібно працювати над собою. Це стосується і журналістів" [2].

Криваві події останніх років мають слугувати поштовхом до нового розуміння новин, де є паралелі й намагання розібратися в подіях, а не лише розвішування ярликів, продовжує Марк Брейн. "Новин, які передають емоційний бік події, але не утопають у ній. Новин, в яких є травма і жорстокість, як у першому акті драми; але за яким має відбутися другий акт, в якому *"емоційно розумні"* новини призводять до зцілення і змін. Для цього журналісти мають усвідомлювати і не відкидати свої власні емоційні реакції. Вони повинні користуватися своїми емоціями свідомо й обережно, створювати матеріали про істинні боки подій і процесів. Завдячуючи цьому, журналісти будуть здоровішими. І покращиться журналістика" [1].

Висновки

Новини про трагічні події допомагають продавати газети й поліпшують рейтинги телеканалів. Це не скоро зміниться. Однак, можливо, уже настав час для журналістів і редакторів прийняти деякі прості істини психотерапії й почати говорити з повагою про місце, яке займають емоції у їхніх вчинках і роботі. Журналісти мають визнати, що психотерапевти зрозуміли вже давно: травма в широкому розумінні (історична, національна, соціальна та індивідуальна, а особливо – непроаналізована) керує багатьма людськими вчинками, які журналісти щоденно висвітлюють. Усвідомлення психологічної травми і її проявів може допомогти журналістам зрозуміти події, про які вони пишуть. Опанувати стрес від впливу негативних подій журналістам мають допомогти принципово нові теоретико-практичні курси.

1. *Brain M.* Emotions, trauma and good journalistic // Guardian Media article. – 2002. – July. 2. *Brain M.* Journalistic and peace life // Guardian Media article. – 2002. – July. 3. *Goleman D.* Emotional Intelligence. – Paperback, 1996. 4. *Goleman D*. Inventing the news again. – Paperback, 1996.

Надійшла до редколегії 14.04.2005

УДК: 070:325,455(73)

М.М. Прудник, асп.

ВЛАДА Й ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ США: АСПЕКТИ ВПЛИВУ НА ГРОМАДСЬКУ ДУМКУ

Досліджуються аспекти впливу на громадську думку, взаємостосунки у цьому процесі влади та ЗМІ у Сполучених Штатах. Проблематика цієї статті ґрунтується на окремих дослідженнях українських і закордонних науковців, які розглядають питання з різних позицій.

Author of this article try to investigate influence on public opinion in USA, mass-media and government relations in this process. Analyses based on Ukrainian and foreign scientists researches.

Для створення позитивного або негативного іміджу політика найкращим способом є засоби масової інформації (ЗМІ). Адже саме вони є посередником політичної влади і суспільства, суспільства і політичної влади. Не будемо ідеалізувати зв'язки в західних країнах, звернемо увагу лише на формування громадської думки в США. Засоби масової інформації відіграють неабияку роль у цьому процесі. Подібне амплуа вони мають в Україні. Сполучені Штати теж не є винятком. Особливо, коли йдеться про впровадження національної політики країни й на передодні президентських виборів.

Професор Нью-Йоркського університету Артур Мейер Шлезінгер (Arthur Meier Schlesinger) у своїх працях: "Історія президентських виборів у США 1789–1968", ("History of American Presidential Elections 1789–1968"), "Історія президентських виборів у США 1789–2000" ("History of American Presidential Elections 1789–2000") (2001), "Нова історія політичних партій США" ("Newest History of U.S Political Parties 2001"), підкреслює, що без зв'язку між політиками та суспільством через ЗМІ не відбулися б жодні президентські вибори в США [1, 2]. У роботі Serfaty S. "Mass-media and foreign policy" [3] пояснюється важливість мас-медіа для політики держави. Професор А.А. Чічановський у своїй роботі "Новина в ЗМІ і проблеми інтеграційної політики" проводить паралелі розвитку стосунків між владою та ЗМІ в Україні та США [4]. А науковці О. Гриценко, В. Шкляр у роботі "Суспільство та інформація: світовий контекст" з'ясовують яку ж саме роль відіграють засоби масової у сучасній практичній політиці [5].

Через засоби масової комунікації відбувається зв'язок між політиками і суспільством. А це відіграє значну роль у донесенні політичних принципів, адже безпосереднє спілкування між людьми важко замінити чимось іншим. Тому останнім часом у США дуже стрімко роз-

© М.М. Прудник, 2005

виваються ті засоби масової комунікації, які передбачають можливість безпосереднього спілкування з різними представниками суспільства.

У Сполучених Штатах такий вид ЗМІ як телебачення (особливо інтерактивне) створює ілюзію безпосереднього спілкування між суб'єктами політики. Це зумовлює найбільший вплив телебачення на масову свідомість. Ось чому в США чи не найбільше розвинута індустрія різноманітних політичних шоу та дебатів. А втім ця особливість телебачення швидкими темпами розвивається і в Україні. Головними конкурентами, які борються за глядача в Сполучених Штатах стали телекомпанії CNN (Cable News Network), яка транслюється у 54 країнах і має у своєму зірковому арсеналі Теда Тернена й Fox Broadcasting Company [10].

Американські ЗМІ завжди відігравали неабияку роль у створенні громадської думки. Кожен із кандидатів на пост президента намагався якнайкраще зарекомендувати себе в наданий йому ефірний час на телеканалах. Таким чином, усі кандидати поставлені практично в рівні умови.

Вирішальну роль у впливі на вибір громадян мають теледебати, популярність яких за останні кілька років значно зросла. Глядачі мають можливість побачити кандидатів такими, якими їх роблять іміджмейкери. Одразу після першого раунду теледебатів між діючим президентом США Джорджем Бушем молодшим і його суперником сенатором-демократом Джоном Керрі відбулися перші опитування громадської думки, які вказували на перемогу кандидата від Демократичної партії.

Телефонне опитування на замовлення телекомпанії ABC, в якому брали участь зареєстровані виборці (531 особа) указували на те, що Керрі присудили перемогу 45 % респондентів, Буша переможцем визнали –36 % опитаних. Ще 17 % вважали, що теледебати закінчилися внічию.

У той же час, як би не хотів змінити ці цифри діючий президент Джордж Буш, інші ЗМІ, які на виборах завойовують ще й рівень довіри до себе читачів, провели аналогічні опитування за допомогою Інтернету й також зазначили, що в перших теледебатах переміг Керрі. За результатами опитування NBC [6], під час якого отримали 402426 відповідей, переможцем став Керрі, за якого віддали голоси 70 % опитуваних. За Буша на сайті телекомпанії проголосували лише 30 %. Опитування 3107 читачів газети "The Los Angeles Times" вказує на перемогу Керрі 86,5 % опитаних, і лише 10,2 % переможцем назвали Буша. Телекомпанія CBS провела власне опитування. За її даними Керрі вважають переможцем 92,1 % глядачів, а Буша – 7,1 % (0,7 – нічия).

Подібні опитування дають змогу дізнатися про думку аудиторії того чи іншого ЗМІ та про політичні вподобанні саме її читачів. Поразку Джорджа Буша в теледебатах пояснюється його прорахунками ведення війни в Іраку. Навіть досягнення Буша не можуть виправдати загиблих співвітчизників у іракській війні.

Демократія й та має певні обмеження. Навіть у найдемократичніших країнах замовляє музику той, хто платить. Чи це влада, чи певна політична партія, чи окрема людина – немає значення. Усі, навіть найвищі урядовці бажають мати гарну репутацію. Так було в усі часи, так є і при найвищому рівневі розвитку демократичних інститутів.

"Політичний і комерційний тиск відбувається завжди, – говорить **Тім Кенні**, історик новин, директор музею новин Newseum (США), – цей уряд, як і будь-який інший завжди хоче чути лише гарні новини про себе. Тому певний тиск ЗМІ відчувають на собі завжди, хоча влада й не визнає жодних утисків засобів масової інформації" [7]. Саме на цьому терені можливі конфлікти між ЗМІ та владою або тими, хто претендує на владу. Політики переконані, що ЗМІ повинні повідомляти тільки ту інформацію, яка сприяє підвищенню їхнього рейтингу. Засоби ж масової комунікації знаходять факти, які суперечать основній програмі політиків.

Журналісти, як і будь-який пересічний громадян США, хочуть, щоб ті, хто керуватиме країною наступні роки, були розумними. Тому одного лише бажання стати переможцем у США замало. Кандидат може опинитися при владі тільки тому, що багатший на розум і цікавіший на вдачу.

"Більшість репортерів мають свої політичні симпатії – переконує **Лі Вілкінз**, професор зі школи журналістики Університету Міссурі. – Але як професіонали, вони хочуть, щоб ті, хто опинилися при владі, були приводом цікавих новин. Більшість журналістів не хочуть висвітлювати якогось нудного політика" [7].

"Абсолютно всі мають свої політичні погляди, але журналісти мають тримати їх при собі, щоб бути чесними перед читачами чи глядачами. – говорить **Тім Кенні**, історик новин, директор музею новин Newseum (США), – Якщо провести опитування, то більшість журналістів є прихильниками демократів, але вони є професіоналами і залишають власні позиції й інтереси, задля об'єктивного й неупередженого висвітлення подій" [7].

Глобальна інформатизація суспільства, що передбачає широке впровадження нових інформаційних технологій на зразок телебачення, комп'ютерних мереж, аудіота відеосистем – у цьому процесі США перебуває постійно. У 1988 р. Національна адміністрація США з телекомунікацій та інформації опублікували доповідь "NTIA Telecom 2000 report", де підкреслювалося, що телекомунікаційна й інформаційна інфраструктури життєво важливі для підтримки дієздатності американської та світової економіки. У 1993 р. віце-президент США А. Ґор використав поняття "інформаційна супермагістраль". У наступному році на конференції Міжнародного союзу він говорив про глобальну інформаційну інфраструктуру. Уряд США визнав пріоритетами своєї політики розвиток Національної інформаційної інфраструктури та глобальної інформаційної інфраструктури. У 1993 р. ця ініціатива почала реалізовуватися ("Національна інформаційна інфраструктура: план для дій") [5, 8].

Щоб впливати на громадську думку на початку 2003 р. владою Сполучених Штатів було створено управління з поширення сприятливої інформації про США.

У підписаній президентом Джорджем Бушем постанові підкреслюється, що відомство "повинне просувати американські інтерес не тільки в США а й за кордоном, запобігати неправильному тлумаченню офіційних заяв з Білого дому, створювати підтримку політиці США"

Журналісти ЗМІ незалежно від того, яких поглядів вони дотримуються, повинні інформувати населення з нейтральної позиції, даючи змогу висловитися обом сторонам, тому що саме цього від них чекають читачі. Суб'єктивні висновки мають належати читачам.

Наприкінці 2002 р. з цього приводу розгорівся скандал навколо компанії Fox News. Тоді шефа цієї провідної телевізійної компанії звинуватили в тісних зв'язках з президентською адміністрацією, а сам телеканал – у "провладній пропаганді".

Приводом стала книжка відомого американського журналіста Боба Вудварда "Буш на війні". Боб Вудвард – один із найвідоміших журналістів у США. Він був одним із двох молодих репортерів газети Washington Post, чиї публікації 37 років тому призвели до уотергейтського скандалу й до відставки президента США Річарда Ніксона.

У своїй книжці Вудвард звинуватив директора Fox News Роджера Айлесу в тому, що він таємно давав поради Джорджу Бушу – яким чином потрібно формувати громадську думку країни після трагедії в Нью-Йорку та Вашингтоні. За даними Вудварда, шеф Fox News передав

голові Білого дому записки, в якій говорилося, що американці підтримають президента, якщо будуть упевнені, що в боротьбі з тероризмом він використає "найсуворіші методи, які тільки можливі". Однак, ця "підтримка зникне, якщо публіка не побачить, що Буш діє жорстоко". Втіленням у життя жорстокої політики став початок війни в Іраку. Директор Fox News опинився у скрутному становищі. Він зробив свою кар'єру, як один із найвідоміших політичних менеджерів і працював у роки правління Джорджа Буша-старшого медіа-консультантом. З багатьма членами команди Буша-молодшого його пов'язують дружні стосунки. Тому довести, що він може зберігати неупередженість, як того вимагає посада керівника загальнонаціонального каналу, було дуже складно. Роджер Айлес розповсюдив письмову заяву, в якій пояснював свою співпрацю з Бушем-молодшим проявом патріотизму.

"Після терактів 11 вересня наша країна об'єдналася в загальній підтримці президента [9], – написав Айлес. – Ми повинні підтримати дії нашого президента в боротьбі з тероризмом".

Однак ці заяви не змогли переконати опонентів. Американський телепродюсер Роберт Вайнер, який під час "Бурі в пустелі" відповідав за роботу CNN у Багдаді заявив, що "подібний патріотизм не має відношення до журналістики", а роботу Fox News потрібно розглядати як "продовження пропаганди політиків Білого дому".

У відповідь прихильники Fox News піддали критиці саму телекомпанію CNN, нагадавши, що в роки адміністрації Білла Клінтона саме канал CNN вважався "продержавним".

Засоби масової комунікації виступають регуляторами стосунків між громадянами США й державними політичними структурами. Для ефективного здійснення цього завдання засоби масової комунікації мають бути вільними і незалежними від владних структур. Вільними не тільки ззовні, але й усередині. Тільки в цьому разі політична комунікація буде рівноцінною з обох боків. Водночас ЗМІ стали невід'ємним елементом політичної системи. Саме завдяки мас-медіа і реалізується політика держави.

1. *Schlesinger A.M.* History of American Presidential Elections 1789–2000. – N. Y., 2001. 2. *Schlesinger A.M.* Newest History of U.S Political Parties 2001 – N. Y., 2001. 3. *Serfaty S.* Mass-media and foreign policy. – N. Y., 1996. 4. *Чічановський А.А.* Новина в журналістиці – К., 2003. 5. *Гриценко О., Шкляр. В.* Суспільство та інформація: світовий контекст – К.:, 2002. 6. Who won Presidential? // NBC. – 2004. – 30 sept. 7. Говоріть, вас слухають (наук.-поп. програма): Переклад укр. студ. "Пілот") // CNN, NBC, ABC, BBC, RTL-4 та ін. – 2001. – Ч. 1. 8. *Петрів Т.І.* Інформаційні процеси в контексті глобалізації. – К., 2003. 8. Our police after 9/11 // Fox News Broadcasting Company. – 2002. – 20 nov. 10. *Слісаренко І.Ю.* Паблік рилейшнз у системі комунікації та управління. – К., 2001.

Надійшла до редколегії 23.03.05

УДК 303. 442. 3

В.Ф. Посельський, здобувач

РОЗШИРЕНИЙ СОЮЗ І РОЗШИРЕНА ЄВРОПА: СПРОБА СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПЕРИФЕРІЇ

Розглядаються проблеми і перспективи євроінтеграції.

The problems and perspectives of the eurointegration are researehed.

"Щоб визначити межі Європи, потрібно подивитися на географію, узяти до уваги історію та ухвалити політичне рішення".

Юбер Ведрін, міністр закордонних справ Франції (напередодні Європейської Ради в Ґельсінкі, грудень 1999 р.)

Падіння Берлінського муру поставило тодішнє Європейське Економічне Співтовариство (ЄЕС) (12 країн-членів) перед складною дилемою. Виходячи з інституційно закріпленого принципу відкритості євробудівництва, ЄЕС, а згодом і Європейський Союз (ЄС) (15 країн-учасниць) мав би *a priori* швидко розширитися на всі нові європейські демократії на Сході континенту, які прагнули цього та були спроможні перейняти нормативно-правовий доробок Співтовариства (acquis communautaire*, фр.*). Водночас таке унікальне за своїми масштабами розширення істотно впливало б як на європейський інтеграційний проект у цілому, так і на інтереси окремо взятих країн-членів, оскільки вносило б суттєві зміни до існуючої внутрішньополітичної рівноваги в межах Спільноти, вимагало б глибокої інституціональної реформи та подальшого звуження права вето кожної країни, пристосування спільних політик і перерозподілу бюджетних коштів на користь нових членів. Безумовно, європейський Захід був зацікавлений в утвердженні стабільних, демократичних режимів і відкритті нових ринків на Сході Європи, але процес європеїзації колишнього "соціалістичного табору" не обов'язково мав би привести до повного інституціонального приєднання країн Центральної та Східної Європи (КЦСЄ) до ЄС, а, ймовірно, обмежився б тісною асоціацією в рамках сформованої Європейської економічної зони (ЄЕЗ). Втілення в життя такого сценарію дозволяло б країнам ЄС сповна скористатися перевагами лібералізації торгівлі та можливостями інвестицій в КЦСЄ без здійснення болісних інституціональних і бюджетних пристосувань, які випливали б з самого розширення. Іншими словами, Євросоюз міг би задовольнитися демократичною та економічною стабілізацією своєї східної периферії через поширення на неї значної частки *acquis communautaire*, не ставлячи при цьому під загрозу ані дієвість і внутрішню цілісність євробудівництва, ані наявні бюджетні й політичні здобутки окремих країн-членів.

Як виявилося трохи згодом, Євроспільнота вибрала традиційний шлях цілісного урегулювання питання розширення, що передбачало, з одного боку, попередню внутрішню адаптацію та погодження інтересів її нинішніх країн-членів, а з іншого – поступове, зумовлене дотриманням визначених критеріїв та тривалими перехідними періодами, приєднання КЦСЄ.

Нині перший етап "історичного об'єднання континенту" наближається до свого логічного завершення. 1 травня 2004 р. "П'ятнадцятка" прийме до своїх лав 8 посткомуністичних країн Центральної Європи та Балтії, реформаторські уряди яких узяли від самого початку курс на послідовні політичні й економічні перетворення та приєднання до Євросоюзу (з певними застереженнями для Словаччини, Литви та Латвії). Цього ж місяця розширена Спільнота 25 країн-членів (разом з Кіпром та Мальтою) планує підписати першу Європейську Конституцію, що завершить період становлення Європейського Союзу як якісно нової інституціонально-політичної моделі євробудівництва. Очевидно, що перспектива розширення ЄС на схід континенту стала не тільки дієвою спонукою до внутрішніх перетво-

© В.Ф. Посельський, 2005

Київський університет імені Тараса Шевченка

рень в КЦСЄ, а й ефективним інструментом реформування самої Євроспільноти.

Глибинна геополітична трансформація Старого Світу, однак, не закінчується на поглинанні Євросоюзом своєї найближчої східної та північно-східної периферії. 2007 року до ЄС мають вступити аутсайдери нинішнього розширення – Болгарія та Румунія. У межах започаткованого 1999 року процесу стабілізації та асоціації перспективу приєднання до Євросоюзу було надано решті балканських країн, найуспішніша з яких – Хорватія – зможе стати членом ЄС уже в 2008 р. Якщо не брати до уваги все ще невизначене майбутнє турецької кандидатури, остаточна територіальна конфігурація ЄС залежатиме від імовірного членства в ньому семи європейських країн СНД (Молдови, України, Білорусі, Російської Федерації, Грузії, Вірменії, Азербайджану) як держав, котрі задовольняють базовий географічний критерій.

Де потрібно та чи можливо провести кінцеву межу розширення Євросоюзу на схід? Прагнучи відповісти на це запитання у 1992 р., Європейська Комісія дійшла висновку, що "термін "європейський" поєднує в собі геоісторичні та культурні складові, які разом сприяють окресленню європейської ідентичності. Спільний досвід близькості, ідей, цінностей та історичної взаємодії не зводиться до простої формули, і його може переоцінювати кожне нове покоління... Ось чому не є ані можливим, ані доцільним визначити тепер кордони Європейського Союзу, які сформуються з часом" [1]. Не бажаючи й досьогодні остаточно визначитися, Єврокомісія запропонувала в березні 2003 р. концепцію "Розширеної Європи", яка поширюється на нових східних сусідів розширеного Союзу (Білорусь, Молдову, Україну), Російську Федерацію, а також країни Південного Середземномор'я. У Брюсселі вважають за можливе перетворити нинішню "дугу нестабільності" на південних та східних кордонах ЄС у "кільце країн-друзів" шляхом поступового запровадження механізмів тісної асоціації з кожною окремою країною-сусідою відповідно до виконання нею усталених критеріїв зближення. Отож, розмежування між розширеним Союзом та розширеною Європою проходитиме по нинішньому західному кордону ефемерної Співдружності Незалежних Держав, перетворюючи водночас Україну, Молдову та Білорусь у спільне "близьке зарубіжжя" Росії та Євросоюзу [2].

Автор цієї статті пропонує поглянути на нинішнє просування європейського Заходу на схід континенту через призму поступового зсуву його цивілізаційних (геоісторичних), геополітичних, геоекономічних та інституціонально-політичних кордонів. На нашу думку, процес "повернення до Європи" колишніх в'язнів "соціалістичного табору" увібрав у себе чотири основні складові: базову стабілізацію та європеїзацію, економічну асоціацію, зрештою, інституціональне приєднання до ЄС. Саме ж розширення Євросоюзу проходить низку окремих етапів, зумовлених чинними процедурними правилами, станом готовності країн-кандидатів і водночас вимогами поглиблення євробудівництва й узгодження інтересів окремих країн-членів. Проаналізувавши нинішню успішну інтеграцію до Євроспільноти країн Центральної Європи та наступні хвилі розширення ЄС на Балкани, спробуємо змоделювати розвиток стосунків розширеного Союзу зі східноєвропейськими країнами "розширеної Європи" й зокрема з Україною як з найбільшим і найважливішим елементом зони геополітичної невизначеності, що й далі існує між ЄС і Росією.

Геоісторичні розмежування Старого Світу

Наше історичне минуле – важливий елемент самовизначення у системі національних, регіональних, цивілізаційних координат. Теза про історичну належність до Європи стала невіддільною складовою євроінтеграційного дискурсу європейських посткомуністичних лідерів (від Хорватії до України) [3]. Натомість сформульована низкою західноєвропейських політиків відмова у приєднанні до ЄС Туреччини чи східноєвропейських країн СНД ґрунтується, поза іншими чинниками, на переконанні, що ці країни історично не належать до європейської цивілізації як частини ісламського світу (Туреччина) чи російського простору (Україна, Молдова, країни Закавказзя).

З погляду геоісторичного розвитку [4] Європу звичайно характеризують як певну цивілізаційну спільність і часто ототожнюють із західноєвропейською чи просто західною (євроатлантичною) цивілізацією. Цивілізаційні кордони Європи на сході континенту визначають по-різному залежно від обраних критеріїв, епохи чи національності автора. Численні західноєвропейські дослідники часів "холодної війни" розглядали усталені межі західного блоку як історично обгрунтований кордон європейської цивілізації, – кордон, який позначав східні рубежі Франкської імперії 800 року, а згодом обмежив простір, що вирізнявся цілісним становленням ліберальної ідеології, національних держав, демократії та капіталізму (Клод Дельма, 1980 р., Анрі Мандра, 1997 р.). Водночас центральноєвропейські інтелектуали відзначали нерозривну культурну та духовну єдність *Mitteleuropa* (як носія католицизму та колишньої складової Австро-Угорської імперії) з європейським Заходом [5]. Такий наголос на культурній і релігійній спільності робить східним кордоном європейської цивілізації церковне розмежування 1054 р., що відокремило католицьку Європу від православних Візантії та Київської Русі, а потім перетворилося в лінію фронту із Золотою Ордою та Османською імперією. Згідно з іншою поширеною точкою зору східна межа Європи проходить по західному кордону російського простору як окремішньої цивілізації [6].

У цілому потрібно відзначити два можливі підходи до геоісторичної конфігурації європейського континенту. Одна група дослідників зображає Європу як єдину європейську цивілізацію, яка складається із західноєвропейського ядра та кількох шарів європейськості мірою просування на схід. Зокрема, французький географ Жак Леві розрізняє три поступові розширення європейського Заходу на його східну периферію (Леві, 1997 р.). Перше з них увібрало території Центральної Європи, що не були знищені монголами і лише протягом відносно короткого часу перебували в зоні впливу Османської або Російської імперій. Друге розширення охоплює регіони Балкан і Сходу континенту, що зазнали довгої залежності від Туреччини чи Росії. У своєму третьому розширенні європейська домінанта поширюється на центри Османської й Російської імперій і території, що потрапили під тривале панування монголів. При цьому кордон між першою та другою зонами розширення збігається орієнтовно з лінією поділу між католиками і православними.

Натомість інші науковці вказують на існування кількох окремих європейських цивілізацій. У своїй фундаментальній праці "Граматика цивілізацій" Фернан Бродель розрізняє три такі цивілізації: "Європу" (Західна й Центральна Європа); "Америку" (Латинська Америка, Сполучені Штати, Канада, Австралія, Нова Зеландія) та "Іншу Європу" (Російська імперія – СРСР) (Бродель, 1963 р.). На думку угорського історика Єно Шукса європейський геоісторичний простір складається з "трьох Європ" – Західної, Центрально-Східної та Східної (російського простору) (Шукс, 1985 р.). Грецький дослідник Дімітрі Кіцікіс пропонує поділити весь євразійський континент на три великі цивілізаційні зони: 1) Захід чи Західна Європа, яка охоплює на сході території, які входили до Австро-Угорської та Німецької імперій; 2) Схід, який поширюється на Індію, Південно-Східну Азію та Китай; 3) проміжний регіон, до якого входять території, які були частиною Візантійської та згодом Османської імперій, а також землі під владою Росії (Кіцікіс, 1985 р.).

Якщо, услід за Ф. Броделем, визначати цивілізацію як геоісторичний простір, який вирізняє цілісна сукуп-

ність сталих суспільно-політичних, соціально-економічних реалій і певна колективна самоідентифікація [7], то в такому разі буде найслушнішим поділити геоісторичну Європу на чотири цивілізаційні зони: дві "повноцінні" цивілізації, які можна умовно назвати європейським Заходом і євразійським Сходом, "розколену" цивілізацію Південного Сходу чи "Сходу Європи" (Превелакіс *in* Барнаві, Гусенс, 2001 р.) і, зрештою, особливий цивілізаційний простір Центральної Європи.

І справді, геоісторична Європа виникла на базі трьох великих територіальних утворень. Передусім "Europa Occidens" (франкська та латинська Західна Європа), захищена від спустошень кочовиків з X ст., власне "винайшла" Європу з її гуманістичним і раціональним ставленням до світу. Розмаїття центрів сили та ініціативи (зовнішньополітична рівновага "концерту" суверенних держав, розмежування духовної і світської влад, автономія міст і поступове становлення громадянського суспільства) спричинилося до динамічного історичного розвитку західноєвропейської цивілізації, позбавленої однорідності та жорсткості централізованих імперій Китаю чи Індії. Не заглиблюючись в аналіз самобутніх рис європейського Заходу (предмету досліджень цілих поколінь європейців), варто все ж звернути увагу на внутрішню організацію цього цивілізаційного простору, а саме: існування динамічного західноєвропейського осердя, яке сповна скористалося перевагами чотирьохскладової формули (утвердження національних держав, ліберальної ідеології, капіталізму й демократії) і сприятливим географічним становищем [8]; її північної (Данія, країни Скандинавії, Ісландія) та південної (Іспанія, Португалія, південна Італія) периферій. Якщо країни північної периферії (до яких можна в цьому аспекті додати Великобританію) відрізнялися від держав західноєвропейського ядра тільки менш чіткою європейською самоідентифікацією, країни південної периферії продемонстрували з часом відчутне відставання своєї соціально-економічної, політичної та ідеологічної модернізації. З огляду на це Південь Європи наближається за своїм геоісторичним розвитком до центральноєвропейського регіону.

Цивілізаційна близькість країн Центральної Європи до західноєвропейського геоісторичного простору випливає з багатьох чинників: їхнього залучення до культурних і духовних набутків європейського Заходу (поширення католицизму, вагомого впливу епох Відродження, Реформації та Просвітництва); початкової схожості політичних і соціально-економічних структур (формування суверенних держав, існування інститутів феодального васалітету, магдебурзького права, культури правових і договірних взаємин); тривалого перебування у складі Австро-Угорської та Німецької імперій. Проте десь з XVI ст. центральноєвропейський регіон пішов відмінним від Західної Європи цивілізаційним шляхом, що виявився у тривалій втраті державності (під сукупним тиском Австро-Угорської, Німецької, Османської та Російської імперій), суттєвім запізненні в здійсненні аграрної та промислової революцій (зокрема через запровадження "повторної панщини" у XVI ст.), обмежених демократичних перетвореннях (за винятком Чехії стосовно двох останніх чинників). Як констатує французький дослідник Жак Рюпнік, у площині культури й цивілізаційного самовизначення Центральна Європа безперечно належала до європейського Заходу, з погляду соціально-економічного розвитку регіон поділяв більшість рис відсталої та одержавленої моделі євразійського Сходу, а в політичному вимірі центральноєвропейський "напівавторитаризм" був проміжним між російським деспотизмом і західною демократією (Рюпнік, 1993 р.).

Другий великий геоісторичний простір охопив території Балканського півострова й Анатолії, які послідовно входили до складу Візантійської та Османської імперій [9]. У цьому контексті доцільніше говорити про "розколену" строкату цивілізацію "Сходу Європи" як особливого цивілізаційного перехрестя між Заходом і Сходом, заснованого на взаємодії та суперництві грецьких, турецьких, південнослов'янських, російських, австрійських елементів, боротьбі між православ'ям, католицизмом та ісламом. Для балканського регіону (окрім Греції) було характерне ще більше, порівняно з Центральною Європою, відставання національно-державного, демократичного та соціально-економічного розвитку, посилене складним етнічним перемішуванням населення і сталим периферійним становищем. У результаті двох світових воєн "Схід Європи" остаточно розпався на три окремі частини: світську Турецьку республіку (важливого елементу повоєнного західного блоку); Грецію, котра приєдналася до ЄЕС 1981 р.; країн Західних Балкан, які випробували на собі різні варіанти повоєнного соціалістичного будівництва.

Зрештою, монгольська навала середини XIII ст. урвала розвиток оригінальної форми європейськості у північно-східній частині християнського світу – Київській Русі. Замість імовірного формування цивілізації європейського Сходу, нова регіональна потуга, Московське князівство, побудувала з часом окремішній цивілізаційний простір – своєрідний євразійський Схід. Як і у випадку зони османського впливу, Російська імперія вийшла далеко за межі географічної Європи, досягнувши узбережжя Тихого океану на сході та гір Паміру на півдні. Загалом євразійська цивілізація сформувалася як класичний централізований імперський простір, що складався з центру та чотирьох периферійних зон: близької західної периферії (Прибалтика, Східна й Центральна Україна, Білорусь) та її подовження на Фінляндію й Центральну Європу (віддаленої західної периферії); південної периферії (Закавказзя, Середня Азія); північно-східної периферії (Сибір, Далекий Схід). За своєю внутрішньою цивілізаційною еволюцією самодержавна, а згодом радянська Росія постала як антитеза європейського Заходу, спираючись на жорстку авторитарну модель розвитку та підпорядкування державі усіх сфер суспільного життя [10].

Запропонована концепція "чотирьох Європ" переорієнтовує дискусію про "нерозв'язне" [11] питання, "Де закінчується Європа", на розгляд тривалих внутрішніх розмежувань європейського геоісторичного простору. Вона дає теж змогу краще зрозуміти факт існування сталих периферійних зон усередині континенту. Річ у тім, що кордони між названими цивілізаційними просторами дуже часто не зводилися до якихось незмінних лінійних кордонів (borderlines, boundaries, *англ.*), а пересувалися й могли постати з часом як особливі прикордонні території (borderlands, frontiers, *англ.*). Жак Леві зазначає з цього приводу, що на терені Європи існують своєрідні "зони слабкості, що, здається, неспроможні уникнути становища мішені, жертви, і суспільства яких нездатні стати володарями своєї долі" (Леві, 1997 р.). Виходячи з трьох основних характеристик територій-кордонів (брак державної традиції, статус "буферної" зони між різними геоісторичними просторами і, як наслідок, невизначена або різна цивілізаційна самоідентифікація населення), можна вказати на дві "зразкові" внутрішні периферії геоісторичної Європи, а саме: нинішню Боснію-Герцеговину на півдні та Україну й Білорусь на сході [12]. Від часу поділу Римської імперії на західну та східну частини й аж до розпаду Австро-Угорської та Османської імперій Боснія відігравала роль відсталої, слабкої периферії, і це виявилося в релігійному поділі її населення на православних, католиків, мусульман і хронічній неспроможності побудувати власну державу. У свою чергу, історична еволюція південно-західної частини Київської держави після монгольського панування привела до виокремлення трьох відмінних геоісторичних регіонів: Західної України як сталої східної периферії Центральної Європи (передусім греко-католицької Галичини, яка потрапила в зону впливу Росії лише в 1939 р.); Центрального регіону, що складався з етнічних українських земель на правому й лівому бере-

гах Дніпра та послідовно входив до складу Речі Посполитої та Росії; етнічно змішаних від початку свого заселення у XVII–XVIII ст., а згодом значною мірою русифікованих територій Півдня та Сходу України (сталої південно-західної периферії євразійського простору).

З огляду на розміри та подальшу геополітичну невизначеність молодої української держави, питання України заслуговує на особливу увагу. Нині українську політичну сцену чітко поділили між собою прихильники глибоких демократичних перетворень і послідовного руху України до об'єднаної Європи ("Наша Україна", Блок Юлії Тимошенко, Соціалістична партія) і представники нинішнього авторитарно-олігархічного режиму й комуністи, які бачать майбутнє України в тісному союзі з Росією в його оновленому євразійському чи колишньому радянському варіантах. Такий поділ на "західників" і "євразійців" знаходить своє відображення у звичній геоісторичній диференціації населення України. Тож під час останніх виборів до українського парламенту весною 2002 р. правоцентристський блок Віктора Ющенка "Наша Україна" масово переміг на Галичині й загалом здобув перемогу в усіх інших областях Західної, Центральної та Північної України (поза Полтавщиною, де "Нашу Україну" випередила Соціалістична партія Олександра Мороза), тоді як на Півдні та Сході України взяли гору комуністи й представники "партії влади" [13].

Спираючись на цей короткий геоісторичний огляд, можна подивитись на повоєнне європейське будівництво як на процес початкового об'єднання європейського Заходу внаслідок розширення західноєвропейського ядра на його північну (1973, 1995 рр.) і південну периферію (1986 р.). Зі вступом Греції, яку, щоправда, більше трактували як країну Північного Середземномор'я та спадкоємицю стародавньої Еллади, європейський Захід вступив на терени розламаного "Сходу Європи" (1981 р.). Поглинання Східної Німеччини (1990 р.) та приєднання Австрії (1995 р.) стало провісником нинішнього розширення Євросоюзу на країни Центральної Європи. З прогнозованим вступом до ЄС Румунії та Болгарії, усі решта балканських країн автоматично перетворюються на внутрішню південно-східну периферію Євроспільноти. Отже, проект "Єдиної Європи" поступово стирає в колективній свідомості європейців усталені геоісторичні розломи, які відокремлювали європейський Захід від Центральної Європи та візантійського, а згодом османського Південного Сходу. Натомість у нинішній уявній географії Європи зберігаються цивілізаційні розмежування з Туреччиною та нинішньою Співдружністю Незалежних Держав, яку не без підстав ототожнюють з спадкоємицею євразійського Сходу.

Беручи до уваги позиціювання Росії як рівноправного партнера, а не потенційного члена Європейського Союзу та її прагнення до збереження своєї геополітичної і цивілізаційної зони впливу, дискусія про політичні межі Єдиної Європи зводиться (якщо не враховувати проблему Туреччини), до питання кордонів між розширеним Євросоюзом та "розширеним" російським простором. Якщо геополітична траєкторія Молдови та Білорусі видається практично визначеною (віддалена інтеграція до ЄС для першої, тісний Союз із Росією для другої), а майбутнє країн Закавказзя виходить за рамки можливого прогнозування, питання України може постати з усією своєю актуальністю вже в найближче десятиріччя.

Етапи та засади нинішнього об'єднання континенту

Сучасний рух до об'єднання Європи в межах єдиної політичної та економічної спільноти часто вважають за новітню геополітичну "експансію Заходу" чи, навпаки, цивілізаційне "повернення до європейського дому". На нашу думку, найдоцільніше окреслити нинішнє просування Європейського Союзу на схід континенту як процес добровільного переймання країнами колишньої Східної Європи всієї сукупності сучасних західних норм та цінностей, що уможливлює їхню економічну інтеграцію, а згодом інституціональне приєднання до Євроспільноти. У цьому контексті зближення з ЄС складається з чотирьох взаємопов'язаних етапів: стабілізації, базової європеїзації, укладання асоціації та набуття членства.

1. Стабілізація

Внутрішня територіальна цілісність і дружні відносини з країнами-сусідами закладають надійний фундамент для демократичної та ринкової трансформації в кожній посткомуністичній державі. Однак стабілізація не обмежується усуванням загрози збройних конфліктів чи відокремлення окремих регіонів (так звані "важкі" загрози), а передбачає дієве державне управління, що дає змогу ефективно боротися з організованою злочинністю та корупцією всередині країни, забезпечувати надійний режим контролю кордонів і запобігати нелегальній еміграції своїх громадян до інших країн ("слабкі" загрози). Отож, досягнення повноцінної стабільності вимагає становлення не тільки "сильної", а й правової та заможної держави з прозорим урядуванням, дотриманням основних прав і свобод громадян, зокрема прав національних меншин, подоланням соціально-економічної відсталості й бідності населення. Вибух міжнаціональних конфліктів на теренах Югославії та СРСР, наявність значних національних меншин у країнах Центральної Європи, повсюдне поширення слабких ризиків зробило стабілізацію одним із пріоритетних завдань західноєвропейської спільноти. На практиці Євросоюз ініціював укладання Пактів стабільності для Центрально-Східної (1995 р.) і Південно-Східної Європи (1999 р.). Нині серйозні завдання базової стабілізації ще стоять перед країнами Закавказзя (невизначений статус Абхазії, Нагірного Карабаху, Південної Осетії), Російською Федерацією (війна в Чечні), Сербією-Чорногорією (майбутнє Косово й Чорногорії), Молдовою (проблема Придністров'я), тоді як Боснія і Герцеговина досягла перших успіхів на шляху стабілізації під протекторатом міжнародної спільноти. Натомість майже всі країни Західних Балкан і СНД постають як джерела суттєвих "слабких" загроз.

2. Базова європеїзація

Під базовою європеїзацією слід розуміти загальний процес політичної, економічної, суспільної трансформації, який дозволив колишнім соціалістичним країнам здійснити перехід до усталеної демократії, правової держави та ринкової економіки [14]. У цьому ракурсі базова європеїзація охоплює три складові: 1) докорінне реформування різноманітних сфер національного законодавства відповідно до зобов'язань, взятих перед Радою Європи, СОТ, ЄС (зміни правового поля); 2) дійсне застосування нових правил гри в політиці й бізнесі (зміни поведінки місцевих політичних і економічних аґентів); 3) європейська самоідентифікація еліт і переважної більшості населення, що виявляється в орієнтації не лише на цивілізаційну, а й сучасну політико-економічну модель європейського розвитку (зміни колективної свідомості). Іншими словами, процес базової європеїзації полягає у зсуві геополітичних кордонів європейського політичного простору. Як підтвердила доповідь американської неурядової організації "Freedom House" "Країни перехідного періоду" за 2003 р., усі країни Центральної та Південно-Східної Європи (крім Боснії й Герцеговини) уже досягнули рівня усталеної чи частково усталеної демократії, тоді як європейські країни СНД залишаються перехідними режимами або автократіями (див. табл. 1) [15]. Зі свого боку, Євросоюз запровадив регіональні програми фінансової допомоги (PHARE, TACIS, CARDS), які мають за мету сприяти швидшій стабілізації та європеїзації посткомуністичних країн.

Kyiv National Taras Shevchenko University

Таблиця 1. **Щаблі базової європеїзації**

Усталені демократії	РД	РВП	Демократії (певна консолідація)	РД	РВП	Перехідні (гібридні) режими	РД	РВП	Автократії	РД	РВП
Польща	1,63	2,00	Болгарія	3,13	3,88	Боснія	4,31	5,00	Азербайджан	5,31	5,75
Словенія	1,75	1,88	Румунія	3,25	4,38	Молдова	4,38	5,38	Білорусь	6,63	6,13
Угорщина	1,81	2,25	Хорватія	3,44	4,50	Україна	4,50	5,13			
Словаччина	1,81	2,63	Сербія і Чорногорія	3,50	4,63	Вірменія	4,69	5,38			
Литва	1,88	2,63	Албанія	3,94	4,63	Грузія	4,69	5,13			
Естонія	1.94	2,13	Македонія	3,94	5,00	Росія	4,88	5,13			
Латвія	1,94	2,88									
Чехія	2,00	3,00									

3. Укладання асоціації

Інститут асоціації, заснований на статті 310 Угоди про заснування ЄЕС/ЄС, часто прирівнюють до статусу асоційованого членства в Євросоюзі. Насправді йдеться про різноманітні форми асоційованого партнерства, яке здійснюється через спеціально створені органи (Ради, комітети асоціації/партнерства) і зводиться в основному до запровадження різних форм економічної інтеграції: приєднання до європейського єдиного ринку, створення митного союзу чи зони вільної торгівлі з ЄС (див. табл. 2) [16]. У цьому контексті угоди про партнерство та співробітництво з країнами СНД потрібно вважати за найнижчий ступінь асоціації, що вказує лише на можливість створення зони вільної торгівлі в майбутньому з Російською Федерацією, Молдовою та Україною (мірою просування економічних реформ у цих країнах). У цілому укладання Євросоюзом асоціативних угод слушно ототожнити із зсувом його геоекономічних кордонів.

Таблиця 2. **Щаблі економічної інтеграції європейської периферії**

Рівень економічної інтеграції	Країни-учасниці (поза "П'ятнадцяткою")	Дата підписання угоди про асоціацію	Дата подання прохання про вступ	Характеристики та коментарі
Нові країни-члени (з 1.05.2004)	Мальта Кіпр Польща Угорщина Чехія Словаччина Естонія Литва Латвія Словенія	05.12.1970 19.12.1972 16.12.1991 16.12.1991 06.10.1993 06.10.1993 12.06.1995 12.06.1995 12.06.1995 10.06.1996	16.07.1990 03.07.1990 05.04.1994 31.03.1994 17.01.1996 27.06.1995 24.11.1995 08.12.1995 03.10.1995	**Кіпр, Мальта**: укладання угод про асоціацію, що передбачали ймовірне двохетапне запровадження митного союзу (в обох випадках до початку переговорів про вступ, митний союз щодо промислових товарів у цілому не реалізовано). **КЦСЄ**: укладання "європейських угод", які проголошували асиметричний перехід до зони вільної торгівлі промисловими товарами, часткову лібералізацію трьох інших свобод Інші сфери: політичний діалог, запровадження безвізового режиму
Європейська економічна зона	Норвегія Ісландія Ліхтенштейн	02.05.1992		Доступ до єдиного ринку ЄС шляхом реалізації вільного руху промислових товарів, осіб, послуг та капіталів (без поширення на сільське господарство та митний режим щодо третіх країн). Інші сфери: залучення до зовнішньополітичних декларацій ЄС, приєднання до Шенгенського простору Норвегії та Ісландії
Митний союз	Туреччина	12.09.1963	14.04.1987	Запровадження митного союзу з 1.01.1996 щодо промислових товарів. Інші сфери: політичний діалог, збереження візового режиму
Зона вільної торгівлі	Швейцарія Румунія Болгарія	22.07.1972 08.02.1993 01.03.1993	 22.06.1995 14.12.1995	Швейцарія: базову угоду про вільний обмін 1972 року доповнено низкою інших секторних угод, зокрема угодою про вільний рух осіб 1999 року. Румунія, Болгарія: європейське асоційоване партнерство подібно до інших КЦСЄ, запізнілий перехід до безвізового режиму
Зона вільної торгівлі в процесі становлення	Хорватія Македонія Албанія Сербія-Чорногорія Боснія-Герцеговина	29.10.2001 09.04.2001 (ведуться переговори)	21.02.2003	Поступове укладання угод про стабілізацію та асоціацію, які передбачають асиметричний перехід до зони вільної торгівлі. Запровадження Союзом вагомих торговельних преференцій для країн регіону з кінця 2000 року Інші сфери: налагодження політичного діалогу, збереження візового режиму (окрім Хорватії)

Не менш хибним видається тісно поєднувати асоційоване партнерство з процедурою набуття членства в ЄС. Безперечно приєднання до ЄС проходить через попередню економічну лібералізацію, яка, у свою чергу, вимагає від країни-партнера ЄС засвоєння багатьох елементів *acquis communautaire*, покликаних забезпечити рівні та чесні умови конкуренції (гармонізації антимонопольного законодавства, корпоративного права, режиму надання державних субсидій, норм захисту прав інтелектуальної власності та прав споживачів тощо). Асоційоване партнерство також, без сумніву, сприяє економічній модернізації асоційованих країн та їхньому загальному зближенні з Євросоюзом. Водночас сам факт укладання угоди про асоціацію має обмежений вплив на ініціювання процедури інституціонального приєднання до ЄС, де значно важливішим є формальне визнання Євросоюзом "кандидатського" статусу країни та подання цією країною офіційного прохання про вступ. Інакше кажучи, реалізація асоційованого партнерства та процедура набуття членства є різними, хоча й пов'язаними процесами,

Taras Shevchenko National University

які можуть відбуватися цілком паралельно, як і трапилося у випадку країн Балтії чи Словенії. Деколи угоди про асоціацію виступають радше інструментом відсування ймовірного членства (перші "європейські" угоди з Польщею та Угорщиною, створення митного союзу з Туреччиною), альтернативою самому членству (угода про ЄЕЗ, можливі сусідські угоди з країнами СНД) або й просто формою привілейованих відносин із колишніми країнами-колоніями Південного Середземномор'я, Тропічної Африки чи Латинської Америки. Загалом, як і у випадку геополітичної Європи, східний геоекономічний кордон Євроспільноти поки що зупинився на західних межах СНД.

4. Інституціональне приєднання

З огляду на складність і вагомість процедури приєднання до Європейської спільноти, вона може тривати в цілому від 3–4 (наприклад, для Фінляндії, Швеції) до 10 і більше років (для країн нинішнього розширення). Процедура вимагає залучення багатьох інституціональних акторів і проходить низку проміжних етапів, починаючи з дати подання офіційного прохання про вступ і закінчуючи набуттям офіційного членства в Спільноті: підготовка Єврокомісією детального звіту про стан готовності країни-кандидата; ухвалення Європейською Радою рішення про початок переговорів з цією країною на основі звіту Комісії; ведення самих переговорів про приєднання між представниками Спільноти та країни-кандидата; підписання угоди про приєднання за попередньої згоди Європарламенту; зрештою – ратифікації такої угоди країною-кандидатом та всіма країнами-членами. Усі рішення про розширення Рада ЄС ухвалює за правилом одностайності, що надає кожній країні-члену можливість накласти вето на кандидатуру тієї чи іншої країни або принаймні ефективно блокувати проходження різних етапів вступної процедури [17]. У цьому світлі зрозуміла важливість офіційного, хоча й інституціонально необов'язкового визнання з боку Європейської Ради перспективи членства в ЄС для країни-претендента, що підтверджує спільну політичну волю держав-членів прийняти цю країну до Союзу за умов дотримання нею критеріїв вступу.

Як відомо, процедура набуття членства в Євроспільноті ґрунтується, передусім, на нинішній статті 49 Угоди про ЄС (колишня стаття 237 Угоди ЄЕС/ЄС), яка визначає три головні вимоги до країн-кандидатів на вступ:

1. Бути географічно європейською державою

Незважаючи на тривалі дискусії щодо фізичних меж європейського континенту, політична географія досить чітко визначає якість "європейська держава" із певними застереженнями лише щодо двох євразійських країн: Туреччини, 3 % території якої знаходиться в Європі, а решта в Азії, та Російської Федерації, яку умовно поділяють на європейську та азіатську частини. Країни Південного Середземномор'я беззастережно відносять до Африки чи Азії, тоді як 15 колишніх республік Радянського Союзу поділилися на нові європейські (країни Балтії, Закавказзя, Україна, Молдова, Білорусь) та азіатські (країни Середньої Азії) держави [18]. Виходячи з невідповідності базовому географічному критерію, Рада міністрів ЄЕС відхилила свого часу прохання щодо членства Марокко (1987 р.), а у своїм нещодавнім посланні "Розширена Європа – Сусідство" Європейська Комісія підтвердила неможливість вступу до ЄС для усіх його "неєвропейських середземноморських партнерів" та водночас відкритість такої перспективи для тих "європейських країн" на Сході Європи, які "чітко висловили бажання приєднатися до Союзу"[19].

2. Прагнути до членства в ЄС

За очевидністю цього твердження криється фундаментальний принцип добровільної та демократичної організації Європейського співтовариства, яке не загрожує своїм сусідам і не планує цілей територіальної експансії. Євросоюз поважає суверенне право таких країн, як Ісландія, Швейцарія чи Росія, залишатися осторонь процесу європейського будівництва. Тож необхідною передумовою членства в ЄС є наявність чітко сформульованої національної стратегії інтеграції до Спільноти та інституціонально обов'язкове подання прохання про вступ з боку тієї чи іншої європейської країни.

3. Бути усталеною демократією

Уперше в тому, що Європейська спільнота – не просто проект економічної інтеграції, а й об'єднання демократичних націй, переконався авторитарний режим генерала Франко, звернувшись із проханням про асоціацію та приєднання до ЄЕС 1962 р. Унаслідок тривалих переговорів Іспанія домоглася лише підписання торгівельної преференційної угоди в 1970 р., а її подальше зближення зі Співтовариством було чітко зумовлене переходом до демократії. У свою чергу утвердження військової диктатури в Греції у 1967 р. спонукало Європейську Комісію призупинити дію угоди про асоціацію з цією країною. Натомість демократичні перетворення в Греції, Португалії та Іспанії в 1974–1975 рр. зробили можливим їхню подальшу інтеграцію до ЄЕС. У контексті розширення ЄС на країни Центральної та Східної Європи Копенгагенська Рада 1993 р. затвердила існування стабільних демократичних інституцій як базового критерію для приєднання до ЄС. Амстердамська міжурядова конференція 1996–1997 рр. внесла відповідні зміни до статті 49 Угоди про ЄС, яка нині проголошує, що "будь-яка європейська держава, яка дотримується принципів, визначених у ст. 6, § 1 (принципів свободи, демократії, поваги до основних прав і свобод людини, а також принципів правової держави), може звернутися з проханням про прийняття її в члени Союзу". У рамках виконання політичних критеріїв ЄС зобов'язав теж країни-кандидати зі Сходу Європи забезпечувати права їхніх національних меншин та підтримувати добросусідські відносини в регіоні.

Європейська Рада в Копенгагені (червень 1993 р.) закріпила ще два важливі критерії вступу: наявність ефективної ринкової економіки, здатної складати конкуренцію на внутрішньому ринку Союзу; спроможність перейняти в повному обсязі *acquis communautaire*.

4. Бути ефективною ринковою економікою

Відповідність головним умовам дії ринкової економіки автоматично випливала з потреб поглибленої конвергенції економік країн-членів Спільноти в межах "Спільного ринку". Водночас, як засвідчило приєднання Греції, Іспанії, Португалії, за нинішнього розширення ЄС на країни Центральної Європи та запрограмованого поглинання балканських країн навіть суттєве відставання соціально-економічного розвитку не може стати на заваді членству країни в Спільноті, а може лише його відкласти. Іншими словами, при розгляді економічного становища країни-претендента беруть до уваги передусім ефективність функціонування національних ринкових механізмів, а вже потім її поточний економічний достаток (a healthy rather than wealthy criteria, *англ.*). Так само не обумовлюють і рівень економічної інтеграції країни з Союзом до вступу, що принаймні теоретично знімає потребу в укладанні попередньої угоди про асоціацію з ЄС для потенційного кандидата на членство.

5. Бути згідним та спроможним перейняти весь acquis communautaire

Вимогу запровадження в національне законодавство країни-кандидата сукупного *acquis communaitaire* висунуто Спільнотою ще в ході першого розширення на Великобританію, Ірландію та Данію (1973 р.). Не буде перебільшенням бачити в загальній процедурі інституціонального приєднання до ЄС власне процес переймання країною-кандидатом нормативно-правового доробку Співто-

вариства, що становить предмет переговорів про вступ, і це детально фіксують у самій угоді про приєднання. Наближення законодавства посткомуністичних країн до законодавства ЄС розпочалося фактично ще на стадіях стабілізації та базової європеїзації, тривало далі на етапі виконання угоди про асоціацію та триватиме й після дати офіційного приєднання до Союзу до повного завершення передбачених вступними угодами перехідних періодів. Тому дотримання цього критерію виходить далеко за межі початкових "кандидатських" зусиль країни й вимірюється швидше її юридичною та адміністративною спроможністю виконувати вже взяті зобов'язання. Виконання даної вступної вимоги не поширюється проте на ймовірне "євроскептичне" бачення країною-кандидатом цілей і остаточної політичної побудови Союзу, тобто, потрібна згода поділяти наявний *acquis communautaire*, а не обов'язково й досі невизначену *finalité politique*. Стверджувати протилежне означало б заперечувати приєднання до Співтовариства Великобританії та країн Скандинавії.

Інституціональне затвердження цих п'яти вступних критеріїв і розроблених принципів їхньої імплементації (загальної недискримінації та диференціації країн-кандидатів відповідно до їхнього поступу) не знімає, однак, з процедури приєднання до ЄС певної політичної та юридичної невизначеності. Як уже йшлося, установчі угоди та похідне право ЄС не містять пунктів, які визначали б умови надання статусу країни-кандидата. Європейські Ради в Люксембурзі (1997 р.) і Гельсінкі (1999 р.) лише чітко зазначили, що дотримання політичної складової Копенгагенських критеріїв є передумовою початку переговорів про вступ, тоді як саме приєднання залежатиме від відповідності економічним вимогам та здатності виконувати зобов'язання, що випливають зі членства в ЄС. Це дає нам підстави розглядати будь-яку європейську демократію як потенційного кандидата на членство в ЄС. Країни ЄЕЗ і Швейцарія визнані безперечними кандидатами на приєднання до Спільноти, і єдиною перешкодою до цього виступає брак політичної волі з боку еліт або (та) населення цих країн. Натомість залишається відкритим питання, чи слід визнавати перспективу членства в Союзі для авторитарних або перехідних європейських режимів з метою підтримки й прискорення їхніх внутрішніх демократичних перетворень. В історії європейського будівництва відомі, принаймні, два випадки недвозначного "передчасного" визнання євроінтеграційної перспективи для Іспанії Франко та Федеративної Республіки Югославії Мілошевича, що, без сумніву, сприяло подальшій перемозі демократії в цих країнах. Нинішня "П'ятнадцятка" вважає все ж за недоцільне зробити такий крок щодо перехідних режимів України й Молдови, незважаючи на заклики до цього одночасно і з боку влади, і з боку опозиційних демократичних сил обох країн.

У цьому світлі потрібно детальніше зупинитися на дискусії про вплив, який мало визнання перспективи членства в ЄС на прискорення внутрішньої трансформації посткомуністичних країн. Зокрема, на думку польського фахівця Лєшка Єсеня, визнана євроінтеграційна перспектива "перетворює європейські політичні та суспільні стандарти в дієвий амортизатор політичного життя даної країни, який спричиняється до того, що певні кроки, ймовірні "шалені" наміри владної верхівки не мають шансів втілитися політично" (Єсень *in* Коваль, 2002 р.). Німецькі дослідники Іріс Кемпе та Вім ван Мерс звертають увагу на взаємодію трьох чинників: 1) поточного становища країни, яке бере до уваги Євросоюз, виробляючи свою стратегію разом з імовірними інструментами фінансової допомоги цій країні; 2) діяльності національного уряду, який керує поточною ситуацією та зазнає так чи інакше зовнішніх впливів; 3) втручання ЄС, успішність впливу якого на національний уряд залежить насамперед від надання перспективи членства даній країні (Кемпе, Мерс, 2002 р.).

На практиці офіційне підтвердження перспективи членства для країн Центральної Європи (червень 1993 р.) відбулося значно пізніше приходу до влади демократичних реформаторських урядів та збіглося з початками економічного зростання в Польщі, Угорщині та Чехії. У центральноєвропейському регіоні та країнах Балтії курс на "повернення до Європи" відразу розглядали як пріоритетну, оптимальну й безальтернативну стратегію національного розвитку, яка логічно продовжувала та закріплювала розпочаті демократичні та економічні перетворення. Отже, визнання перспективи членства давало змогу, з одного боку, легітимізувати зроблений політичний вибір, а з іншого – спрямувати й прискорити внутрішню європеїзацію в її базовому (політичний плюралізм, чесна економічна конкуренція, незалежна судова влада, вільна преса тощо) та поглибленому інтеграційному (інкорпорація *acquis communautaire*) вимірах. Надання перспективи членства Болгарії та Румунії, а з 1999 р. – решті балканських країн, ґрунтувалося більше на політичній заангажованості Євросоюзу, аніж на реальних здобутках регіону в наближенні до копенгагенських критеріїв. У будь-якому разі визнання перспективи членства стає доцільним тільки тоді, коли серед еліти й населення даної країни нагромадилася певна критична маса реформаторських тенденцій, яка забезпечує прихід до влади демократичних проєвропейських сил, згодом сталий і послідовний поступ. Так, якщо нинішня українська влада зуміє зберегти свої політичні й економічні позиції, надання європейської перспективи Україні не матиме, очевидно, реального внутрішнього наповнення. Водночас з огляду на наближення вкрай важливих для країни президентських виборів 2004 р. було б, без сумніву, доречним з боку ЄС "передчасно" визнати перспективу українського членства, і це визнання як і у випадку Югославії, мало б складатися з двох принципових аспектів: підтвердження європейського майбутнього для демократичної України; вислову підтримки українському громадянському суспільстві та демократичній опозиції в їхній боротьбі за європейську Україну.

Надання перспективи членства слід розглядати передусім як політичний акт Євроспільноти, що демонструє її згоду *a priori* прийняти нового члена, тоді як хід самого просування до членства залежить в основному від послідовності й цілеспрямованості внутрішніх перетворень. Як засвідчив досвід країн Центральної Європи, сталу динаміку їхнього євроінтеграційного поступу на вирішальному етапі забезпечено коштом успішної взаємодії трьох чинників: 1) процедури регулярного моніторингу у формі щорічних звітів Єврокомісії, які детально висвітлювали реальний стан просування кожної країни-кандидата; 2) запроваджених Євросоюзом інструментів "Вступного партнерства", які об'єднали в єдиному документі перелік пріоритетних напрямків реалізації *acquis communautaire* для даної країни-кандидата, а також орієнтованих відповідно до цього засобів фінансової допомоги з боку Союзу; 3) розроблених країнами-кандидатами програм адаптації *acquis communautaire*, які базувалися на "Вступному партнерстві" та містили детальну програму гармонізації тих чи інших галузей національного законодавства із зазначенням термінів і вказівками на адміністративні й фінансові засоби виконання поставлених завдань. Така трискладова схема зближення з Євросоюзом буде невдовзі в повному обсязі запроваджена для країн Західних Балкан (моніторинг, інструменти "Європейського партнерства" та національні програми їх імплементації).

Нормативна невизначеність процедури вступу до ЄС випливає також із юридично необов'язкового характеру її інституціональних принципів у цілому. Річ у тім, що чинні критерії приєднання – лише своєрідні операційні "правила вступного руху", які не накладають на країн-членів конкретних юридичних зобов'язань (тобто рішення у цій сфері не підлягають юрисдикції Суду ЄС) щодо того, як трактувати прохання про членство з боку інших європейських країн. Процедура набуття членства в ЄС надає європейським країнам-претендентам тільки можливість, а не право приєднатися до Союзу (Торебланка, 2003 р.). Звідси є слушним додати до п'яти вказаних вступних критеріїв ще одну вагому вимогу до країни-претендента:

6. Отримати згоду Спільноти на приєднання

Крім критеріїв готовності країни-кандидата, потрібно брати до уваги й загальну "спроможність Союзу поглинути нових членів" (Європейська Рада в Копенгагені 1993 р.), а також позиції та інтереси окремих країн-членів. Кожна хвиля розширення базового осердя 6-ти країн вносила свою частку розмежувань між країнами-членами Співтовариства, поділяючи їх на "європтимістів" та "євроскептиків", у цілому вкладників чи користувачів європейських фондів, прихильників лібералізму чи вагомого державного втручання, малі та великі держави, "середземноморське та східноєвропейське лобі" і т.д. Буде, однак, помилкою вбачати у процесі розширення тільки загрозу для цілісності та дієвості євроінтеграційного проекту, оскільки від першого поглинання Великобританії, Ірландії та Данії до нинішнього приєднання 10-ти країн перспектива розширення виступала "необхідним каталізатором для довгоочікуваних реформ" [20] всередині Спільноти. Найрельєфніше це твердження виявилося в ході нинішнього розширення ЄС, яке прискорило реалізацію давнього проекту про створення політичного союзу. Те, що не вдалося здійснити протягом чотирьох повоєнних десятиріч (плани Плевена, Фуше, доповідь Тендеманса, ініціатива Геншера – Коломбо, проект Спінеллі), стало можливим у контексті об'єднання Німеччини та подальшого просування ЄС на схід [21].

Позиціювання тієї чи іншої країни-члена щодо процесу розширення не зводиться тільки до проблематики збереження *acquis communautaire*, а пояснюється також рядом інших чинників: географічною, історичною близькістю до країни-кандидата, втратою тих чи інших фінансових переваг, зміною внутрішньополітичної рівноваги всередині Союзу, традиційними стратегічними та зовнішньополітичними міркуваннями. Послідовна підтримка вступу КЦСЄ до ЄС з боку Німеччини випливає з бачення розширення як нагоди побудувати нову Європейську федерацію (підхід Й. Фішера), особливих близьких стосунків з країнами регіону та значних економічних переваг. Великобританія й Данія підтримали швидке розширення на КЦСЄ в основному з розрахунку, що досягнутий рівень диференціації всередині Союзу покладе край політичним проектам його подальшої федералізації. Натомість Франція висловила найбільше побоювань і вагань щодо приєднання КЦСЄ під впливом низки факторів: оцінки розширення як загрози для ідеї "Європи-потуги"; побоювання втратити свою вагому політичну роль у розширеній Європі; традиційної опіки країнами Південного Середземномор'я. У цьому контексті таким невеличким і відносно заможним країнам, як Словенія, Угорщина, Естонія (які до того ж могли розраховувати на лобіювання своїх кандидатур з боку деяких країн-членів), *a priori* значно простіше вступити до ЄС, аніж, наприклад, Туреччині та Україні, приєднання яких призвело б до суттєвої переорієнтації коштів євробюджету.

Доречно нагадати і про вплив на розширення ЄС традиційних регіональних зв'язків і географічних реалій. Було б складно здійснити перший "люксембурзький" варіант розширення на схід 1997 р., який проводив кордон Спільноти між Чехією та Словаччиною і, крім того, порушував політичну й економічну близькість країн Балтії. Набуття членства Румунією наближує до Євросоюзу Молдову, а ймовірне приєднання Туреччини приверне інтерес Союзу до країн Закавказзя. У випадку нових східних сусідів ЄС (країн "спільної периферії") варто теж ураховувати чинник Російської Федерації як на рівні стосунків ЄС – Росія, так і на рівні відносин і залежностей, що зберігаються на пострадянському просторі.

У підсумку розширення ЄС видається можливим тільки за наявності чіткої політичної волі до взаємного зближення як з боку еліт і населення країни-претендента, так і з боку чинних країн-членів і євроустанов.

Розширений Союз, або майже "Єдина Європа"

Спираючись на доповідь Європейської Комісії "Програма 2000 – Заради міцнішого й розширеного Союзу", Європейська рада в Люксембурзі розпочала у грудні 1997 р. "глобальний, відкритий і еволюційний" процес інституціонального розширення на схід, який мав відбуватися "поетапно, відповідно до темпів поступу та рівня готовності кожної країни-кандидата". П'ятьма роками пізніше, 15 давніх і 10 нових країн-членів підтвердили "безперервний, відкритий і незворотний характер процесу розширення" та своє прагнення побудувати "Єдину Європу" [22]. Як наслідок Європейський Союз має збільшитися більш ніж удвічі й охопити всю географічну Європу, крім її східної частини.

Незважаючи на масштаби та складність нинішнього поступу Євроспільноти, він цілком відповідає вже усталеним парадигмам процесу розширення. У цьому зв'язку іспанський дослідник Хосе Ігнасіо Торебланка пропонує розглядати розширення ЄС на КЦСЄ через призму погодження економічних, пов'язаних із безпекою та інституціональних інтересів країн-членів і нормативних принципів євробудівництва (Торебланка, 2003 р.). Ця динамічна модель "узгоджуваного пристосування" ("negotiated accomodation", *англ.*) випливає із особливої сутності політичної системи Євросоюзу, а саме: усталеної культури консенсусу, яка зобов'язує країни-члени шукати компромісне рішення та унеможливлює вето будь-якої країни без його чіткого обґрунтування та зазначення умов, які дозволили б його зняти; децентралізованого характеру урядування в межах Спільноти ("governance without governement", *англ.*), що приводить до створення несталих коаліцій та складної гри інтересів між численними інституційними акторами у процесі ухвалення рішень; незавершеності інституціонально-політичного устрою ЄС, у результаті чого нормативні принципи та правила ЄС можуть бути недостатньо точними, еволюціонувати й містити певні суперечності (приміром, між пріоритетами поглиблення та розширення євробудівництва).

За таких умов процес розширення ЄС здійснюється передусім коштом ухвалення комплексних угод (package deal, *англ.*), які дають змогу забезпечити інтереси Спільноти в цілому (відповідне пристосування до нового розширення євроустанов і спільних політик) і водночас погодити інтереси окремих країн-членів. При цьому з кожним новим розширенням уточнювалися та поглиблювалися нормативні принципи, якими керуються країни-члени при розгляді нових прохань про членство. Як зазначає Х. Торебланка, на час падіння Берлінського муру загальна нормативна доктрина розширення виходила з того, що Євроспільнота відкрита для всіх європейських демократій, які мають ринкову економіку та згодні перейняти і згодом дотримуватися *acquis communautaire*. Отже, у розпорядженні тих країн-членів,

Київський університет імені Бориса Грінченка

які не бажали просування ЄС на схід, залишалися лише дві можливості: ставити під сумнів відповідність тієї чи іншої країни-кандидата критеріям вступу, спеціально уточнених Європейською Радою в Копенгагені; вказувати на неготовність чи неспроможність самої Спільноти до такого розширення.

У цьому загальному контексті погодження інтересів країн-членів та нормативних принципів розширення визначальними видаються рішення Євросоюзу про визнання перспективи членства й початок переговорів з країною-кандидатом. Слушно відзначити три відмінні процеси сучасного розширення Європейського Союзу, яке охоплює країни Центральної Європи, Західних Балкан і Туреччину.

1. Неухильне, але не термінове розширення на КЦСЄ

З огляду на процес динамічної європеїзації країн Центральної Європи, дискусія про їхнє приєднання до ЄС відносно швидко звелася до практичного визначення умов, згідно з якими має здійснюватися розширення (рівень попередньої адаптації ЄС, затвердження фаз та країн-учасниць процесу розширення). Взаємне зближення між КЦСЄ та Євросоюзом пройшло наступні етапи:

1.1. 1989 р. – перша половина 1993 р.

Період, що тривав від здійснення демократичних революцій в країнах Центральної Європи до формального визнання їхнього статусу країн-кандидатів на членство в ЄС, можна охарактеризувати як період "навмисної невизначеності" (Волес, 2003 р.), протягом якого Спільнота офіційно не заперечувала, проте й не підтверджувала перспективи приєднання для КЦСЄ. Наприклад, преамбули угод про асоціацію, які підписано з Угорщиною та Польщею у грудні 1991 р., визнавали лише прагнення цих країн приєднатися до Співтовариства, а не згоду на це самої Спільноти [23]. Президент Франції Франсуа Міттеран навіть публічно заявив у червні 1991 р., що розширення на схід відбудеться не раніше, як за "десятки й десятки років", і запропонував обмежитися на цей "перехідний період невизначеної тривалості" створенням "Європейської федерації..., яка об'єднала б усі країни континенту (разом із ще живим СРСР) у рамках спільної організації, заснованої на обміні, мирі та безпеці" (Делош-Годе, 1998 р.). Визнання перспективи членства в червні 1993 р. (Європейська Рада в Копенгагені) зумовлювалося виконанням чітко окреслених критеріїв вступу та "компенсувалося" коштом трьох чинників: вилучення з процесу лібералізації торгівлі з КЦСЄ (у рамках угод про асоціацію) найчутливіших галузей (сільського господарства, текстильної, вугільної та металургійної промисловості); досягнутих поступів Маастрихтської угоди (зокрема, утворення Економічного й валютного союзу); подвоєння структурної допомоги для менш заможних країн-членів у межах рамкового плану фінансування Союзу ("Пакет Делора II") на 1993–1999 рр. Поєднання цих елементів за відсутності будь-яких часових зобов'язань робило неможливим подальшу відмову щодо визнання перспективи членства КЦСЄ з боку найбільш неохочих до розширення країн-членів.

1.2. Червень 1993 р. – грудень 1995 р.

Упродовж цього етапу майже всі країни Центральної Європи (крім Чехії та Словенії) звернулися з офіційним проханням про вступ. У свою чергу за ініціативою Німеччини та Єврокомісії Європейська Рада в Ессені (грудень 1994 р.) запровадила передвступну стратегію щодо країн-кандидатів, яка мала за мету сприяти передусім інтеграції до внутрішнього ринку ЄС через реалізацію "європейських" угод, визначення пріоритетних завдань в адаптації *acquis communautaire* (ухвалення Комісією Білої книги в травні 1995 р.) і збільшення фінансової допомоги. На вимогу Франції, Іспанії та Італії це прискорення на шляху розширення на схід "урівноважувалося" встановленням асоціації з країнами Південного Середземномор'я (Євро-Середземноморське партнерство). Крім того, початку самих переговорів про вступ з КЦСЄ мала передувати інституціональна реформа 1996 р.

1.3. Грудень 1995 р. – грудень 1997 р.

Європейська Рада в Мадриді (грудень 1995 р.) уперше вказала на ймовірну дату початку переговорів про приєднання КЦСЄ – 6 місяців після успішного завершення Міжурядової конференції 1996 р. Відповідно до цього, услід за укладанням Амстердамської угоди в червні 1997 р., Єврокомісія запропонувала "Програму 2000", подаючи в цьому об'ємному *package deal* свої висновки щодо готовності країн-кандидатів, пропозиції щодо фінансування Спільноти на 1999–2006 рр. та реформування спільних політик.

1.4. Грудень 1997 р. – грудень 2002 р.

Європейська Рада в Люксембурзі (грудень 1997 р.) ухвалила офіційне рішення про початок переговорів про приєднання з 6 найпідготовленішими країнами-кандидатами і затвердила посилену передвступну стратегію щодо усіх країн-претендентів (новий інструмент Вступного партнерства). При цьому чинні країни-члени впевнилися в збереженні за ними попередніх об'ємів доступу до сільськогосподарських і структурних фондів на 1999–2006 рр. і зобов'язалися продовжити реформування європейських інституцій. У свою чергу, Європейська Рада в Гельсінкі (грудень 1999 р.) погодилася на відкриття переговорів з рештою країн-кандидатів, затвердила календар нової Міжурядової конференції й висловилася за завершення переговорів про вступ з найуспішнішими країнами-кандидатами до кінця 2002 р. за умов укладання та ратифікації оновленої установчої угоди. Європейська Рада в Ніцці (грудень 2000 р.) успішно завершила роботу поточної Міжурядової конференції й намітила дату офіційного вступу КЦСЄ до ЄС – до червня 2004 р., часу проведення нових виборів до Європарламенту. Врешті-решт у результаті завершення переговорів про вступ з 10 країнами-кандидатами укладено угоду про приєднання (грудень 2002 р.), яка після її підписання (квітень 2003 р.) і ратифікації 25 країнами розширеного Союзу набула чинності 1 травня 2004 р.

У результаті 8 країн Центральної Європи та Балтії зможуть приєднатися до Союзу 15 років після падіння Берлінської стіни та 11 років після визнання перспективи їхнього членства. Впродовж 2004–2006 рр. загальний обсяг чистих видатків ЄС на нових країн-членів не перевищить 25 млрд. євро (не більше 0,08 % щорічного ВНП Союзу). На подальшу перспективу вплив розширення на євробюджет у цілому та окремі країни "старої Європи" буде теж цілком помірним, беручи до уваги встановлені для нових країн-членів перехідні періоди та обмеження (щодо доступу до сільськогосподарських і структурних фондів, вільного переміщення робочої сили), а також на подальше реформування спільної сільськогосподарської та регіональної політик.

2. Довго не можливе, але необхідне розширення на країни Західних Балкан

Європейський поступ країн Західних Балкан (Албанії та республік колишньої Югославії, крім Словенії) було затримано на десятиріччя трагічними реаліями розпаду Югославії та утриманням при владі колишніх номенклатурних еліт. Ситуація докорінно змінилася в 1999–2000 рр. завдяки поєднанню низки зовнішніх і внутрішніх чинників. Війна в Косово остаточно переконала європейців у тому, що лише інституціональне приєднання до ЄС усіх країн Південно-Східної Європи дозволить вирішити проблеми "важкої" та "слабкої" стабілізації Сербії-Чорногорії-Косово, Боснії й Герцеговини, Македонії та Албанії й забезпечить їхню демократичну консолідацію та подолання економічної відсталості. Відкриття євро-

Kyiv National Taras Shevchenko University

пейської перспективи для країн регіону збіглося з приходом до влади демократичних проєвропейських сил у Хорватії (після смерті Ф. Туджмана) і Федеративній республіці Югославії (повалення режиму Мілошевича). До того ж, з початком переговорів про вступ з Болгарією та Румунією Західні Балкани автоматично перетворилися на внутрішній анклав Євросоюзу. Варто теж відмітити, що для Євросоюзу поглинання цієї внутрішньої периферії цілком зіставне з "перетравленням" тільки ще однієї Румунії з огляду на сукупну територію та кількість населення п'яти країн. У червні 1999 р. Рада ЄС запровадила процес стабілізації та асоціації щодо країн Західних Балкан, який передбачав укладання відповідних угод про асоціацію та перспективу "повної інтеграції" до Євросоюзу. Роком пізніше Європейська Рада у Фейра офіційно підтвердила, що всі країни регіону "є потенційними кандидатами на членство в ЄС".

У червні 2003 р. процес інтеграції балканських країн до Євросоюзу вступив у нову стадію з ухваленням інструменту "Європейського партнерства", посиленням політичного діалогу та технічної допомоги, залученням країн регіону до участі в різноманітних програмах Спільноти (у сферах освіти, науки, культури, енергетики, захисту довкілля і т. д.). Йдеться про поступовий перехід від інструментів базової стабілізації та асоціації до механізмів передвступної стратегії. Саме ж приєднання країн Західних Балкан до ЄС затягнеться в часі й найімовірніше відбудеться в декілька етапів. Незаперечний лідер західнобалканської регати – Хорватія – уже звернулася з офіційним проханням про вступ і сподівається навіть наздогнати аутсайдерів поточного розширення Болгарію та Румунію. Наступними до фінішу можуть прийти Македонія та Албанія, а найдовше переймати *acquis communautaire* напевно будуть все ще нестабілізовані Боснія і Герцеговина та Сербія-Чорногорія. При цьому ця остання спроможна поповнити Спільноту відразу трьома новими членами – Сербією, Чорногорією та Косово. Цікаво зауважити, що розширення на країни Південно-Східної Європи йде теж за логікою пакетних домовленостей і компенсацій для чинних країн-членів. У цьому зв'язку нинішньому прискоренню євроінтеграції регіону передувало проголошення концепції Розширеної Європи, яка виключає принаймні на середню перспективу продовження процесу розширення на схід.

3. Ймовірне розширення на Туреччину

Європейська Рада у Гельсінкі (грудень 1999 р.) беззастережно проголосила, що "Туреччина є країною-кандидатом, яка має покликання приєднатися до Союзу на основі таких самих критеріїв, як ті, що застосовуються щодо інших країн-кандидатів" і поширила на цю країну повноцінну передвступну стратегію. Трьома роками пізніше Європейська Рада в Копенгагені запевнила новий проєвропейськи наставлений турецький уряд у тому, що в грудні 2004 р. Європейський Союз ухвалить рішення про початок переговорів про приєднання за умови попереднього виконання Туреччиною політичної складової копенгагенських критеріїв. Тим часом у своїй останній резолюції щодо прохання про членство Туреччини в ЄС (травень 2003 р.) Європейський Парламент констатував, що поки що країна не задовольняє умов відкриття переговорів про вступ. Крім дискусії щодо можливостей встановлення в Туреччині справжньої демократії та правової держави, приєднання цієї країни до ЄС наштовхується на ще одну вагому перешкоду – її значні розміри та економічну відсталість. Зі збереженням існуючих темпів демографічного росту населення Туреччини становитиме 82 млн у 2015 р., що надасть їй змогу претендувати на статус найбільшої та найвпливовішої країни-члена Євросоюзу. Не перевищуючи 30 % середнього ВНП "П'ятнадцятки" на душу населення, Туреччина володіє великим і відсталим сільськогосподарським сектором (близько 40 % зайнятої робочої сили) і вирізняється істотними розмежуваннями соціально-економічного розвитку її регіонів. Отже, Туреччина як член ЄС отримувала б левову частку його сільськогосподарських і структурних фондів. Приєднання країни до Євроспільноти все ж цілком можливе на обрії 2015 р. за умови її дійсної демократизації та подальшого збалансування частки сільськогосподарського та структурних фондів у структурі видатків євробюджету.

Розширена Європа, або як розширити Євросоюз, не змінюючи його інституціональних кордонів

Концепцію Розширеної Європи (КРЄ) офіційно затверджено Радою Євросоюзу в червні 2003 р. на основі попереднього березневого повідомлення Єврокомісії "Розширена Європа – Сусідство: новий вимір відносин з нашими південними та східними сусідами". Нова доктрина знайшла своє інституціональне відображення у статті I-56 проекту Європейської Конституції, де зазначається, що "Союз розвиває зі своїми державами – сусідами привілейовані відносини, які мають за мету створити простір добробуту та добросусідства, базуються на цінностях Союзу і характеризуються тісними й мирними стосунками, заснованими на співробітництві. Для цього Союз може укладати і здійснювати з цими країнами особливі угоди..., які можуть передбачати взаємні права та обов'язки, а також можливість провадити спільні дії". На практиці формула "все, крім інституцій" надає перспективу поглибленої економічної інтеграції (поступовий доступ до внутрішнього ринку Союзу); посиленого політичного діалогу; пом'якшеного візового режиму з можливістю повного скасування віз; тісної співпраці у сферах запобігання конфліктам і регулювання криз, правосуддя та внутрішніх справ, транскордонної та регіональної співпраці, транспорту, енергетики, телекомунікацій, культури, науки та освіти, захисту довкілля; запровадження нового фінансового інструменту сусідства.

За своїм юридичним і практичним наповненням КРЄ цілком вкладається в діючі рамки інституту асоціації й за задумом її творців повинна забезпечити цілісність і послідовність політики розширеного ЄС щодо його країн-сусідів і водночас бути прийнятною альтернативою членству для цих країн. Стратегічно ініціатива сусідства ставить перед собою "вкрай амбіційне" (Волес, 2003 р.) завдання наблизити відносини ЄС зі своєю південною та східною периферіями до того рівня стосунків, який характеризує нині Європейську економічну зону. Іншими словами, взамін на ухвалення базових цінностей геополітичної Європи та значної частки *acquis communautaire*, країни-сусіди Євросоюзу зможуть приєднатися до геоекономічного європейського простору. Повертаючись до викладеної у преамбулі цієї статті дилеми, ЄС вирішив на цей раз піти шляхом тісної асоціації, що дозволяє принаймні на середню перспективу уникнути подальших зусиль інституціональної чи бюджетної адаптації, які випливали б з потреб нового розширення на країни Східної Європи.

Вироблення єдиної стратегії в стосунках з країнами Південного Середземномор'я та Східної Європи можна обґрунтувати низкою чинників: певною схожістю соціально-економічних характеристик цих країн (проблеми стабілізації, демократизації, неефективного урядування, бідності); вагомими історичними, культурними, економічними, суспільними зв'язками, які поєднують країни-сусіди з розширеним ЄС; викликами самого географічного сусідства (регулювання прикордонних обмінів та загроз спільній безпеці). У цьому контексті відомий дослідник Майкл Емерсон пропонує розглядати страте-

гію Розширеної Європи як "дружню доктрину Монро Євросоюзу", яка проголошує країни Східної Європи та Великого Близького Сходу (Південне Середземномор'я, Арабський півострів, Іран) "зоною життєвого зацікавлення" ЄС (Емерсон, 2002 р.). Крім того, визначення спільних засад і критеріїв зближення з країнами-сусідами випливає з потреби забезпечити сталість і послідовність зовнішньополітичних зусиль розширеного ЄС, якому буде нелегко погоджувати різновекторні інтереси його давніх та нових країн-членів.

Разом з тим, в основу КРЄ закладено диференційований і поетапний підхід, згідно з яким кожній країні-сусіду буде запропоновано індивідуальний План дій, і відповідно до цього інтеграція до внутрішнього ринку ЄС буде здійснюватися з огляду на його виконання та у світлі встановлених загальних критеріїв поступу. Запропонована схема фактично повторює трискладову формулу зближення, яку Євросоюз успішно застосував щодо країн Центральної Європи (щорічний моніторинг Єврокомісії, плани дій ЄС і національні програми їхньої реалізації з боку країн-сусідів) з тією суттєвою різницею, що кінцевою метою руху виступає не приєднання, а поглиблена асоціація. З огляду на ті труднощі та взаємні фрустрації, які характеризують нинішні відносини ЄС з Україною, Молдовою та більшістю країн Південного Середземномор'я, концепція сусідства робить важливий крок уперед, оскільки наповнює ці стосунки конкретним і зобов'язувальним для обох сторін змістом.

Водночас КРЄ викликає ряд застережень і вимагає більш глибокого аналізу в контексті глобальної посткомуністичної еволюції континенту. Як уже зазначено на початку цієї статті, крах комуністичних режимів у Східній Європі спонукав жваву дискусію щодо нового облаштування "спільного європейського дому". У зв'язку з цим деякі європейські політики та експерти висловилися за створення панєвропейського конфедеративного об'єднання (Франсуа Міттеран, Жак Делор, доповідь Парламентської Асамблеї Ради Європи 1998 р.) або утворення особливого статусу членства в ЄС на засадах гнучкої та неповної інкорпорації *acquis communautaire* (Жак Атталі, Чарльз Ґрант). Замість чинного й тривалого в часі процесу розширення, такий сценарій дозволяв би здійснити швидку інституціональну та геополітичну прив'язку до Євросоюзу нових східноєвропейських демократій. Формула ймовірного асоційованого членства могла б поширитися на всі європейські країни, які відповідають демократичному критерію, але тимчасово не задовольняють інші вимоги або не бажають повного членства (європейські держави СНД, Балкан, ЄЕЗ, Швейцарія, Туреччина) [24]. Запропонована стратегія сусідства базується на діаметрально протилежних засадах, а саме: поступовій економічній інтеграції, яка не виходить за межі існуючого інституту асоціації та ще й до того ж охоплює неєвропейські країни-сусіди ЄС. КРЄ суперечить, отож, проголошеній парадигмі Єдиної Європи, розглядаючи східноєвропейські країни не як потенційних кандидатів на членство, які зможуть приєднатися до ЄС за умови виконання критеріїв вступу, а лише як близьких зовнішньополітичних партнерів Союзу. За відсутності нових інституціональних механізмів було б найдоречніше поширити на ті країни Східної Європи, які висловили прагнення до членства, стратегію поступової, повноцінної та зумовленої досягненням конкретних результатів інтеграції на кшталт процесу стабілізації та асоціації, запровадженого Брюсселем щодо Західних Балкан. Як наслідок, доктрина Розширеної Європи може сприйматися в Україні й Молдові радше як стратегія стримування євроінтеграційних намірів цих країн, аніж дієвий засіб їхнього зближення з Євросоюзом.

Насправді буде найслушніше розглядати КРЄ як продовження політики "навмисної невизначеності" ЄС щодо європейських країн СНД. Незважаючи на не раз озвучене нинішнім керівництвом Єврокомісії та деякими країнами-членами бачення "ідеальної Європи" без її східної частини, концепція сусідства в жодному разі не закриває перспективу членства перед східноєвропейськими країнами. Сам Романо Проді визнав, що незалежно від того, якою є чи буде політика близькості, жодній європейській країні, котра відповідає копенгагенським критеріям, не можна відмовити в перспективі членства. Навпаки, КРЄ та ймовірно укладені сусідські угоди можуть стати цілком ефективним засобом наближення до цієї мети, позаяк пропонують у перспективі навіть більше (повний доступ до внутрішнього ринку ЄС), аніж угоди про асоціацію з КЦСЄ, що передбачали лише створення зони вільної торгівлі з Євросоюзом [25].

У практичному вимірі КРЄ охоплює три групи країн-сусідів:

1. Європейські країни "спільної периферії", які прагнуть до членства в ЄС

Вичікувальна позиція Євросоюзу щодо країн Східної Європи, які віднині становлять спільне "близьке зарубіжжя" розширеного Союзу та Російської Федерації, неминуче прирікає нинішню східноєвропейську політику ЄС на концептуальний провал. Іншими словами, модель Європейської економічної зони, на яку орієнтується КРЄ, стратегічно не відповідає новій східній периферії Спільноти. Очевидно, що перед цими східноєвропейськими державами відкриваються лише два вірогідні сценарії розвитку: реальних демократичних і ринкових перетворень і поступової інституціональної інтеграції до ЄС у результаті приходу до влади демократичних сил; подальшої "декларативної європеїзації" (Вольчук, 2003 р.) і зближення з Росією в тому разі, якщо нинішня система влади в цих країнах не зазнає якісного оновлення. Натомість видається дуже малоймовірним сценарій, за яким східноєвропейські держави засвоять більшу частку *acquis communautaire* та сформують з ЄС "простір добробуту та спільних цінностей" і при цьому далі хотітимуть залишатися в "сусідами", "друзями", а не повноправними членами європейської родини. Як довів досвід функціонування ЄЕЗ, ця форма поглибленої економічної інтеграції ставить у несприятливе становище країни-партнери Союзу, оскільки змушує їх переймати все нові елементи нормативно-правового доробку ЄС без можливості впливати на їхнє ухвалення. Не дивно, що за цих умов більшість потенційних кандидатів на участь в ЄЕЗ воліли за краще набути повного членства в Євросоюзі (Австрія, Фінляндія, Швеція) або принаймні спробували це зробити (невдалі національні референдуми в Норвегії та Швейцарії). А з цілком імовірним приєднанням до Євросоюзу Норвегії, ЄЕЗ може взагалі звестися, крім країн ЄС, до крихітних Ісландії та Ліхтенштейну.

Сьогодні про своє прагнення приєднатися до Союзу чітко заявило керівництво Молдови та України. На європейському покликанні своєї країни наголошує також нове керівництво Грузії. Водночас авторитарний режим Лукашенка та ослаблена боротьбою за Нагірний Карабах Вірменія тяжіють до Росії, тоді як Азербайджан близький до встановлення династичного режиму Алієвих за прикладом деспотій, утворених у Центральній Азії. Отже, уже з огляду на відповідність двом першим базовим критеріям членства, кількість потенційних членів Спільноти збільшується лише на 2–3 країни (від запланованих 33 до 35–36 країн), що має *a priori* по-

кращити самопочуття деяких нинішніх країн-членів, занепокоєних "відчуттям нескінченного розширення Союзу". Крім того, Молдова, Україна та Грузія все ще не вирішили основних завдань стабілізації та базової європеїзації, хоча й шлях цих країн (або принаймні деяких з них) до усталеної демократії, правової держави та ефективної ринкової економіки може бути подолано значно швидше, ніж за кілька десятків років.

2. "Розширена" Росія

На відміну від України та Молдови "найважливіший сусід" (Пельчинська-Налеч, 2002 р.) Євросоюзу Російська Федерація, здавалося б, ідеально "вписується" в доктрину Розширеної Європи. Як світова держава, розташована на двох континентах, Росія розглядає себе як рівноправного стратегічного партнера (одного із полюсів багатополярного світу), а не потенційного кандидата на членство в ЄС. Стратегічне партнерство між Євросоюзом і Росією передбачає поступове створення чотирьох спільних просторів (Спільного європейського економічного простору (СЄЕП), спільного простору свободи, безпеки та правосуддя, простору співробітництва у сфері зовнішньої безпеки, наукового, освітнього та культурного простору), перетворення Ради співробітництва в рамках УПС між Росією та ЄС у Постійну раду партнерства, поглиблений енергетичний діалог, співробітництво у сфері охорони довкілля тощо. Цікаво проте відзначити, що відносини ЄС – Росія формально виходять за межі ініціативи сусідства і відповідно до цього не підлягатимуть регулярному моніторингу з боку Єврокомісії та жорсткому узалежненню від виконання усталених критеріїв поступу. Як випливає зі спільної декларації Санкт-Петербурзького Саміту ЄС-Росія від 31 травня 2003 р., процес зближення між розширеною Спільнотою та Росією буде здійснюватися на "рівноправній основі" та на базі визначених "специфічних завдань і взаємних узгоджень".

Можна передбачити, що стосунки між ЄС і Росією будуть розвиватися шляхом складного й часом безкомпромісного діалогу про взаємні торговельні поступки, пом'якшення візового режиму, зовнішньополітичні питання. Стратегічному партнерству ЄС – Росія загрожують теж істотні підводні рифи. Усупереч задекларованій спільності цінностей ЄС і Росія мають досить відмінне бачення завдань, пріоритетів і перспектив взаємного партнерства. Незважаючи на певні досягнення в економічній сфері, путінська Росія далека від відповідності копенгагенським критеріям і сповідує класичну зовнішньополітичну доктрину, яку засновано на пріоритетному захисті національних інтересів і традиційному геополітичному підході (Лінч, 2003 р.). Крім урахування "внутрішньоросійської" проблеми Чечні Євросоюз має погодити своє стратегічне партнерство з Росією з проголошеними завданнями "європеїзації" східноєвропейської периферії. Річ у тому, що Росія однозначно незацікавлена в глибокій демократичній і ринковій трансформації нових східноєвропейських держав та їх тісному зближенні з Євросоюзом. На думку російського керівництва, колишні радянські республіки можуть рухатися до Євросоюзу тільки разом з Росією, тобто в межах попередньо створеного та контрольованого Кремлем регіонального об'єднання. Знаменно, що паралельно до переговорів з ЄС щодо створення СЄЕП, Росія одночасно намагається створити Єдиний економічний простір з Білоруссю, Казахстаном та Україною. Не заглиблюючись в аналіз очевидних суперечностей такої подвійної поглибленої економічної інтеграції, варто наголосити, що пострадянська Росія серйозно гальмує внутрішню демократизацію та стабілізацію Східної Європи (через підтримку авторитарних режимів Лукашенка та Кучми, протидію Молдові та Грузії у вирішенні придністровського й абхазького конфліктів). Усе ж поки що з-поміж 6 країн "спільної периферії" тільки Білорусь недвозначно належить до російського геополітичного й геоекономічного простору.

3. Неєвропейські країни-сусіди Євросоюзу

За наполяганням Франції та Іспанії ініціативу сусідства було поширено й на країни Південного Середземномор'я, що, на думку цих країн і Єврокомісії, має посилити існуючі механізми Євро-Середземноморського партнерства (Процес Барселони). Важливість цього переважно мусульманського регіону для Євросоюзу випливає не тільки із сучасного контексту глобальної боротьби з тероризмом, а спирається на низку інших сталих складових: географічна та історична близькість, тісні економічні зв'язки, наявність великих мусульманських меншин у країнах ЄС, значний дестабілізуючий потенціал регіону (палестинсько-ізраїльський конфлікт, війна в Іраку, вагомі "слабкі ризики" нелегальної імміграції). У цьому світлі Європейський Союз життєво зацікавлений у налагодженні гармонійного міжкультурного й міжцивілізаційного діалогу з арабсько-мусульманським світом, його модернізації та демократизації. Концептуально формула Розширеної Європи якнайкраще відповідає висловленому у свій час побажанню короля Марокко, який закликав ЄС до встановлення особливих стосунків, які пропонували б "трохи менше за членство, трохи більше за асоціацію".

Разом з тим, як засвідчив 8-ний досвід процесу Барселони, здійснення Євро-Середземноморського партнерства наштовхується на ряд серйозних перешкод, головною з яких виступають суттєві відмінності цивілізаційного та сучасного політичного розвитку сторін. Крім Ізраїлю та ймовірно Лівану жодна з країн Північної Африки та Близького Сходу принципово не може відповідати політичній складовій Копенгагенських критеріїв. Інакше кажучи, у жодному разі не може йтися про "європеїзацію" цих країн за прикладом КЦСЄ, а лише про їхню поступову соціально-економічну модернізацію та демократизацію відповідно до їхньої власної моделі. У цьому зв'язку неможливість приєднання країн Південного Середземномор'я до Євросоюзу зумовлено не тільки реаліями фізичної географії, але й не менш очевидними реаліями "географії цінностей".

Європа як мрія про єдність. Замість висновків

У своєму відомому курсі лекцій, прочитаному в 1944–1945 рр., французький історик Люсьєн Февр охарактеризував європейську ідею як "мрію про єдність". На зорі XXI ст. ця, здавалося б, недосяжна мрія багатьох поколінь європейців близька до здійснення. В ідеалі об'єднана Європа могла б складатися з двох або й, можливо, трьох концентричних кіл. До основного кола (Єдиної Європи) увійшли б 25 країн-членів нинішнього розширеного Союзу, Болгарія, Румунія, країни Західних Балкан, Молдова, Україна та, ймовірно, Туреччина й країни Закавказзя). Зовнішнє коло (Розширена Європа) включало б європейські країни, котрі не воліють інституціонально входити до ЄС, а також мірою можливостей неєвропейські країни-сусіди з Північної Африки та Близького Сходу. Країни Розширеної Європи входили б до єдиного панєвропейського економічного простору, в основі якого лежала б Європейсько-середземноморська зона вільної торгівлі. Зрештою, можливе внутрішнє коло (Поглиблена чи федеративна Європа) базувалося б на механізмах тіснішого співробітництва або й на інституціональному оформленні європейського федера-

тивного осердя між тими країнами Євросоюзу, які бажали б досягнути глибших форм євроінтеграції, аніж прийнятий усіма *acquis communautaire*. При цьому, відповідно до принципу зумовленої відкритості (conditional openness, *англ.*), будь-яка європейська держава мала б право приєднатися до кожного з трьох кіл за умови досягнення нею встановлених критеріїв.

Як уже було зазначено, наявна доктрина розширення ЄС дозволяє будь-якій європейській демократії претендувати на членство в ньому. Ймовірна відмова у проханні про приєднання може спиратися лише на два базові постулати: невідповідність країни-претендента усім критеріям вступу; неготовність або неспроможність Спільноти до такого розширення.

Застосування у відносинах з країнами Східної Європи інструментів регулярного моніторингу та програм дій уможливлює цілісну та об'єктивну оцінку їхнього поступу до ЄС. Натомість значно важче оцінювати стан внутрішньої готовності самого Союзу, оскільки подібний аналіз базується більше на суб'єктивному баченні окремих країн-членів, аніж на чітко визначених критеріях. Так, майже при кожному новому розширенні французькі політики (від генерала Де Голля до нинішнього лідера французьких правих Алена Жюппе) попереджають про загрозу "розчинення Співтовариства в широкій зоні вільного обміну без потуги та ідеалу" (Міттеран, жовтень 1991 р.). Сьогодні деякі західноєвропейські лідери та керівництво Єврокомісії заперечують *a priori* можливість подальшого розширення Євроспільноти на країни Східної Європи, мотивуючи це потребою "зберегти внутрішню рівновагу та згуртованість Союзу" (Проді, грудень 2003 р.).

Така аргументація викликає, однак, істотні застереження. По-перше, як зазначив сам голова Єврокомісії з приводу нинішнього розширення, ефективна організація Спільноти "всеціло залежить від чіткості розподілу повноважень між європейськими установами та чинних процедур. У сотню разів простіше діяти в Союзі 27 країн-членів на основі голосування більшістю, аніж у межах "П'ятнадцятки", яка ухвалює рішення за правилом одностайності" (Проді, 2001 р.). У разі успішного ухвалення проекту Європейської конституційної угоди інституціонально-політична структура Євросоюзу зазнає якісного оновлення: перехід до нової системи ухвалення рішень кваліфікованою більшістю в Раді міністрів ЄС (більшістю держав-членів, які представлятимуть 60 % населення Союзу); подальше звуження сфери застосування процедури одностайного голосування; одночасне реформування та зміцнення "інституційного чотирикутника" (Європейської Ради, Ради міністрів, Європейської Комісії та Європарламенту) тощо. Можна припустити, що з втіленням у життя нової Конституційної угоди (орієнтовно з 2009 р.) та її вірогідним подальшим реформуванням, Євроспільнота буде цілком здатна просунутися далі за нині погоджену східну межу розширення. Крім того, ймовірне розширення Євросоюзу на Туреччину вимагатиме подальшого реформування спільної сільськогосподарської та структурної політик, що могло б у свою чергу полегшити інтеграцію економічно відсталих східноєвропейських країн.

По-друге, тезу щодо "внутрішньої неспроможності Спільноти" взагалі не можна застосувати щодо невеликих за розмірами та кількістю населення Молдови та країн Закавказзя. Європейський Союз, який з нинішньої "П'ятнадцятки" (377 млн людей) планує розширитися до 32 (500 млн) чи 33 (570 млн осіб разом з Туреччиною) країн-членів, спроможний також поглинути менш як 50-мільйонну Україну. Насправді тільки ймовірне розширення на найбільшу країну континенту Російську Федерацію та, меншою мірою, Туреччину (з огляду на її сталий демографічний ріст) реально загрожує цілісності та внутрішньополітичному балансу Євросоюзу. Питання можливого членства Росії в ЄС не стоятиме на порядку денному Спільноти доти, доки російське керівництво не сформулює прохання про вступ. Такий сценарій видається, проте, малоймовірним навіть якщо й припустити, що слабкі сьогодні демократичні сили та громадянське суспільство Росії зможуть у майбутньому трансформувати нинішню модель путінської "керованої демократії" в усталене демократичне правління. Річ у тому, що навіть європейська та демократична Росія закономірно прагнутиме залишитися одним із світових полюсів впливу й, відповідно до цього, не бажатиме втрачати автономії в ухваленні рішень та поступатися значною часткою свого суверенітету на користь Євроспільноти.

Звичайно, Євросоюз не зобов'язаний приймати до своїх лав країни "спільної периферії". Лідери Єдиної Європи повинні, однак, чітко усвідомлювати наслідки такого політичного рішення. Як і у випадку Західних Балкан, утвердження стабільності, демократії та добробуту в східноєвропейських країнах можливе тільки в перспективі їхньої повної інституціональної інтеграції до ЄС. Тож перед розширеним Союзом постає наступна альтернатива: або цілеспрямована підтримка внутрішніх демократичних і економічних перетворень в Україні, Молдові та країнах Закавказзя і подальше інституціональне й бюджетне пристосування до "поглинання" цих країн або погодження з існуванням на його східних кордонах авторитарних режимів – джерел потенційних чи тліючих конфліктів і постійних "слабких загроз".

Без сумніву, темпи просування східноєвропейських країн до Єдиної Європи визначатимуться передусім ходом їхнього внутрішнього просування до спільних цінностей і стандартів ЄС. У цьому світлі нині "найбагатовекторніша" країна Європи Україна могла б пройти наступний триетапний шлях до членства в Спільноті:

1. Стати найкращим сусідою (2004–2009 рр.)

Нове українське керівництво розпочинає, нарешті, масштабну програму європеїзації та соціально-економічної модернізації країни. Паралельно Україна набуває членства в СОТ, досягає домовленості з Євросоюзом про створення зони вільної торгівлі та поступово інкорпорує пріоритетні сфери "acquis communautaire" (з можливим, але не обов'язковим ухваленням нової "сусідської" угоди між ЄС та Україною). Як наслідок, Україна зможе претендувати на звання одного з "найкращих сусідів" ЄС.

2. Стати країною-кандидатом на членство в ЄС (2009–2012 рр.)

Отримавши підтвердження своїх перших успіхів від Єврокомісії та заручившись попередньою підтримкою "східноєвропейського лобі" в межах розширеного Союзу, Україна звертається до ЄС з офіційним проханням про вступ. З огляду на досягнуті результати та продовження курсу реформ, Європейському Союзу нічого не залишається, як визнати за Україною статус країни-кандидата й ухвалити рішення про початок переговорів про приєднання.

3. Стати країною-членом (2012–2019 рр.)

На цьому завершальному етапі зближення Україна та ЄС переходять до повної лібералізації взаємної торгівлі та ведуть переговори про вступ. Водночас стає реальністю Спільний європейський економічний простір між ЄС і Російською Федерацією. У результаті цілеспрямованих зусиль української сторони і паралельного реформування спільної сільськогосподарської політики

та, ймовірно, нового перегляду Конституційної угоди з боку Євросоюзу обидві сторони успішно завершують переговори про вступ. Після успішної ратифікації угоди про приєднання Україна набуває офіційного членства в ЄС, наприклад, з 1 травня 2019 р., щоб мати змогу взяти участь у чергових виборах до Європарламенту.

Втілення такого сценарію європейського сходження України може й затягнутися в часі, але якою не була б дата вступу, головне, щоб нове українське керівництво та розширений Союз продемонстрували обопільну політичну волю до повноцінного зближення. Для цього просто не потрібно забувати, що європейське будівництво залишається проектом вільного об'єднання європейських демократій, який засновується на спільних ідеалах, соціально-економічній солідарності та прагненні скасувати існуючі розмежування та кордони. "Розшукувати Європу – це її творити!" (Ружмон, 1961 р.).

1. *Braudel F.*, La Méditerranée. L'éspace et l'histoire. – Flammarion, 1985. 2. *Baldwin R., Widgren M.* Decision-Making And The Constitutional Treaty // CEPS Policy Brief. – 2003. – № 37, August. 3. *Cosandey D.* Le Secret de l'Occident. – Arléa, 1997. 4. *Delmas C.* La civilisation européenne // PUF, "Que sais-je?". – 1980. – №° 1872. 5. *Deloche-Gaudez F.* La France et l'élargissement à l'Est de l'Union européenne // Les Etudes du CERI. – 1998. – № ° 46. 6. *De Rougemont D.* Vingt-huit siecles d'Europe. – De Bartillat, 1990. 7. *Douguine A.* Osnovy yevrazijstva (Fondements de la théorie eurasienne). – Arktogeya, 2002. 8. *Febvre L.* L'Europe. Genèse d'une civilisation. Cours professé au Collège de France en 1944–1945. – Perrin, 1999. 9. *Foucher M.* Fragments d'Europe: Atlas de l'Europe médiane et orientale. – Fayard, 1993. 10. *Foucher M.* La République européenne. – Belin, 2000. 11. *Emerson M.* The Wider Europe as the European Union's friendly Monroe doctrine // CEPS Policy Brief, 2002. – №°27, October. 12. *Emerson M.* The Shaping of a Policy Framework for the Wider Europe // CEPS Policy Brief. – 2003. – №° 39, September. 13. *Kempe I., Meurs W., van.* Toward a Multi-Layered Europe. Prospects and Risks beyond EU Enlargement // CAP Working Paper. – 2002. – November. 14. *Kitsikis D.* L'Empire ottoman. – PUF, "Que sais-je? – 1985.– 2222. 15. *Lamassourre A.* Ce sera une Autre Europe // Notes de la Fondation Robert Schuman. – 2003. – mars. 16. Levy *J.* Europe. Une géographie. – Hachette, 1997. 17. Le nouveau modèle européen / Ed. *P. Magnette, E. Remacle*. – Bruxelles, 2000. – Vol. 1. 18. *Mendras H.* L'Europe des Européens. – Paris: Gallimard, 1997. 19. *Morin E.* Penser l'Europe. – Gallimard, 1990. 20. *Pomian K.* L'Europe et ses nations. – Gallimard, 1990. 21. *Prodi R.* A Proximity Policy as the key to stability // Sixth ECSA-World Conference, Brussels, 5-6 December 2002. – Brussels, 2002. 22. Réinventer l'Europe. Entretien avec Romano Prodi // Politique internationale. – 2001. – № 91. 23. *Сушко О.* Електоральний розкол України: "білорусизація" починається з регіонів? // Політична думка. – 2002. – № 1. 24. *Torreblanka J.I.* Accomodating interests and principles in the European Union: The case of the Eastern enlargement // Beyond enlargement: The new members and new frontiers of the enlarged European Union / Éd. E. Barbe, E. Johansson-Nogues. – IUEE, 2003. 25. *Wolczuk K.* Ukraine's Policy towards the European Union: A Case of "declarative Europeanization". – Warsaw, 2003.

Надійшла до редколегії 24.02.05

УДК 316.75(470+571)

К.І. Бондаренко, асп.

РОСІЯ У СПЕКТРІ ПЕРЕПЛЕТЕННЯ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ

Розглянуто геополітичні наміри Росії. Зокрема подано розширену характеристику, ознаки та причини виникнення.

The article is about geopolitical intentions of Russia. There are an extended description, signs and reasons of its appearance there.

Наприкінці XX ст. перед російською наукою, як ніколи раніше загострилось питання ідеологічного обґрунтування необхідності збереження Росії як цілісної та самостійної держави. Вважаємо, що для цього потрібна не тільки ґрунтовна, але й конкурентноздатна наукова аргументація.

То ж питання в тому, чи є геополітика тією політичною концепцією, котра повністю відповідає потребам наукового обґрунтування та захисту стратегічних інтересів Російської Федерації в сучасних вельми непростих умовах. Навряд чи, але дослідники намагаються вирішити частину з її завдань, визначаючи коло стратегічних інтересів Росії.

Сучасне геополітичне положення Російської Федерації визначається цілою низкою політичних, економічних, соціальних тощо показників, що спричинили надзвичайну ситуацію у країні наприкінці другого тисячоліття.

Російська наукова еліта характеризує їх так:

- надважка моральна поразка СРСР (правонаступником якого є Росія) у холодній війні;
- втрата половини населення та третини території СРСР, яка сталася за цією поразкою, різке зменшення російського населення;
- жорстокою економічною кризою, яка, на відміну від Великої кризи, що вразила США у 1930-х роках, викликана не перевиробництвом, а порушенням провідних галузей економіки;
- негативним приростом населення Росії на фоні різкого зростання чисельності населення світу;
- зубожіння російського народонаселення.

Такі причини не могли не позначитись на погіршенні геополітичного стану Росії: тепер про це йдеться навіть у шкільних підручниках [1, с. 6–10]. Так, різко зменшилась можливість виходу Росії до Світового океану. Окрім того, змінились умови використання найважливіших портів Азовського, Балтійського, Каспійського та Чорного морів, а також на Дунаї, що стали закордонними для Росії. Виявилось, що за винятком Калінінградського, Санкт-Петербурзького, Новоросійського, Мурманського та Находкінського, країна зараз не має великих портів. При цьому їхній транспортно-географічний стан є менш зручним, ніж у портів колишнього СРСР, що залишились у країнах "ближнього" зарубіжжя. До того ж слід додати, що на приморських ділянках у північно-західній і південній частинах Росії практично неможливо побудувати нові порти, не витрачаючи величезні кошти.

Послаблення російської держави призвело до того, що останнім часом як на державному, так і на неофіційному рівнях порушується питання територіальних претензій до Росії: в Японії – до північних островів Курил; в Естонії та Латвії – на деякі прикордонні райони Петербурзької та Псковської областей; у Фінляндії – на землі Карелії; Карельський перешийок і деякі острови у Фінській затоці та ін.

Саме в таких умовах нетолерантні до Росії міжнародні сили, як це вже неодноразово відбувалось у новітній історії, почнуть використовувати "чисту" геополітику для обґрунтування та виправдання будь-яких агресивних дій щодо Росії, її розподілу та пригнічення. Російську Федерацію будуть намагатися представити як збагачене природними ресурсами, але практично незаселене "арктичне поле", яке, у силу геополітичних законів, буде колонізуватися країнами, що бурхливо розвиваються, наприклад, Китаєм або Німеччиною.

До цієї дискусії знов долучаються мальтузіанські, соціал-дарвіністські та російські концепції, які покладено в

© К.І. Бондаренко, 2005

Kyiv National Taras Shevchenko University

основу сучасної політики. Нагадаємо, що геополітика була офіційною доктриною німецького фашизму. Після другої світової війни вона була поширена у ФРН і США як концепція, що засновує протистояння в холодній війні.

Серед російських суспільних діячів геополітику використовує так званий "патріот" своєї держави В. Жириновський. Під прикриттям державної фразеології він і його прибічники обслуговують інтереси неросійських кіл. Занурення геополітичних підходів, яке вони здійснюють до російської науки без обґрунтованої критики цих підходів, фактично створює сприятливі умови для ідеологів інших держав, а також змушує наукові кола Росії грати на термінологічному полі супротивників, що може призвести до поразки російської науки у невідкладній науково-ідеологічній дискусії.

Іншими словами, сьогодні скоріше треба навчитись піддавати критиці геополітичні концепції, аніж користуватись їхньою термінологією та науковим апаратом. Російські вчені вважають, що їм треба сприяти створенню власних моделей. Саме тоді їм буде легше одержати перемогу в дискусії, що є вельми необхідним для успішної пропаганди нової концепції стратегічних інтересів Росії. Для цього потрібний більш витончений логічний інструмент, аніж геополітика. Вважаємо, що одним із шляхів, які зможуть підвищити вірогідність перемоги дискусії в таких умовах, є створення більш загальної теорії, до якої б увійшли ті загальноприйняті підходи, що не є протилежними геополітиці, політології, етнопсихології, політичній та економічній географії, а також історії, соціології, міжнародному й державному праву.

Можливе запровадження і деяких більш загальних ідей. Скажімо, автор електоральної географії французький географ та соціолог А. Зігфрид вважає, що особливості територіально-соціальних груп визначаються природними, історико-культурними та соціально-економічними факторами. Звідси вихід на етнографічні різноманіття, еволюції розселення, міграції, конфлікти між ресурсокористувачами.

Складовими макрорівня політико-географічного аналізу є:

порівняльний аналіз особливостей формування та морфології державної території країн у різних регіонах;

політико-географічний стан їхніх районів і центрів, разом з особливостями сусідських стосунків;

вихід до моря та використання ресурсів Світового океану; співробітництво в освоєнні прикордонних територій, відповідальність за збереження глобальної та транскордонної екосистем (гір, зачинених морів, міжнародних річкових басейнів та ін.), коренів міждержавних територіальних суперечок, претензій тощо.

Не може залишитись поза увагою і політичний устрій, внутрішня та зовнішня політика держав, а також міждержавні відносини та конфлікти.

Дуже цікавими є окремі публікації видавництва "Pro et Contra" (наприклад, Олексій Міллер "Восток Европы или на восток от Европы" [2, с. 100–150], Марина Кученська "Новая парадигма польской восточной политики" [3, с. 27–38], Аркадій Мош "Геополитические искания Киева" [4, с. 77–95], "Россия и ее западные соседи" [5, с. 88–96]). Можливо погоджуватись або полемізувати з цими та іншими авторами, але їхня думка, судження, теоретичні висновки мають бути включені до предмету аналізу.

Важливою складовою аналізу повинні стати типологія та функції державних кордонів та їхній вплив на прикордонні райони, аналіз співвідношення політико-адміністративного розподілу з динамічно змінним розселенням, етнокультурними, соціально-економічними кордонами, територіальним розподілом політичних кіл, пошук методів врегулювання протилежних інтересів центральних влад і територіальних спільнот різного рівня; взаємозв'язок міжнаціональних відносин, зрушень у розміщенні держави, екологічної ситуації з впливом різноманітних партій і суспільних об'єднань та ін.

У будь-якому разі російські вчені наближаються до осмислення таких параметрів:

1. Зовнішнє міжнародне середовище (світова економічна ситуація, політико-стратегічні умови та відносини, міждержавні та міжнародні неурядові взаємозв`язки, "дух часу").

2. Фактори, що створюють державу та націю (єдина територія й держава, відчуття національної ідентичності).

3. Соціально-економічні фактори.

4. Соціально-класові процеси й умови (ступінь диференціації та розвитку соціальної структури, взаємовідносини між класами й ключовими соціальними конструкціями суспільства).

5. Соціокультурні та цілісні фактори, домінуючі в суспільстві культурно-політичні цінності та орієнтації).

6. Політичні фактори та процеси (взаємодія партій, суспільно-політичних рухів і груп інтересів, у тому числі організованих, з політичними інститутами, погодження політичних суб'єктів із демократичними процедурами, вибір стратегій та тактик).

7. Індивідуальні або особисті, політико-психологічні фактори (конкретні дії та вирішення ключових політичних факторів, а також їхня харизматичність.

З огляду на зазначене варто зауважити, що Росія шукає свої шляхи впливу на світові геополітичні процеси й Україна є одним з приоритетних напрямків цього впливу. Вважаємо, що якісний аналіз такої науково-політичної ситуації потребує її подальшого вивчення.

1. *Родіонова И.А.* Экономическая география России. Учебное пособие по географии. – М., 1996. 2. *Міллер О.* Восток Европы или на восток от Европы. – М., 1997. 3. *Кученська М.* Новая парадигма польской восточной политики. – М., 1997. 4. *Мош А.* Геополитические искания Киева. – М., 1997. 5. *Мош А.* Россия и ее западные соседи. – М., 1997.

Надійшла до редколегії 01.03.05

Київ Національний університет імені Тараса Шевченка

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ЖУРНАЛІСТИКОЗНАВСТВА

УДК 070.12:321.01.

І.І. Гутиря, канд. економ. наук., доц.;
С.І. Гутиря, студ.

НЕЗАЛЕЖНА ПРЕСА І ВЛАДА

Йдеться про утиски на незалежну пресу владними олігархічними кланами Кучми – Медведчука – Януковича напередодні президентських виборів 2004 року. Особливу увагу при цьому приділено газеті захисту інтересів селян України "Сільські вісті".

In the article it is described the persecution of independent press by the power oligarch clans of Kutchma-Medvedchuk-Yanukovych in the eve of the 2004 presidential electtions. The particular attention was paid to "Silski visti", the newspaper of protection of peasants of Ukraine.

Тиск владним режимом на незалежну пресу України напередодні президентських виборів 2004 року

Правляча влада Кучми – Медведчука – Януковича була настільки слабка морально, до того ж так глибоко відчужена від народу, що не мала жодного шансу на чесний виграш у президентських виборах 2004 року. Вона розуміла, що недопущення опозиції до засобів масової інформації є найнадійнішим способом маніпуляції громадською думкою і викривлення результатів виборів. Тому одне із завдань влади було знайти привід для закриття незалежних, непідконтрольних їй, впливових, а тому й небезпечних для неї засобів масової інформації напередодні президентських виборів, лишити виборців обґрунтованої правдивої інформації про політичне, економічне, соціальне становище у державі, про причини і дійсних винуватців вибухового, кризового стану в суспільстві.

Найчастіше влада вдавалась до судилищ над газетами, редакторами, журналістами, авторами резонансних публікацій. Так, напередодні парламентських виборів 1998 року міністр інформації Зиновій Кулик заборонив випуск газети "Правда Украины", звинувативши її в нелегальних джерелах фінансування. За кілька місяців до президентських виборів 1999 року суддя Московського райсуду м. Києва Ігор Цісар " за розголошення державних таємниць" ліквідував газету "Політика". Таку страшну практику провладні клани апробували на часописах "Вечірній Київ", "Слово", "Інформбюлетень", "Українська газета", "Свобода", "Вільна думка" і інших ЗМІ, що несуть правдиву інформацію.

Готуючись до президентських виборів 2004 року олігархічно-кланова верхівка Кучми – Медведчука – Януковича заповзято розправлялась із неугодними їй ЗМІ. Так приватна радіостанція "Довіра" з 17 лютого 2004 року припинила транслювання новин української служби радіо "Вільна Європа". З радіо "Довіра" – викинули також радіо "Свобода" (Українська редакція) – викинули нові власники, іноземці, розірвавши угоду. Без рішення суду зняли з ефіру радіо "Континент" після того, як воно почало транслювати програми радіо "Свобода" на доступних людям хвилях FM діапазону 100,9 мгг. Посилився тиск на "Радіо-Рокс", "Громадське радіо". Влада прагнула позбавити ліцензії на мовлення молодий, але вже авторитетний "5-й канал".

Особливо зухвало й цинічно повелися із "Сільськими вістями". Те, що не вдалося Кучмі 2000 року, він прагнув здійснити на заході свого президентства. Наступ ішов у двох напрямках: адміністраціям на місцях дано команду будь-що стримувати, аж до заборони (незаконної!), передплату на "Сільські вісті" і водночас руками "Міжнародного антифашистського комітету" замахнулися нищити газету через Шевченківський суд м. Києва за публікацію нібито антисемітських (насправді – антисіоністських) статей професора В. Яременка проти розгулу сіонізму в Україні.

Отже, владний режим Кучми – Медведчука – Януковича вкрай цинічно й вороже ставився до власного народу, послідовно вилучав з обігу в Україні демократію, свободу слова. Він прагнув забрати улюблену газету у 3 млн селян України, штучно обмежував коло слухачів Радіо "Свобода", а це 6–8 мільйонів громадян, робив спробу позбавити ліцензії на мовлення авторитетний "5-й канал", здійснював тиск на інші незалежні ЗМІ. У такий спосіб читачів, слухачів і глядачів хотіли позбавити права на неугодну владі інформацію, накласти табу на висвітлення важливих суспільних та ідеологічних проблем.

Судове переслідування найпопулярнішої в Україні газети "Сільські вісті", закриття трансляції Радіо "Свобода" на доступних людях хвилях FM, спроба припинення мовлення на 5-му телеканалі – усе це свідчило про широкомасштабний і ретельно спланований наступ на незалежні, непідконтрольні владі засоби масової інформації. Така ситуація викликала велике занепокоєння не лише в Україні, а й у світі.

Флагманом опозиційної преси України по праву можна назвати "Сільські вісті". За 85 років існування газети владний режим, який не є українським, не є перспективою для нашого народу, кілька разів пробував її заборонити. "*Першим серед них був Адольф Гітлер, який прийшов на нашу землю з кривавою війною, другим – сумнозвісний ГКЧП, третім Леонід Кучма, двічі названий міжнародною громадськістю серед десяти найбільших ворогів свободи слова. Суддя Ірина Саприкіна своїм безпрецедентним судовим вердиктом гідно поповнила список тих, хто зупиняв і забороняв вихід газети "Сільські вісті" за всю її історію*" [1].

Узагальнення і аналіз досвіду роботи газети "Сільські вісті" в умовах опозиції до влади є вкрай актуальним. Ознайомлення з цим досвідом буде корисним студентам інституту, факультетів і відділень журналістики, а також журналістам, особливо районних та й обласних газет.

Газета "Сільські вісті" заснована в березні 1920 року. Колективне підприємство "Сільські вісті, газета захисту інтересів селян України", загальнополітичне україномовне видання засноване трудовим колективом 27 серпня 1996 року і є правонаступником редакції газети "Сільські вісті".

12 листопада 1973 року газета "Сільські вісті" вперше вийшла в світ за підписом новопризначеного редактора Івана Васильовича Сподаренка. Понад тридцять років очолював він це періодичне видання. Нині Іван Васильович – народний депутат України, голова редакційної ради, член редакційної колегії газети захисту інтересів селян України "Сільські вісті".

Ганебний привід для закриття "Сільських вістей"

Безпрецедентне рішення Шевченківського районного суду міста Київ 28 січня 2004 року про припинення виходу наймасовішої народної газети "Сільські вісті" з більш ніж дивним формулюванням: за розпалювання міжнаціональної ворожнечі, стало однією з найрезонансніших подій

© І.І. Гутиря, С.І. Гутиря, 2005

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

громадсько-політичного життя в Україні напередодні президентських виборів. Формальний бік справи такий.

Директор Інституту культурологічних і етнополітичних досліджень при Міжнародній академії управління персоналом професор Василь Васильович Яременко на основі своїх раніше виданих книжок підготував газетні публікації про взаємовідносини між євреями та українцями. Перша з них називалася "Міф про український антисемітизм" і була опублікована 15 листопада 2002 року. Друга – "Євреї в Україні: реальність без міфів" – побачила світ 30 вересня 2003 року.

Статті професора Яременка – це звичайна платна реклама і за законом вони не могли розглядатися як самостійні публікації. Його книжки видані й перевидаються, їх вільно можна купити і до яких доти жодних запитань не виникало й не виникло. Ніхто не вимагав у суді вилучення їх з магазинів і бібліотек, знищення і т. п. Більше того, статті Василя Яременка друкувались-передруковувались іншими виданнями, зокрема часописами "Правозахисник України", "Без цензури", журналом-дайджестом "Что делать?" "Сільські вісті" публікували особисту думку автора, який порушив ідеологічну проблему для виправлення фінансових, економічних, інформаційних і етнополітичних деформацій у нашому суспільстві.

Є такий "Міжнародний антифашистський комітет". Так от, 3 жовтня 2003 року п'ять членів його ради: С. Шлаєн, М. Белостоцький, Б. Пєсін, Б. Пашутинська та Г. Почайко на своєму засіданні визнали статті Василя Яременка такими, що "розпалюють міжнаціональну та міжконфесійну ворожнечу" і постановили вимагати закриття "Сільських вістей". Міжнародний антифашистський комітет діяв за погодженням з президентом Всеукраїнського єврейського конгресу Вадимом Рабиновичем. Вони не захотіли вступати в дискусію з професором Яременком, викладати свої козирі проти його аргументів.

Шлаєн із Рабиновичем довго шукали державну інституцію, яка б озвучила їхнє бажання закрити газету. Довго їм це не вдавалося, аж поки вони не "порозумілися" з головою Державного комітету національностей та міграції Геннадієм Москалем. І тоді нікому невідомий значними суспільними справами "Міжнародний антифашистський комітет" звернувся з позовом до суду з приводу опублікованих у "Сільських вістях" двох статей професора Міжнародної академії управління персоналом Василя Яременка на тему українсько-єврейських відносин.

28 січня 2004 року Шевченківський районний суд міста Києва під головуванням судді І.В. Саприкіної ухвалив припинити вихід газети "Сільські вісті" за нібито розпалювання міжнаціональної і релігійної ворожнечі. Власне, схожі вердикти вже ухвалювали інші українські суди. Наприклад, у Харкові у грудні 1999 року було закрито газету "Джерельце", яку друкувала місцева "Просвіта". Теж за антисемітські публікації. 2 жовтня 2003 року верховний суд постановив скасувати рішення Київського районного суду м. Харкова і Харківського обласного суду про припинення випуску газети "Джерельце". Та про це вже ніхто не дізнався. Бо на той час ця газета вже припинила своє існування. А президент Асоціації національно-культурних общин України О. Фельдман, вочевидь, не визнав за потрібне проінформувати громадськість про це судове рішення. Ось так виглядала ситуація з "посмертно" реабілітованою газетою "Джерельце". Але тоді йшлося про малотиражне видання. А тут газета, яка виходить більш ніж півмільйонним накладом.

Український суд пішов на таке нечуване ганебне й зухвале рішення – заборонити вихід наймасовішої україномовної з беззастережним авторитетом і унікальною для України 84-річною історією справді народної газети – без будь-якої переконливої і компетентної мотивації, дослідження джерельної бази, без урахування всіх обставин публікації полемічного характеру, які можуть бути предметом наукового і громадського обговорення, але аж ніяк не судового розв'язання суспільних проблем, які нагромадилися в Україні.

Особливого "смаку" вердикту суддя Ірина Саприкіна додає мотивацією свого рішення "іменем України": мовляв, півмільйона передплатників "Сільських вістей" і мільйони їхніх читачів – це "темна і неосвічена маса", яку газета нібито нацьковує на євреїв. Ця образа міститься в такому ось її пасажі: *"Газета має своїми читачами переважно жителів сільської місцевості. Тому не приходиться розраховувати на те, що серед цієї аудиторії є велика кількість людей високоосвічених, досконало обізнаних у сфері історії, філософії, релігії тощо, які можуть зробити свої висновки щодо висвітлення подій, можуть зрозуміти підтекст написаного і в змозі суперечити авторові – професору, директору Інституту культурологічних та етнополітичних досліджень"* [2]. Висновок, який зробила суддя, принижує честь і гідність українського народу, який проживає в сільській місцевості.

Редакція визнала рішення суду необґрунтованим і незаконним, отже, таким, що підлягає безумовному скасуванню. Уже тому, що в статтях В. Яременка, які визнані райсудом антисемітськими, нічого антисемітського немає. Це випливає навіть з назви першої статті "Міф про український антисемітизм" (15.11.2002 р.), в якій стверджується, що український антисемітизм не що інше, як МІФ, тобто зловмисна вигадка. Більше того, В. Яременко як у першій, так і в другій публікаціях (30.09.2003 р.) чітко заявив, проти кого спрямована його критика. Це не євреї як народ, не їхня віра – іудаїзм, навіть не семітизм як расова приналежність. Це – сіонізм як політична організація і політична ідеологія. Тобто йдеться не загалом про євреїв, а лише про носіїв і репрезентантів (на жаль, непоодиноких) міжнародного сіонізму. І саме це спонукало його до того, що він наважився (справді треба було мати неабияку мужність) винести цю проблему на суд громадськості, абсолютно не закликаючи при цьому до погромів чи ще якихось неправомірних дій. Питання переводиться в площину: відносини між націями загалом, зокрема між українцями та євреями мають стати предметом державного регулювання.

У статтях професора В. Яременка містився заклик до представників єврейської нацменшини всебічно обговорити стосунки з українцями в минулому, теперішньому та майбутньому. Але "Міжнародний антифашистський комітет" і єврейський конгрес, підтримані Державним комітетом національностей і міграції, видно по всьому, вирішили, що вивчення історії, наукові дискусії тощо з проблем міжнаціональних взаємин стосуються росіян, українців, поляків чи представників інших національностей, але ні в якому разі не євреїв.

Спробу висвітлення "єврейського питання" в "Сільських вістях" згадані інституції трактували всупереч свободі слова як кримінальний злочин і категорично виступили з вимогою закрити цю тему, а заодно й газету, що й зробила, демонструючи солідарність з позивачами, суддя Ірина Саприкіна.

"*Єврейська проблематика нашого часу аналізувалась у ряді видань, зокрема в газеті "Вечірній Київ", у книзі Мартена Феллера "Роздуми, пошуки, спогади єврея, що пам'ятає своїх дідів, про українсько-єврейські взаємини, особливо про людяне і нелюдяне в них", у монографії Девіда Дюка "Еврейский вопрос глазами американца: мое исследование сионизма". Це свідчення того, що тема не надумана і не придумана "Сільськими вістями". Вона актуальна і не лише для України, а й для світової громадськості"* [3].

Формальним доказом важливості цієї справи є хоч би те, що ґрунтовні публікації про неї після 28 січня 2004 року з'явились на перших сторінках (тобто там, де друкуються матеріали державної ваги) у найсерйозніших газетах різної орієнтації, включно з парламентським "Голосом України".

Ініційована Рабиновичем акція "Україна проти "Сільських вістей"

Вадим Рабинович, голова Всеукраїнського єврейського конгресу та об'єднаної єврейської общини України і його компанія затіяли безпрецедентну гру – оголосили акцію "Україна проти "Сільських вістей". Розуміючи ситуацію, яка склалася навколо України у світі з вини Кучми, Рабинович підігрівав її легендами про розгул антиєврейських настроїв в українському суспільстві. За об'єкт нападок було обрано Міжрегіональну академію управління персоналом і редакцію наймасовішої української газети "Сільські вісті". І хоч справжня причина цих претензій полягала в опозиційності і академії, і газети до кучмівського режиму, Рабиновичу вдалося втягти в їх переслідування судові інстанції, організувати слабеньке міжнародне цунамі.

Зрозуміло, що Вадим Рабинович прагнув створити враження масовості акції проти "Сільських вістей". З цією метою він терміново організував Українську міжконфесійну асоціацію "Крок до єднання". Сайт Рабиновича "mignews.com.ua" в Інтернеті повідомив, що асоціація почала збирання підписів громадян України "на підтримку справедливого рішення суду" про закриття "Сільських вістей". Цю акцію назвали претензійно: "Україна проти "Сільських вістей". І просили надсилати листи на адресу на Київській вулиці Мечникова, 14/1. Ініційована Рабиновичем акція є його спробою натиснути на суд. Спробою затулити рота справедливому правосуддю.

У рамках цієї акції був влаштований невеличкий пікет під редакцією газети. Антисільськовістянську кампанію підтримали провладні й олігархічні телеканали та газети. До цькування "Сільських вістей" підпряглися "Столичные новости" – рупор горезвісного Рабиновича, газета сім'ї Кучми – Пінчука "Факты", тижневик "2000", який вірою і правдою обслуговує СДПУ(о). До домислів та інсинуацій вдалося й Інтернет-видання "Українська правда". У деяких Інтернет-виданнях з'явилися прямі заклики до насилля проти В. Яременка. З певною мірою злорадства скористалися можливістю дошкульніше шмагонути своїх "антисемітських" колег, які досягли найвищого в Україні – більш ніж півмільйонного – передплатного тиражу, газета "День", "Киевские ведомости", газета-тижневик "Дзеркало тижня", бульварний "Бульвар" (про це, зокрема, свідчить стаття в "Дні" зі зловтішною назвою "Поскользнулись…"). ЗМІ, контрольовані СДПУ(о) Суркіса – Медвечука на телеканалах "Інтер", "1+1", у друкованому органі цієї партії олігархів "Наша газета" +, а також на партійному Інтернет-сайті прагнули показати "народну" підтримку тих, хто посягнув на народну газету. Усі провладні ЗМІ – від центральних газет до загальнодержавних каналів – на весь голос сурмили про "антисемітські жахи", опубліковані "Сільськими вістями", силкувалися перекричати одне одного в намаганні віддати під суд "розпалювачів міжнаціональної ворожнечі".

Провладні й олігархічні телеканали й видання повідомляли: Голова Єврокомісії пан Романо Проді схвалив рішення Київського суду про закриття антисемітської газети "Сільські вісті"; Президія Об'єднання ветеранів Великої Вітчизняної війни виражає протест у зв'язку з антисемітськими публікаціями в газеті "Сільські вісті" й закликає до негайного її закриття; Асамблея національних меншин України, українська громадськість засудили публікації газети "Сільські вісті"; На форумі громадських і духовних лідерів єврейської общини України, проведеного під егідою Надзвичайного і Повноважного посла держави Ізраїль в Україні Наомі Бен Амі, обговорено проблеми зростання антисемітизму, зокрема учасники зустрічі висловили обурення фашистською діяльністю газети "Сільські вісті", підтримали рішення суду про її закриття.

Вадим Рабинович, котрий за дорученням Банкової із дуже дошкульних для нього причин очолив похід за заборону "Сільських вістей", вирішив заручитися підтримкою авторитетів. Цього разу не звичних для нього, кримінальних. У своїй газеті "Столичка" він надрукував заяву діячів української культури проти антисемітизму і ксенофобії. Підписали її поміж інших і справді деякі авторитетні люди, серед яких Богдан Ступка, Ада Роговцева, Валентина Степова… А найпікантніше у цій заяві те, що в ній немає і згадки про "Сільські вісті", газета згадується тільки в редакційній передмові до заяви. То, може, Ступка та Роговцева і не знали, що підписують, або підписували заяву, не читаючи статті В. Яременка?..

Та й критика Кравчуком "Сільських вістей" тільки продовжує організовану ним же кампанію цькування газети ще в 1986 році із грізною спробою розпустити партійну організацію редакції газети як таку, що не підкорялась його волі і волі ЦК КПУ [4].

Масове схвалення провладними телеканалами та газетами рішення суду засвідчує, що громадськість не помиляється в тому, хто є справжнім ініціатором закриття газети. Влада зачищає інформаційний простір перед президентськими виборами, щоб безсоромно і безборонно маніпулювати голосами виборців – ось справжня суть того, чому вона ополчилася проти народної газети.

Всенародна кампанія захисту "Сільських вістей"

Неправедне рішення Шевченківського районного суду м. Києва від 28 січня 2004 року про припинення виходу газети і ганебно-наклепницька кампанія дискредитації видання, яку розпочали проти газети та її авторів провладні й олігархічні телеканали й видання, викликали обурення не тільки трудового колективу редакції як засновника газети. На захист "Сільських вістей" стали політичні партії та блоки, лідери опозиції, народні депутати й багатомільйонна армія українських і закордонних читачів. Газета на своїх шпальтах регулярно вміщувала їхні заяви й відгуки, в яких засвідчена воля народу до свободи слова, його рішимість боротися за своє право доступу до правдивої інформації, боротися проти беззаконня в державі.

У багатьох містах і селах відбулися масові акції на підтримку газети: багатотисячні мітинги шанувальників і прихильників народної газети в різних регіонах України на захист часопису й чесного імені вченого, повсюдно збиралися підписи на знак протесту проти свавілля душителів свободи слова. У цілому на захист "Сільських вістей" було зібрано 3 мільйони підписів. Між іншим, чимало тих, хто підписувався, казали, що дізналися про ганебне рішення Шевченківського райсуду з телепередач, покликаних виправдати це рішення і затаврувати "Сільські вісті". Ефекту, як видно, досягнуто цілком протилежного. У відповідь на намагання можновладців закрити улюблену газету, читачі закликають усіх не байдужих організацій і громадян підтримати передплатою найпопулярніше видання нашої держави. І, як результат, тираж "Сільських вістей" постійно зростає.

Ось, наприклад, характерний лист з цього приводу: *"Шановна редакціє "Сільських вістей"! Я не був передплатником вашої газети. Але після передачі по телевізору про рішення суду припинити випуск вашої газети, та ще з коментарем представника "Антифашистського комітету" і судді І. Саприкіної обов'язково передплачу її на весь період до кінця цього року. Як знак солідарності з вами у боротьбі проти антинародного, антиукраїнського режиму Кучми"* [5].

Україна рішуче стала на захист газети "Сільські вісті" – за торжество права і справедливості в українській державі. Тисячі громадян і сотні трудових колективів України надіслали до редакції листи-протести, якими таврують провокаторів ганьбою, вимагають від влади і суду справедливого розв'язання конфлікту. Усе більше

і більше надходило колективних листів підтримки. Редакція висловлювала авторам щиру вдячність за кожен лист, цінувала кожне слово. Частину цих листів редакція надала судові, частину – опублікувала на постійній тематичній сторінці "Наша пошта" та тимчасовій – "Народна воля: газеті бути!"

Із селянських послань видно скільки в них гніву з приводу намагань антинародних сил заборонити вихід газети "Сільські вісті" і водночас віри й надії, що їм це не вдасться – гору мають узяти здоровий глузд, справедливість, закон.

Автори листів захоплюються стійкістю і мужністю сільськовістян у відстоюванні правди. Вони вважають, що *"Сільські вісті" належать до найбільш демократичних і правдивих видань, які сміливо захищають інтереси селян і всього трудового народу, у тому числі і євреїв, що живуть в Україні. Звинувачення газети в антисемітизмі абсолютно не відповідає дійсності, у надуманим на догоду тим, про чиї зловживання вона розповідає гірку правду своїм читачам. У публікаціях В. Яременка і натяку немає на якесь розпалювання національної ворожнечі. Ми не знайшли в них ні одного слова, де б він закликав до національної ненависті чи ображав чимось єврейський народ, чи закликав нас до якоїсь помсти над ним. У статтях Василя Яременка засуджуються лише сіоністи та інші злодії єврейського походження, які понаживались за рахунок обкрадання українського народу, стали олігархами і всілякими шляхами рвуться до влади для вирішення власних егоїстичних інтересів. Гірка правда про зловживання цих людей відома і без статей професора Яременка.*

Чому накладається табу на обговорення таких тем, як участь українців і представників інших національностей в органах влади та економічних і фінансових структурах? Хіба це розпалювання національної ворожнечі, хіба це не правда і що за секрет в тому, коли професор Яременко і газета "Сільські вісті" пишуть, що майже вся економіка України знаходиться в руках рабиновичів, пінчуків, медведчуків, суркісів та інших, що ключові пости в адміністрації президента і уряду обіймають євреї-олігархи, що четверта частина народних депутатів України також євреї, що більшість комерційних банків очолюють євреї, що всі головні засоби масової інформації знаходяться в руках євреїв, що телебачення і радіо також в їхніх руках і т. д.? І це в той час, коли єврейська меншина в 48-мільйонній Україні, за свідченням проєврейських джерел, налічує всього близько 100 тисяч чоловік" – читаємо в листах, що надійшли до редакції [6].

Це, зокрема, підтверджує конкретними фактами й голова Харківської юдейської релігійної общини ліберального спрямування Едуард Ходос: "*Найпопулярнішими носіями телевізійної "культури" в українські маси є телеканали "Інтер" і "Студія "1+1", котрі пов'язують з іменами єврея Григорія Суркіса і єврея Олександра Роднянського. До речі, час од часу телеправа останнього пробує оспорювати єврей Вадим Рабинович, якому, у свою чергу, належить телекомпанія "ЕРА", що працює в нічний час на "Першому національному".*

Слідом за "Інтером" і "Студією "1+1" за рівнем популярності йдуть "Новий канал", ICTV і СТБ, рейтинг яких досить високий, щоб говорити про входження їх до п'ятірки лідерів українського телебачення. Хто ж володіє ними? Єврей Віктор Пінчук – зять президента України, найкрупніший олігарх…" [7].

Проти намірів задушити "Сільські вісті" одні з перших рішуче виступили Ігор Лубченко – голова Національної спілки журналістів України, Володимир Боденчук – президент Гільдії головних редакторів (керівників) засобів масової інформації, Ігор Заседа – голова Київської організації НСЖУ та численні представники інших організацій, які представляють впливові політичні сили України, зокрема – Соціалістичну та Комуністичну партії, партію "Батьківщина", УРП "Собор", Українську народну партію, партію "Реформи і порядок", Соціал-демократичну партію України (Юрія Бездугана), Народний рух України, Конгрес українських націоналістів та інші громадські організації. Свій рішучий протест проти припинення випуску наймасовішої української газети "Сільські вісті" заявила об'єднана Президія Міжрегіональної Академії управління персоналом і Міжнародної Кадрової Академії.

На захист "Сільських вістей" виступило багато народних депутатів України. Зокрема, величезні зусилля до захисту газети доклали народні депутати України Костянтин Ситник, Валентина Семенюк, Іван Сподаренко, Іван Бокий, Олександр Баранівський, Віталій Шибко, Станіслав Ніколаєнко, особливо ж Юрій Кармазін, який як юрист на найвищому фаховому рівні захищав газету в судових засіданнях.

З ініціативи групи народних депутатів України відновив свою роботу Громадський комітет захисту народної газети "Сільські вісті", створений 2000 року, коли за розпорядженням президента Кучми на три тижні було припинено вихід газети і розширений у ці дні через добровільне входження до нього відомих політиків і громадських діячів всіх опозиційних фракцій – СПУ, "Нашої України", БЮТ та КПУ. Очолив його народний депутат України, академік НАНУ Костянтин Ситник.

Громадський комітет захисту газети "Сільські вісті" виступив із заявою "Захистимо Свободу і Правду, захистимо українське Слово!" У ній, зокрема, йдеться про те, що "*спираючись на широку підтримку передплатників і читачів газети, політичних сил і громадських рухів, комітет вважає рішення суду несправедливим, необґрунтованим і таким, що суперечить основам українського і міжнародного права*" [8].

Прямим порушенням конституційних прав громадян на свободу слова й отримання правдивої інформації визнав рішення Шевченківського райсуду Комітет Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин і заявив, що неправомірне рішення райсуду має бути переглянутим.

Комітет Верховної Ради України з питань свободи слова та інформації звернувся до народних депутатів України, журналістів, здорових сил українського суспільства, зарубіжних інституцій – із закликом стати на захист газети "Сільські вісті", припинити наступ на свободу слова, свободу діяльності ЗМІ, на демократію в Україні! [9]

Поважати свободу слова закликав уряд України також Європейський парламент. В ухваленій 11 березня 2004 р. резолюції депутати засудили насильство над газетою "Сільські вісті" і вимагають від українських властей припинити насильство проти журналістів.

З відкритим листом, в якому висвітлюється стурбованість нещодавнім закриттям незалежних засобів масової інформації в Україні, до президента Кучми звернувся базований у Нью-Йорку Комітет захисту журналістів (CPJ). "*Ми віримо, що закриття цих мас-медіа є частиною великомасштабної кампанії з метою знищити голоси, які критикують уряд, та перекрити доступ суспільства до незалежних джерел інформації напередодні президентських виборів",* – сказано у зверненні [10].

Представники редакції 9 серпня 2004 року подали суду також висновки знаних і компетентних експертів – професора, доктора юридичних наук, члена-кореспондента НАН України, академіка Академії правових наук Василя Сіренка та доктора філологічних наук, професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка, заслуженого журналіста України Олександра Пономаріва. Обидва фахівці аналізували цілісний текст, а не вирвані з контексту цитати з досліджень Василя Яременка і наголосили, що "*поняття "сіонізм" як політична течія і "єврейство" як народ не є тотожними*." Суд долучив до справи й ці експертні висновки [11].

Євреї уболівають за "Сільські вісті"

Газета "Сільські вісті" захищає інтереси всього трудового люду, в тому числі і єврейського народу. Треба усвідомлювати, що закриття "Сільських вістей" вчинено не через скарги єврейської меншини. Навпаки, євреї не бачать у газеті закликів до насильства проти них. У своїх листах до редакції вони стверджують, що живуть у дружбі з українцями та іншими народами України. То ж "*нехай пан Рабинович, коли йому так заманулося, говорить від свого імені, а не від імені всіх нас, 103 тисяч євреїв. Цього ми у нього не просили"* – обурюються вони [12].

За ради об'єктивності читачі "Сільських вістей" визнають, що на "загал" більшість євреїв люди талановиті, ділові. Євреям в Україні жилося і живеться непогано. І не лише в матеріальному сенсі. Тому й справді тут виросло багато визначних діячів єврейства, науки, медицини, управлінців. Тут доречно навести висловлювання посла Держави Ізраїль в Україні Наомі Бен-Амі. Виступаючи на відкритті всеукраїнського з'їзду єврейської общини вона сказала: "*Я з радістю констатую, що на тлі зростання антисемітських настроїв у всьому світі в Україні спостерігається шанобливе і толерантне ставлення до єврейського народу, що можливо лише у вільній демократичній державі*." На цьому ж з'їзді лідер "Нашої України" Віктор Ющенко заявив, "*що незалежна українська демократична держава забезпечить євреям краще життя в Україні, ніж в Ізраїлі…"* [13].

Статті професора Василя Яременка отримали велику кількість схвальних відгуків від єврейських громадських і релігійних діячів, науковців і публіцистів в Україні й за кордоном. Так, віце-президент Євразійського єврейського конгресу Євген Червоненко, народний депутат України, назвав рішення Шевченківського суду м. Києва акцією, спланованою в коридорах Адміністрації Президента. Блискуча американська дипломатка Мадлен Олбрайт, єврейка, до речі, за походженням, рішуче засудила судове рішення щодо "Сільських вістей".

Особливих зусиль на захист "Сільських вістей" доклав Едуард Ходос – голова Харківської юдейської релігійної громади ліберального напрямку і разом з тим добре знаний публіцист, автор більше десяти книг. Читачам "Сільських вістей" він відомий, зокрема, своїми відкритими листами "Викликаю вогонь на себе" (10 лютого 2004 р.), "Увага! Увага! В Україні – Рабинович!" (27 лютого і 2 березня 2004 р.), "Ви аж ніяк не "москаль", мій генерале…" (6 квітня 2004 р.). У цих відкритих листах і на засіданнях суду як свідок Едуард Ходос висловив своє негативне ставлення до істерії, роздмуханої навколо газети "Сільські вісті", яку звинуватили в "розпалюванні міжнаціональної та релігійної ворожнечі". Він розкрив причини які зумовили появу праць Василя Яременка. Наголосивши при цьому, що жодна інша із сотень єврейських організацій, окрім так званого "Антифашистського комітету", за яким стоїть Вадим Рабинович, позову до газети не подала.

Читачі "Сільських вістей" у своїх листах до редакції газети пишуть, що *"низенько вклоняються українському єврею Едуарду Ходосу. Бо він наш, а ми його. До глибини душі зворушені його порядністю. Його героїзмом захоплюватиметься не одне покоління українців, а представлені в судові органи матеріали забезпечать успішну розв'язку на користь "Сільських вістей" і України в цілому*" [14].

Перемагає Правда

Для всіх неупереджених людей, навіть не фахівців з юриспруденції, які читали "підсудні" публікації відомого українського вченого, було ясно, що звинувачення – безпідставне, надумане, а рішення – упереджене, замовне. Численні фахівці вказували на елементарну правову безпомічність мотивації і антизаконність рішення суду.

Редакція газети "Сільські вісті", ясна річ, ще наприкінці лютого 2004 року, у повній відповідності з чинним законодавством, подала апеляцію з приводу судового рішення. Над нею працювала "велика юридична колегія". Редакційний колектив підтримав широкий загал юристів: "від академіків до практиків", включаючи й російських фахівців. Тривалий час райсуд з невідомих причин не передавав апеляцію за призначенням. І ось нарешті. Після півтора десятка засідань 24 листопада 2004 року завершився 10-місячний судовий марафон, присвячений "Сільським вістям". Апеляційний суд м. Києва, вислухавши всі за і проти обох сторін, скасував рішення Шевченківського районного суду про закриття газети як таке, що прийняте на порушення процесуального права.

Отже, справу має заново розглядати той же Шевченківський райсуд, але "В іншому складі". Головне, що Апеляційний суд довів юридичну неспроможність попереднього рішення, а отже, повтор подібної ухвали виключається.

На прикладі "Сільських вістей" Україна переконалася, що на кривий суд є і правосуддя, що народ неможливо зігнути, що рано чи пізно, а перемагає Правда [15].

Дуже хотілось би щоб на цій оптимістичній ноті й завершився судовий марафон присвячений "Сільським вістям". Проте тут є два суттєві моменти. Перший – справу має заново розглядати той самий Шевченківський райсуд. Другий – нова влада призначила заступником міністра внутрішніх справ Геннадія Москаля і доручила йому керувати кримінальним блоком міністерства. Саме він разом з В. Рабиновичем та О. Фельдманом організували гучну українофобську та цинічно провокаційну акцію по закриттю наймасовішої української газети "Сільські вісті". Об'єктом їхніх нападок стала також Міжнародна академія управління персоналом.

З приводу несподіваного призначення Геннадія Москаля заступником міністра внутрішніх справ своє величезне обурення одразу ж висловили на сторінках газети "Сільські вісті" президент Міжнародної академії управління персоналом Георгій Щокін і народний депутат України, член редакційної ради "Сільських вістей" Іван Бокий. З вимогою відставки Геннадія Москаля, МВС пікетували Всеукраїнські об'єднання "Свобода" та "Український вибір" [16]. Тож як би не хотілось поставити крапку в цій гучній справі, вже зараз є побоювання того, що далі буде…

А це дослідження варто завершити закликом одного з найдосвідченіших кореспондентів "Сільських вістей" Віктора Бакланова: "*Люди добрі! Беручи до рук кожен номер "Сільських вістей", знайте і пам'ятайте, що він зроблений ціною неймовірних зусиль, ціною мук і боротьби за інтереси українського селянства*" [17].

Короткі висновки

"Сільські вісті" відзначаються активною життєвою позицією, ніколи не обминають гострих кутів і проблем, які народжуються життям, дійсністю. Їхні публікації завжди є актуальні та злободенні. Газета прагне активно впливати на все, що відбувається в Україні, захищає інтереси народу послідовно і несхитно.

"Сільські вісті" творяться спільними зусиллями штатних журналістів і позаштатних авторів. Десятки мільйонів людей кількох поколінь черпали і черпають у селянській газеті потрібну їм інформацію, прилучалися і прилучаються до загальносуспільних і галузевих проблем, про які вона писала і пише, настроюючись на ті моральні принципи й духовні цінності, які сповідує редакція. І самі – мільйонами листів, які одержує редакція, – долучаються до розв'язання важливих проблем і утвердження тих засад, на яких базується газета, по суті, беручи повносилу участь у її творенні.

Саме тому, що колектив газети живе і трудиться в злагоді з виробленими принципами, захищає інтереси трудового люду послідовно і несхитно, "Сільські вісті" набувають дедалі більшого авторитету, залишаються найчитабельнішим загальнополітичним виданням України.

Київ. Національний університет імені Тараса Шевченка

Досвід "Сільських вістей" свідчить, що влада олігархічних кланів Кучми – Медведчука – Януковича всіляко протистояла незалежним ЗМІ. Ця влада була не зацікавлена в існуванні мобільної та впливової журналістської структури. Інакше для неї виникав ризик суспільно-політичного дискомфорту, зміцнення опозиційних тенденцій.

"Сільські вісті" до певної міри можна назвати феноменальним виданням. Газета виростила свою аудиторію, яка допомогла їй справитися з "наїздами" влади, зміцнити свій вплив у політиці та інформаційному середовищі. Газета "Сільські вісті" справді стала потрібною людям, стала важливим фактором, авторитетною і впливовою силою в українському суспільстві. В обороні улюбленої читачами газети в найтяжчі дні стала вітчизняна і світова громадськість, журналісти України і мільйони громадян. Для багатьох журналістів, особливо районних та й обласних газет, "Сільські вісті" – як легенда, як якась непідвладна владі фортеця.

1. *Мороз О., Ющенко В., Тимошенко Ю.* Геть брудні руки від "Сільських вістей"! (Заява фракції Соціалістичної партії України, блоку Віктора Ющенка "Наша Україна" та блоку Юлії Тимошенко 29 січня 2004 р.) // Сільські вісті. – 2004. – 30 січ. – С. 1. 2. Коли закон порушує суддя (З інших видань.) // Сільські вісті. – 2004. – 30 лип. – С. 2. (Передрук. з "Персонал Плюс"). 3. *Лисенко В.* Руки у вас короткі, панове! // Сільські вісті – 2004 – 2 бер. – С. 3. 4. *Заболотний К.* З кого регочуть Боги і гави. (До питання про авторитети у кампанії знищення "Сільських вістей".) // Сільські вісті. – 2004 – 11 бер. – С. 3. 5. *Мельник П.* Підтримую вашу позицію передплатою // Сільські вісті. – 2004 – 6 лют. – С. 1. 6. Народна воля: газеті бути! // Сільські вісті. – 2004. – 17 лют.; 5, 10, 26 бер.; 6 квіт.; 25 трав.; 14 верес. – С. 3. 7. *Ходос Е.* Ви аж ніяк не "москаль", мій генерале… (Відкритий лист голови Харківської юдейської релігійної общини ліберального спрямування голові Державного комітету України в справах національностей і міграції генералу Геннадію Москалю) // Сільські вісті. – 2004. – 6 квіт. – С. 2. 8. Захистимо Свободу і Правду, захистимо українське Слово! (Заява громадського комітету захисту газети "Сільські вісті" у зв'язку з рішенням Шевченківського районного суду м. Києва про припинення виходу газети і кампанією дискредитації видання провладними ЗМІ) // Сільські вісті. – 2004. – 12 лют. – С. 1. 9. Припинити наступ на свободу слова! (Заява Комітету Верховної Ради України з питань свободи слова та інформації з приводу ситуації довкола газети "Сільські вісті") // Сільські вісті. – 2003. – 2 груд. – С. 1. 10. Комітет захисту журналістів – Кучмі: не душити незалежні ЗМІ! // Сільські вісті. – 2004. – 16 бер. – С. 1. (Передрук. з "Укр. правди".) 11. *Черевко О.* Народ + "Сільські вісті" = перемога // Сільські вісті. – 12 серп. – С. 1. 12. *Таліпов Є* Львівщина: 60 тисяч захисників "Сільських вістей" // Сільські вісті. – 2004. – 18 трав. – С. 3. 13. *Ющенко В.* Євреї в Україні житимуть краще, ніж в Ізраїлі // Сільські вісті. – 2004. – 20 трав. – С. 1. 14. Народна воля: газеті бути! // Сільські вісті. – 2004. – 16, 23 бер. – С. 3. 15. *Сільськовістяни.* Правда неправду здолала! // Сільські вісті. – 2004. – 9 груд. – С. 2. 16. *Щокін Г.* Кучмісту генералу Москалю – не місце в органах правоохорони! (Відкритий лист міністру внутрішніх справ України Ю.В. Луценку. 14 лютого 2005 року.) // Сільські вісті. – 2005. – 17 лют. – С. 1. 17. *Бокий І.* За віщо нова влада з кучмістом Москалем за руки держиться? // Сільські вісті. – 2005. – 17 лют. – С. 4. 18. *Черевко О.* Луценко, народ за Москаля не боровся! (Всеукраїнське об'єднання "Свобода" та "Український вибір" пікетували МВС з вимогою відставки "кучмоїда" Геннадія Москаля) // Сільські вісті. – 2005. – 22 лют. – С. 2. 19. *Бакланов В.* Нескорені (Слово про сільськовістян) // Сільські вісті. – 2003. – 11 лист. – С. 2.

Надійшла до редколегії 18.02.05

УДК 070:82 – 92

В.О. Карпенко

ТЕМАТИЧНО-ЗМІСТОВЕ ЗБАЛАНСУВАННЯ ГАЗЕТИ

Порушено проблеми професійної майстерності редактора загальнополітичної газети щодо її тематичного спрямування та змістового наповнення. Зокрема, розглянуто питання структуризації редакції, рубрикації газетних сторінок та інші.

In the article it is analysez the problems of professional skills of the editor of the political newspaper on the tematic direction and content. Nomely it is consadereded the isscees of structurization of editorial staff/

Орієнтир на суспільні потреби

Головним суспільним завданням видавничого комплексу як важливого складника масової комунікації, до якого належить також випуск як книжкової, так і періодичної друкованої продукції, є *щонайповніше задоволення інформаційних потреб* населення. Звичайно, у силу своєї специфіки, оперативності, періодичності, більшої доступності для широкого загалу першу скрипку у виконанні цього завдання відіграють засоби масової інформації. Щоб успішно здійснювати його, працівники національної преси, незалежно від її форми власності та партійної приналежності, мають дотримуватися певних загальноприйнятих у демократичному суспільстві правил. Передусім слід не забувати, що загальнонаціональні інтереси вищі від вузькопартійних; власне, партійні завдання і повинні вирішуватись в інтересах усього суспільства. Тому в практичній діяльності, формуванні тематики друкованого видання треба дотримуватися певних основоположних принципів, зокрема таких:

- завжди виходити із суспільних інтересів;
- зміцнювати національну державу як необхідну передумову доброжитку людей і громадського порядку;
- стимулювати національне відродження свого народу;
- утверджувати загальнодемократичні цінності;
- відстоювати принципи демократії, людські права та свободи.

У зв'язку з цим може виникнути закономірне запитання: а як бути, якщо ці принципи не збігаються з тими завданнями, які висуває перед друкованим засобом масової інформації, у нашому випадку перед редакцією газети, засновник? Адже згідно з Законом "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні" (стаття 21) "редакція діє на підставі свого статуту та *реалізує програму друкованого засобу масової інформації, затверджену засновником (співзасновниками)"* [7, с. 91]. Тут слід пам'ятати, що програма, затверджена засновником, має відповідати всім нормам Закону, і якщо з'являється суперечність, треба апелювати до Закону. Якщо ж засновник через редактора чи безпосередньо необґрунтовано втручається у внутрішньоредакційні справи, порушує Закон чи етичні норми, і журналістам не вдається відстояти їх, то нічого не залишається, як:

- або змиритися і, ґвалтуючи себе, мимоволі робити те, що вимагає засновник;
- або "гримнути дверима", себто на знак протесту покинути редакцію, апелюючи до журналістських профспілок і громадськості.

До речі, саме публічні протести та журналістська солідарність допомогли колективу опозиційного 5-го телевізійного каналу здобути перемогу під час президентських перегонів 2004 року, коли не засновник, а тодішня влада здійснювала тиск, щоб позбутися незручного засобу масової інформації. Саме приклад чесної і правдивої інформації на 5-му каналі та рішучі дії його колективу стали своєрідним каталізатором масових протестів журналістів-телевізійників з інших телеканалів.

Зрозуміло, що головний редактор несе персональну відповідальність перед засновниками видання, але не меншу – перед читацькою аудиторією і, якщо хочете, перед суспільством загалом. Якщо ж інтереси засновника не збігаються зі суспільними, то редактору треба робити вибір між служінням народові та прислужуванням власнику видання. Між велетрудністю відстоювати правду й об'єктивність, прикрощами і навіть загрозою стати безробітним при цьому та ситим і забезпеченим існуванням у багні

© В.О. Карпенко, 2005

неправди й пристосуванства. *На чий бік стати, є справою його честі, совісті, моралі, зрештою.*

Якщо редактор знаходить спільну мову з колективом, яким керує, а колектив розуміє і підтримує редактора, тоді й труднощі, що виникають, переборюються легше. Більше того – такий колектив стає непереможним.

Свого часу газета "Вечірній Київ" підтримала Народний Рух України, який пануюча тоді компартія цілком слушно сприйняла як альтернативну їй політичну силу. Тому й боролась проти нього всіма засобами, а особливо через мас-медіа. Київська "Вечірка" зайняла об'єктивну позицію і намагалася показувати події такими, якими вони були насправді, і не без симпатії. Це найбільше бісило "керівну і спрямовуючу силу". Найбільше, що нервувало партійних керівників столиці й республіки, так це численні листи трудящих, але, на відміну від іншої партійної преси, не із засудженням, а на підтримку Руху. На зауваження щодо цього з боку партійного комітету, редакція відбивалася в межах проголошеної демократизації, посилаючись на об'єктивний характер пошти.

Тоді партійні керівники пішли на звичну організацію критичних відгуків і такі відгуки справді почали надходити на адресу редакції від старих комуністів і партійних структур. Їх доводилося друкувати, але вони розчинялися в численних листах протилежного змісту. Читач, порівнюючи ці листи, легко відчував організованість і фальш критичних щодо Руху і щирість та безпосередність відгуків на його підтримку.

Таке становище не влаштовувало партійні власті. А оскільки редакція не враховувала їхніх побажань, було вирішено заслухати редакцію про роботу з листами трудящих на засіданні КРК (контрольно-ревізійної комісії міськкому партії – нового органу, щойно створеного під час перебудови). До редакції прибула чисельна бригада із завданням серйозно розібратися з цим питанням, щоб можна було зробити такі ж серйозні висновки. Про це в газеті відразу з'явилася коротка, власне, безбарвна, суто констатуюча замітка. Але й вона викликала різку реакцію в партійного керівництва: навіщо надрукували? Редакція відбивалася: партія закликає правдиво писати про життя, у тому числі і внутріпартійне; а хіба замітка не відповідає дійсності?

Під час роботи комісії склалася дивовижна навіть на ті часи ситуація: не стільки редакція відчувала на собі пресинг комісії, скільки комісія перебувала під тиском громадської думки – сотні листів надходило і до редакції, і до міськкому, пафос яких зводився до одного: руки геть від "Вечірнього Києва"! Власне, й причепитися особливо не було до чого. Тим більше, що листів на підтримку Руху було дуже багато, а з осудом його – одиниці, та й ті організовані партійними комітетами. Комісія змушена була подати досить об'єктивну довідку і, як було заведено, попередньо ознайомила з нею керівництво редакції. Однак така довідка не задовольняла партійну верхівку, і на засіданні президії КРК, де обговорювалися результати перевірки, фігурував уже інший документ – суворіший, різкіший, з пересмикуванням фактів та жорсткими формулюваннями на кшталт того, що редакція приховує листи з критикою Руху, а редактор зайняв неправильну позицію:

"Протягом 35 днів, незважаючи на роз'яснення і рекомендації бюро і секретаріату міськкому партії, під усяким приводом ухилявся від публікації на сторінках газети матеріалів, які відбивали реакцію комуністів, трудящих міста на спроби деяких осіб створити організацію, яка фактично протистоїть Комуністичній партії, окремі комуністи відступають від лінії партії. Цим позиція друкованого органу міськкому партії була об'єктивно протиставлена позиції партійного комітету" [5, с. 26].

Партійні збори, на яких за традицією у присутності керівників міськкому та КРК обговорювалась ця постанова, були бурхливими. На них трапилося неймовірне: не ті, що перевіряли, влаштували нагінку тим, кого перевіряли, а навпаки – дісталося на горіхи тим, хто перевіряв, від тих, кого вони перевіряли. Редакційні працівники були одностайними і непоступливими – виступило 19 осіб з 26 присутніх, і всі висловились проти методів КРК як таких, що суперечать перебудовному курсові партії. І – нечувана річ! – партійні збори редакції одноголосно винесли ухвалу:

"Не погодитися з твердженнями президії КРК про відступ окремих комуністів редакції від лінії партії і спробах приховати від громадськості міста листи, що не підтримують Народний Рух України за перебудову як такими, що не мають під собою реального підґрунтя. Збори звертаються до президії КРК переглянути у цій частині свою постанову, про що повідомити в міських газетах. В іншому випадку колектив редакції газети "Вечірній Київ" змушений буде опротестувати цю постанову в Комітеті Партійного Контролю при ЦК КПСС" [5, с. 27].

Цей випадок вельми прикметний. Він засвідчив, по-перше, що в суспільстві народжується масова громадська організація, що протистоїть компартії і має значну підтримку серед населення; по-друге, показав, що серед самих комуністів з'являються симптоми опору системі, зникає страх і зароджується рішучість відстоювати свою позицію, навіть якщо вона суперечить позиції офіційно-партійній; по-третє, показав, що партійні комітети почали втрачати свою пресу – найсильніший засіб впливу на суспільну свідомість.

Журналістський колектив тоді підтримав свого головного редактора й лінію газети й переміг у нерівній боротьбі. Це яскрава ілюстрація колективної сили, коли спільність поглядів, одна ідеологічна позиція перебороли компартійну зашореність, коли люди, ризикуючи власним благополуччям, відстояли вироблені спільно національно-демократичні позиції. Це була монолітна єдність журналістів у боротьбі за правду, об'єктивність, свободу слова.

Центральна постать у редакції

Для виконання основного призначення системи масмедіа – всебічного задоволення інформаційних потреб суспільства – треба не тільки *знати* ці потреби, але й *уміти* їх якнайкраще та якнайповніше задовольнити. Для конкретного друкованого видання це означає:

- якомога чіткіше уявляти кількісні та якісні параметри аудиторії, для якої воно призначене;
- добирати інформаційний матеріал з урахуванням її інтересів;
- уміти подати цей матеріал таким чином, щоб максимально полегшити його сприйняття адресатом.

Передумови для виконання першого положення закладаються ще при заснуванні періодичного видання, у нашому випадку – газети, коли треба визначати, на яку конкретно аудиторію воно розраховане: дорослу, молодіжну, жіночу, міську, сільську, культурницьку тощо.

Друге положення уточнюється вже у процесі випуску, коли встановлюється контакт з читачами: через аналіз редакційної пошти, анкетувань на сторінках газети, зустрічей з аудиторією та цілеспрямованих соціологічних досліджень її.

Досягнення третьої вимоги цілком і повністю залежить від рівня професійної кваліфікації та творчої наснаги журналістського колективу.

Успішне виконання цих завдань значною, а нерідко й вирішальною мірою залежить від головного редактора, його життєвого та журналістського досвіду, від уміння керувати трудовим колективом та спрямовувати його зусилля на досягнення поставленої мети. *Головний редактор – центральна постать у редакції, промотор творчих пошуків, і добре, коли він поєднує в собі роль формального лідера, яким є за посадою, з роллю*

лідера неформального, яка здобувається авторитетом серед журналістів та визнанням колективу.

Як від диригента симфонічного оркестру залежить злагодженість звучання музичних інструментів, що надає органічної цільності творові композитора, так і від головного редактора залежить тематично-змістове "звучання" газетного номера, де кожен матеріал займає своє місце, створюючи цільну картину у відображенні картин суспільного життя. Іншими словами, *головний редактор є не тільки архітектором видання, але й його виконробом, майстром своєї справи*. Рівень його майстерності залежить від багатьох факторів і полягає в наступному:

- в умінні відстежувати, що відбувається в житті країни, суспільства, регіону, міста;
- у здатності виділяти та відбирати найпосутніше з калейдоскопу подій та явищ;
- в урахуванні в практичній роботі державних та релігійних свят, важливих історичних подій;
- в поінформованості що, коли й де відбудеться протягом тижня, місяця, а іноді й року;
- у тісних зв'язках з політичною, економічною, культурологічною, науковою елітою;
- у нестандартному ракурсі бачення реальності;
- у високому рівні ерудиції;
- в умінні визначити ключову проблему та сміливості її порушити;
- в інтуїтивному передбаченні та прогнозуванні розвитку життєвих реалій.

Такий підхід допоможе порушувати суспільно значущі проблеми, поглиблювати тематику і розширювати географію пропонованих матеріалів, а отже, привернути увагу до газети, зробити її читабельною та популярною.

Пошлюся на приклад "Вечірнього Києва" часів горбачовської перебудови та перших років незалежності. Тоді наклад видання зріс у кілька разів і досяг майже 600 тисяч примірників. Суто міська, хоч і столична газета, перетворилася на загальнодержавне видання не тільки тому, що формально була зареєстрована як всеукраїнський часопис, а тому, що фактично поширювалася в усіх реґіонах. Це стало можливим завдяки чотирьом факторам.

По-перше, газета показувала такі грані столичного життя, які були цікавими не тільки для киян, а й для жителів периферії. Адже саме в Києві зароджувалися нові форми і риси суспільних відносин, що ставали типовими. Саме на столицю орієнтувалися українські патріоти, яким не так просто було долати бюрократичну заскорузлість, консерватизм і самодурство місцевої влади.

По-друге, попри, здавалось би, очевидну прив'язаність видання до географічно-адміністративного пункту – газета все-таки міська – на сторінках "Вечірки" порушувалися проблеми загальнодержавної ваги, які стосувалися не тільки жителів столиці, а й усього громадянства, а також виступали автори, які були не тільки столичними, а й загальнонаціональними авторитетами у різних галузях знань і життєвих сфер.

По-третє, у часописі зріс рівень критики. Вона стала глибшою, стосувалася проблем, знову ж таки загальнодержавних, цікавих для широкого загалу як у столиці, так і в глибинці. До того ж, критиці піддавалися керівники високого рангу – не тільки столиці, а й держави.

По-четверте, редакція намагалася розширювати географію своїх публікацій, торкаючись найтиповіших реґіональних проблем. Не маючи своїх штатних кореспондентів у областях, редакція велику увагу приділяла листам з глибинки, яких отримували чимало. Друкуючи ці живі свідчення конкретних людей з конкретних реґіонів, газета посилювала інтерес до себе передусім на місцях, хоча такі теми не були байдужими і для столичних жителів [3, с. 228–229].

Тематичні відділи редакції

Кожна газета займає відповідну нішу у мас-медійній системі. Звичайно, кількість загальнодержавних чи регіональних видань практично не може бути обмежена. Але й кожне з них попри спільну територію розповсюдження повинно мати своєрідні, властиві тільки йому завдання та тематичну й читацьку орієнтацію. Наприклад, у певному реґіоні може бути кілька газет, але вони не повинні бути близнюками, інакше нездорова конкуренція між ними може призвести до загибелі однієї з них або й до самознищення. Вони, звичайно, конкуруватимуть, але зможуть нормально існувати, змагаючись у творчому плані і звівши до мінімуму антагоністичну конкуренцію. Тому, інформаційно обслуговуючи певну територію, вони, як правило, мають кожна свою певну тематичну спеціалізацію. Одні, наприклад, можуть бути присвячені питанням медицини, інші – охороні довкілля, ще інші – питанням бізнесу і тому подібне. Звісно, в реґіоні, наприклад в області, може бути кілька газет однакового, скажімо, загальнополітичного спрямування, але вони мають відрізнятися одна від одної складом читацької аудиторії, а отже, і тематикою: одні зорієнтовані на певну вікову категорію людей – дитячу, молодіжну, другі – на жіноцтво, треті – на студентство, четверті – на домогосподарок, четверті – на обслуговування інтересів тих чи тих політичних партій або громадських організацій.

Отже, засновникам слід усе це враховувати і ставити перед своїми виданнями конкретні й посильні завдання. Виходячи із цих завдань і враховуючи специфіку реґіону, читацької аудиторії та інші особливості, головні редактори визначають напрями й тематичні лінії роботи очолюваних редакцій.

Кожна редакція – це передусім люди і техніка. Але ще й внутрішньо організований, чітко структурований колектив. У ньому кожен виконує свою функціональну роль і в творчому сенсі мало залежить від інших працівників. Іншими словами, у редакційному колективі серйозного друкованого органу існує *тематична спеціалізація*, коли окремий або кілька працівників відповідають за певний тематичний пласт і в автономному режимі роблять свій внесок у кінцевий колективний продукт. Ці структурні одиниці є, по суті, своєрідними мініредакціями, які називаються *відділами.* Кількість і номенклатура (назви відділів) залежать від тематичного спектра відображення дійсності та обсягу видань; їх визначає головний редактор, погоджуючи із засновником.

Без такої тематичної структурованості видання втрачає цільність, стає схожим на вінегрет, де в одну купу згорнуто все, що потрапило під руку. Це не тільки дезорієнтує читача, ускладнює його пошуки потрібного матеріалу, але й унеможливлює цілеспрямовану роботу працівників, вносить хаос у трудовий ритм колективу редакції.

Чітке тематичне структурування газети, зрозуміло, дисциплінує творчий колектив, збільшує коефіцієнт його корисної дії, а отже, підвищує ефективність і дієвість видання в цілому.

Структура редакції довільна, вона залежить від специфіки і завдань періодичного видання. Порівняймо структуру загальноукраїнських газет "Голос України", "Урядовий кур'єр" [8, 314], "Україна молода" та миколаївського обласного часопису "Южная правда" різних форм власності. Ось які назви мають їхні відділи:

Голос України	Урядовий кур'єр	Україна молода	Южная правда
Парламентський Економічний Новин Гуманітарний Зарубіжної Інформації Реклами	Політики Економіки Соціальних питань Міжнародний Культури Інформації Спорту	Політики Міжнародної політики Економіки Медицини Культури Освіти Спорту	Листів і соціальних проблем Комунального і міського господарства Ринкової економіки, Правоохоронних органів Охорони довкілля Новин Спорту Освіти Органів місцевого самоврядування Культури

З виділених назв видно, що економічний відділ є в усіх чотирьох часописах. Це пояснюється тим, що в перехідний період від централізованої до ринкової економіки на перше місце суспільного інтересу вийшли саме проблеми економічні. Утрьох газетах (за винятком обласної) є відділи зарубіжної проблематики, що цілком зрозуміло в контексті відновлення незалежної Української держави. Для регіональної преси актуальнішими, ніж міжнародна інформація, є місцеві проблеми, що й відображено в структурі "Южной правды". Практично в усіх газетах є відділи культури (в "Голосі України" ця проблематика входить у гуманітарний тематичний пласт). Схожі в окремих з перелічених газет деякі інші тематичні відділи, наприклад, інформаційно-новинний (інформація в нинішній пресі займає до половини газетної площі; в "Україні молодій" вона розосереджена по інших тематичних відділах), спорту (крім "Голосу України), освіти – у молодіжній та обласній газетах.

Дорікати редакціям, що в їхній структурі немає того чи іншого відділу, марно: це справа самих редакцій. Зрозумілою, що "Голос України" як газета Верховної Ради акцентує увагу на парламентських темах, "Урядовий кур'єр", який є голосом Кабміну, віддає перевагу соціальній проблематиці, оскільки саме уряд як вищий виконавчий орган має опікуватися соціальною сферою в країні. Теми спорту, культури, освіти, що найбільше цікавить нині молодь, а також, враховуючи зростання її громадської активності, політики, – ці теми постали в центрі уваги журналістського колективу "України молодої".

До того ж, конкретні тематичні відділи не є раз і назавжди незмінними структурними одиницями: вони можуть виникати і зникати, змінюватися і трансформуватися залежно від змін у різних сферах суспільного життя. Їхні кількість і зміст залежать від уточнення засновником "генеральної лінії" газети, тематичної її конкретизації, чутливості головного редактора до ритму громадського життя, а також від фінансових можливостей.

Є, звичайно, газети тематично неструктуровані. Це, як правило, приватні, невеликого обсягу видання, де і засновник, і головний редактор, і тематичні відділи – це одна людина, у кращому випадку ще один-два працівники. Однак це явище нетипове для нинішніх мас-медіа. Зазвичай, солідні газети структуровані, тематичні відділи редакції є їхніми невід'ємними складовими ланками. Часто саме життя вносить свої поправки у структуру газет, і боятися цього не слід. Редактор – людина творча й мобільна, він повинен завжди відчувати ритм громадського життя і синхронізувати роботу редакції з цим ритмом.

Пошлюся на досвід газети Вечірній Київ" часів горбачовської перебудови, для якої були характерними значні зміни в житті країни і суспільства. У міру тодішніх потреб робота існуючих відділів переакцентовувалася на нові проблемно-тематичні пласти, а часом, щоб іти в ногу з життям, у редакції виникали нові відділи. Наприклад, щоб забезпечити вищу оперативність матеріалів, традиційний відділ інформації був названий відділом новин. Цим підкреслювалося, що газеті потрібна ***не просто*** *інформація, а* ***новинна інформація****..*

Надаючи особливого значення зворотним зв'язкам редакції з читацьким загалом, необхідністю знати свого читача предметно, відділ листів був реорганізований у відділ ***соціології та листів*** *– редакція отримувала до півтораста тисяч читацьких листів за рік, з яких і черпала нові теми. Свого часу, ураховуючи той факт, що в столиці сконцентрована половина кількісного складу всієї Спілки письменників України, від відділу культури відбрунькувався* ***відділ літератури, який вів відомий поет Микола Сом.***

Враховуючи особливе значення столиці, зосередженість тут виробничих потуг, нагромадження проблем урбанізації, був створений відділ ***проблем міста.***

З відновленням незалежності пожвавилися зв'язки з українцями, що проживають поза межами України – виникла потреба висвітлювати на сторінках газети життя діаспори, тому й був започаткований відповідний відділ і тематичний розділ у газеті "Діаспора".

Перехід до ринкової економіки змусив створити відділ маркетингу та реклами, – без такого структурного підрозділу не обходиться нині жодне серйозне видання [6, с. 15–35].

Хоч які точаться дискусії щодо редакційних відділів, котрі нібито своє віджили, стали анахронізмом, практика нічого кращого не придумала – відділи, як були, так і залишаються основою редакційної організації праці. У "Вечірньому Києві" ми теж експериментували, намагаючись шукати нові структурні форми та системи роботи, створювали тематичні оперативні групи, творчі бригади, але дійшли висновку, що не тільки не варто відмовлятися від випробуваної форми редакційних відділів, а навпаки, слід посилювати їхню роль у редакційному житті й тематичному наповненні газети.

Таким чином, структура редакції не будується за раз і назавжди обраною схемою. її параметри, наповнення, кількісний склад підрозділів диктує саме життя. *Головний редактор мусить відчувати пульс життя; якщо він дбає про прискорене просування інформації до свого споживача, про посилення впливу на нього, то він зобов'язаний і мусить удосконалювати внутрішньоредакційну структуру.*

Рубрикація газетного номера

Від структури редакції залежить змістове насичення газетного видання. Тематика кожного відділу залежно від її вагомості, доцільності, подієвості, оперативності представлена в кожному номері, або з періодичною черговістю, визначеною сітьовим графіком. Тому кожен матеріал, який пропонується в номер, займає своє місце на газетних полосах згідно з "прописко̀ю". Поділ газетної площі між відділами закріплюється відповідним оформленням.

Головний редактор і найближчі його помічники мають пам'ятати, що читач, який уперше бере в руки газету, не читатиме її всю підряд без розбору. У першу чергу він перегорне її сторінки, пробіжить оком по рубриках і заголовках, і саме від них залежить, чи він заглибиться у зміст. Тому, *якщо стратегія видання полягає в тому, щоб донести до аудиторії певну інформацію чи певні ідеї, то його тактика має на меті привернути увагу читача,* змусити його зачепитися поглядом бодай за одну публіка-

Київський університет ім. Бориса Грінченка Kyiv Boris Grinchenko University

цію чи ілюстрацію з тим, щоб він зацікавився й дочитав до кінця. Якщо ви читаєте газету постійно, то звикаєте до неї, вона стає *вашою,* і якщо навіть чимось вас не влаштовує, ви їй вибачаєте, не відмовляєтеся від неї, бо звикли читати саме цю, *свою,* газету. Звичайно, такого читача редакція має поважати, дбати про нього, намагатися задовольнити його інформаційні потреби і втамувати його інтерес, бо це вже – *її постійний читач.*

А от нового читача треба завойовувати, приваблювати зовнішнім виглядом видання, гарною ілюстрацією, несподіваними "виносками" та анонсами.

Значну роль у цьому відіграє внутрішня будова всього видання, у даному випадку газети, а також окремих його сторінок. *У збалансованій, тематично продуманій газеті все має бути, як у коморі доброго господаря, на своєму місці*. Тому жодне періодичне видання не може проіґнорувати при плануванні та оформленні номера такий фактор, як *рубрикація*.

РУБРИКАЦІЯ – це система постійних розділів і рубрик при розміщенні матеріалів на полосі друкованого видання і в номері в цілому, необхідний орієнтир для послідовно-планового ведення газети та тематичний вказівник-інформатор для читача. Без цього не обходиться жодна газета, жоден журнал. Рубрикація є неодмінним складником композиційно-тематичного моделювання видання. Будь-яке періодичне видання порушує досить широке коло тем і проблем – залежно від його спрямування (спеціалізації): загальнополітичне, культурологічне, медичне, екологічне, аграрне тощо). Ці теми й проблеми розміщуються на сторінках з урахуванням періодичності виходу видання в певному порядку. Кожен тематичний пласт має свою, як правило, постійну полосу або кілька полос, власне, він складає окремий, до певної міри автономний розділ.

СУПЕРРУБРИКА – це, власне, своєрідний заголовок до полоси, дороговказ для читача: ось на цій сторінці розміщений такий ось тематичний розділ. Суперрубрику ставлять у верхній частині сторінки поряд із назвою часопису, датою його виходу її нумерацією (якщо нумеруються сторінки не внизу). Попри такі традиційні для багатьох газет суперрубрики, як "Політика", Суспільство", "Людина" тощо, редакції намагаються запроваджувати і вести свої, властиві тільки їм тематичні розділи. Наприклад, у "Вечірньому Києві" за часів перебудови з'явилися нові, характерні тільки для цієї газети тематичні розділи, які фактично були своєрідними газетами в газеті: "Ярославна" – для жінок, "Кораблик" – для дітей, "Орієнтир" – для молоді, "У саду і на городі" – для дачників, "Ловися, рибко" – для риболовів-любителів, "Золоті ворота" – про пам'ятки історії та культури столиці тощо. Суперрубрики в цьому випадку, щоб особливо привернути увагу читачів, подавалися у вигляді великих клішованих заголовків до полоси чи добірки, а випуски часто нумерувалися.

Ось для ілюстрації порівняння суперрубрик окремих чисел трьох київських газет:

Голос України	Україна молода	Вечірній Київ
Політика Новини Право Сім'я Оголошення	Інформ Політика великим планом Політінформація Світ і Україна Інформаційна політика Вітчизняний виробник Я вам пишу Здоров'я Культура Спорт Калейдоскоп	Київ Мова Право Україна Подробиці Спорт Ігротека

Уже із суперрубрик легко визначити, про що йтиметься на полосі.

Якщо суперрубрика ставиться до сторінки в цілому, то матеріали, розміщені на ній, можуть конкретизуватися окремими рубриками і підрубриками. Тематичні пласти здебільшого мають свою постійну сторінку. На першу, як правило, виносяться матеріали про найважливіші події або на гостро актуальні теми. У "Вечірньому Києві" це були свіжі новини, "Колонки головного редактора" (різновид передової статті), "забійний" матеріал на гарячу, суспільно значущу тему, промовисте фото широким планом. Нинішній "Вечірній Київ", як і більшість сучасних газет, на першій сторінці зазвичай розміщує анонси матеріалів, уміщених на інших сторінках номера, а також фотоілюстрації із заголовком, які вказують на матеріал, що є тематичним стрижнем номера.

Якщо суперрубрика є своєрідним дороговказам для читача по всьому номеру періодичного видання, то рубрика, доповнюючи заголовок публікації, уточнює її зміст.

Для наочності розглянемо рубрикацію одного з п'ятничних номерів "Вечірнього Києва" (наприклад, за 25 січня 2002 року).

*На **першій полосі** розміщено п'ять анонсів, набраних шрифтами великих кеглів, у тому числі два анонси з невеличкими фотознімками; прогноз погоди на цей день з мальованою заставкою, інформація про запровадження в Україні нових міжнародних телефонних кодів до Росії та Казахстану; і на третину полоси фото матері з немовлям та повідомленням, що про "Щастя материнства і смуток втрати" можна прочитати на стор. 7.*

***Друга і третя сторінки** мають одну суперрубрику – "Події". Тут розміщені невеликі за розміром подієві матеріали, які мають свої рубрики: "Призначення", "Проекти", "Хроніка дня", "Сьогодні – Тетянин день", "Ініціатива", "Світська хроніка" тощо. Навіть без переказу можна мати уявлення, про що йдеться в замітках, – коли не про конкретний їхній зміст, то, принаймні, про досить густе інформаційне насичення цього газетного розвороту.*

***Четверта сторінка** – "Суспільство". Кореспонденція "Чим "латати" бюджет?" під рубрикою "Фінанси" дає відповідь на запитання, чому поплатився портфелем міністра фінансів України Ігор Мітюков. У статті "Півцарства за паспорт" (рубрика "Кордон") розглядаються проблеми контрабанди, пов'язані з "прозорістю" державного кордону України. У замітці "США борються за "ніжки (правильно треба – стегенця – В. К.) Буша" під рубрикою "Невдоволення" йдеться про реакцію цієї країни на заборону українськими урядовцями імпорту м'яса птиці із США, оскільки при вирощуванні поголів'я там використовують неприпустимі дози антибіотиків і хімічних стимуляторів. Якщо з тематичною відповідністю названих матеріалів суперрубриці "Суспільство" можна погодитися, то розміщення на цій сторінці великого оголошення про загальні збори акціонерів банку "Хрещатик" явно недоречне.*

***П'ята сторінка** має суперрубрику "Політика" і містить інтерв'ю з послом Аргентини в Україні Мігелем Анхелем Кунео (рубрика "Дипломатичний ранг"), замітку про ухвалення Верховною Радою закону "Про Кабінет міністрів" ("Закон і наслідки") та кореспонденцію "До бар'єра" про радіодебати у прямому ефірі політичних лідерів-суперників – Юлії Тимошенко та Віктора Медведчука. Знову ж таки, можна закинути докір редакції, що інтерв'ю з послом не зовсім відповідає суперрубриці: у ньому йдеться не стільки про політику, скільки про кризу в Аргентині та враження посла від Києва й України.*

***На шостій сторінці,** яка називається "Споживач", уміщено кілька матеріалів, котрі безумовно зацікавлять широкого читача, оскільки торкаються споживчого ринку. Про їхню тематику можна мати уявлення із заголов-*

Київ Національний університет

ків і рубрик: "Україна їздить на аварійному транспорті" ("Криза галузі"), "По олію – за океан?" ("Аналіз-прогноз"), дві інформаційні добірки про товари та послуги під рубриками "Коротко" та "Одним абзацом".

Сьома сторінка – *"Медмістечко" – присвячена важливій демографічній темі, що була профінансована на першій полосі великою світлиною матері з немовлям. Вона побудована на темах-протиставленнях: у репортажі "Школа репродукції" йдеться про будні єдиного в Україні Центру репродуктивного здоров'я людини, де допомагають подолати безпліддя; кореспонденція "Народити не можна абортувати" порушує протилежну проблему – штучне переривання вагітності. Решта матеріалів – різна інформація по темі на підверстку.*

На прикладі цієї сторінки можна проілюструвати своєрідну знахідку редакції "Вечірки" – подвійну рубрику. Вона полягає в тому, що рубрика до матеріалу складається з двох частин: перша називає тему публікації, друга її уточнює, конкретизує. Наприклад, до репортажу "Школа репродукції" в лівому кутку поставлено рубрику "Продовження роду", а в правому – ніби її інший ракурс: "Зворотний бік насолоди". До кореспонденції "Народити не можна абортувати", де читачеві пропонується самому поставити кому в потрібному місці, ліворуч читаємо рубрику "Небажане життя", а праворуч – сакраментально-філософське запитання: "По кому б'ють дзвони?". Такий підхід виправданий, оскільки дає читачеві додатковий орієнтир-інформацію і спонукає до прочитання матеріалу.

Восьма полоса – *"Духовність" – містить два матеріали: 1) на релігійну тему – "І моляться українці... за взяття Казані" (подвійна рубрика: "На часі" – "Церковний календар потребує реформування"); 2) про повернення у сферу культурного життя салонного театру – "Сейф" із секретами митця" (подвійна рубрика: "Театр" і "З Ярославового Валу – до енциклопедії").*

А ***дев'ята –*** *"Узвіз" – відведена для так званого чтива: у розповідях "Дама зі свинячою пикою" та "Триокий Білл і двоголовий Паскуаль" йдеться про випадки потворності в людському роді, почерпнуті з друкованих джерел різних епох.*

Десята полоса – *"Скарбничка" – містить низку корисних побутових порад і консультацій.*

Сторінки 11, 12, 13, 14, 15 *є, власне, своєрідною газетою в газеті, призначеної для читання на дозвіллі, що має клішований заголовок "Вечірня п'ятниця". Тому кожну полосу зокрема позначено власною суперрубрикою, яка розкриває її тематику: "Традиції", "Афіша", "Звіринець", "Ігротека".*

І нарешті, ***остання*** *сторінка – "Спорт".*

Як бачимо, різноманітну тематику вибудовано і розміщено в певному порядку. Завдяки рубрикації читачеві легше зорієнтуватися в газетній багатополосності, знайти матеріал, який його найбільше цікавить, вирішити, що слід прочитати в першу чергу, а що залишити на потім.

Інші газети, як і журнали, можуть мати – і мають – інші суперрубрики, не кажучи вже про рубрики, але всі вони вибудовуються за приблизно однаковою схемою. Тобто, кожен матеріал, як правило, має свою рубрику чи підрубрику і розташований на певній полосі у відповідному тематичному розділі. Цього вимагають традиції і практика журналістики та поліграфії, а також елементарна культура і повага до свого читача.[3, с. 290–292].

З рубрики – газета, з розділу – книга

Тематична рубрикація періодичного видання не тільки полегшує читачеві пошук тем і матеріалів, які його цікавлять, а й має велике значення для редактора і журналістського колективу. Публікації повинні досягати мети, себто влучати в ціль читацького інтересу. Чіткішій адресності та прицільності їм якраз і надає система рубрик: Якщо суперрубрика визначає напрямок, в якому, висловлюючись військової термінологією, якраз і треба вести ідеологічну артпідготовку, то рубрика ніби вказує конкретну ціль. Завдяки рубрикації друковане видання шукає свого читача, а читач, відповідно, з її допомогою вибирає тему і матеріал, які його найбільше цікавлять. Іншими словами, рубрикація є тим орієнтиром, який допомагає взаємопошукам: редакції – читача, читачеві – потрібної публікації.

Це допомагає керувати творчим процесом, спрямовувати його в потрібне русло, закладати відповідні творчі тенденції та традиції. Рубрика ефективно "працює" і досягає мети, коли запроваджується на потребу часу, коли виникає суспільна необхідність саме в такій тематиці, коли публікація насичена тематично спрямованим фактажем, цікавим для зорієнтованої на цю тему категорії читачів.

Наведу деякі приклади з власного досвіду.

Найвдалішими у "Вечірньому Києві" свого часу стали, можна вважати, рубрики "У саду та на городі" – для дачників і "Кораблик" – для дітей молодшого шкільного віку.

Перша викликана ситуацією: у 1980-ті роки розпочався так званий садівничий бум. Тодішня влада почала масово виділяти для міських жителів невеличкі земельні ділянки у приміській зоні для садівництва та городництва, зрозумівши, що цей крок має потрійний сенс – **як резерв збільшення виробництва фруктів і овочів, як фактор заповнення суспільно корисною працею на себе вільного від роботи часу для міських жителів і, нарешті, як величезний стимул приватної ініціативи,** який раніше іґнорувався. Темпи розвитку такого приватно-колективного приміського господарства були настільки бурхливими, а новоспечені члени садівничих кооперативів настільки не підготовленими, що виникла гостра потреба в аграрній самоосвіті людей. Спеціальної літератури бракувало, періодичних видань практично не було, а ті, що були, випускалися в Москві й для нашої кліматичної зони не зовсім годилися. Тому й виникла потреба в практичному порадникові для недосвідчених садівників і городників. Цю потребу відчула редакція "Вечірки" й запровадила названу рубрику.

Слід відразу зазначити, що завдяки названим обставинам рубрика "У саду і на городі" була приречена на успіх. Це відчувалося і з редакційної пошти, і з того, як блискавично розкуповувалися номери з цією добіркою в кіосках "Союздруку", і з замовлень дачних кооперативів. Інтерес до цієї добірки перевищив можливості часопису – не могла ж редакція перетворити загальнополітичну газету на сільськогосподарську порадницю. Тому вирішено було замість рубрики в газеті випускати бодай раз на місяць окремий додаток до "Вечірки", адресований спеціально членам приміських колективних садів. Саме тоді по телебаченню показували популярний мексиканський серіал "Багаті також плачуть", дія якого відбувається за рабовласництва на фазенді, і в нашу мову раптово увірвалося і стало поширеним це чужоземне слово – "фазенда". Тому й нову газету-додаток до "Вечірки" назвали жартівливо "Фазенда".

Це було окреме видання, зареєстроване в тодішньому Держкомвидаві, мало свій передплатний індекс і розповсюджувалося як через газетні кіоски, так і через передплату. Новинку читачі сприйняли позитивно. Але ніша читацької потреби виявилася настільки великою, що "Фазенда" не змогла її заповнити цілком. З часом, особливо після відновлення незалежності Української держави, коли розкріпостили приватну ініціативу, з'явилася низка тематично схожих видань і відповідно – конкурентна зма-

Культура України

гальність. Однак "Фазенда" витримала випробування конкуренцією, вижила й закріпилася на газетному ринку.

Рубрика "Кораблик" була задумана як ігрова для саморозвитку дітей молодшого шкільного віку. Чому саме для цих дітей? Редакція розцінювала їх як потенційних читачів, і їй вдалося залучити до її ведення талановитого дитячого письменника, який пише якраз для цієї вікової категорії, Анатолія Качана. Вона швидко зажила популярності – матеріали добірки читали в сім'ях, використовували вчителі на уроках у молодших класах. Як і садівнича добірка, "Кораблик" швидко виріс із тісних штанців газетної рубрики і перетворився на самостійний додаток до "Вечірнього Києва" під назвою "Я сам(а)". Назва якраз і підкреслювала головний задум – привчати дітей до самостійності, до того, що треба вчитися все робити самому.

Обидва ці приклади доводять, що, влучивши в епіцентр суспільного інтересу, відшукавши відповідну тематичну нішу та певну категорію читачів, газетна рубрика здобуває такий запас міцності, що може успішно переростати в самостійне видання, в якому суспільно значуща тема не тільки продовжуватиме своє існування, а й знаходитиме подальший розвиток. Водночас такі випадки засвідчують професіональну зрілість журналістського колективу, його уміння орієнтуватися в житейських перипетіях, вловлювати подих часу [3, с. 297–299].

Рубрика як, власне, і суперрубрика, може означати не просто добірку об'єднаних тематично матеріалів, а й цілий газетний чи журнальний розділ (блок), цілий тематичний пласт. Наведені приклади показують, що вдала, злободенна газетна рубрика може розгортатися в нові самодостатні друковані видання. Але нерідко окремі публікації чи їх серія можуть отримували друге життя у вигляді окремої книги. Знову ж таки – усе залежить від суспільної значущості проблематики й загального інтересу до таких публікацій.

Не треба зірок з неба хапати, щоб визначити, що газеті потрібні гумор і сатира. Адже прикметна риса українців – одвічна любов до гострого дотепного слова. Зрештою, неважко додуматися, що на дозвіллі люди хочуть просто відпочити, абстрагуватися від проблем, розважитися, і віддають перевагу легкому читанню. Так, у "Вечірньому Києві", по суботах почав з'являтися розділ "Веселі вечорниці". Він полюбився читачам. До участі в цьому розділі редакція залучала відомих у Києві й республіці письменників, зокрема, працівників і авторів популярного сатиричного журналу "Перець". Тобто, до формування суботньої гумористично-сатиричної добірки ми підходили серйозно, і вона мала досить високий художньо-літературний рівень. Гуморески, фейлетони, усмішки, жарти, афоризми, твори поетичні і прозові, матеріали журналістів і листи читачів, – усе це знаходило своє місце у "Веселих вечорницях".

Про те, що редакція вгадала потребу своїх читачів у гуморі й зуміла їх задовольнити добротним матеріалом, свідчили схвальні відгуки та дописи самих читачів, які густо надходили в листах. Це підтвердила і пропозиція редколегії популярного сатиричного журналу "Перця" видати добірку вибраних матеріалів з нашого розділу окремою книжечкою. Хто ж відмовиться від такої привабливої пропозиції? Так вечірківські "Веселі вечорниці" побачили світ окремою книжечкою під однойменною назвою з передмовою редактора "Вечірнього Києва" у серійній перчанській бібліотечці. П'ятдесятитисячний наклад її розійшовся миттєво.

Ще одним нашим постійним розділом, а саме "Ловися, рибко!", зацікавилося видавництво "Урожай". Його вів великий природолюб і знавець рідного краю, досвідчений журналіст, колишній працівник газети "Сільські вісті" Василь Галега. Він був дотепної вдачі, добрим професіоналом і до того ж затятим рибалкою-любителем. В. Галега з душею готував свою добірку, вміщував у ній цікаві бувальщини, ділився досвідом, учив початківців риболовецької премудрості. Книжка вийшла друком, мала успіх, та, на жаль, Василеві Івановичу не випало її побачити. Але пам'ять про цю непересічну людину, талановитого журналіста і автора "Вечірнього Києва" житиме довго в серцях усіх, хто його знав особисто і кому потрапила до рук його цікава й повчальна книжка про захоплюючу риболовлю на зачарованій Десні та широкому Славуті-Дніпрі, складена з матеріалів, опублікованих у "Вечірньому Києві".

Власне, ці дві книжки, випущені за публікаціями "Вечірки" різними видавництвами, наштовхнули на щасливу думку: а чому б не заснувати власну бібліотечку, якщо читачі так добре сприймають творчість наших авторів?

Не можна сказати, що то була абсолютно не відома ідея. Іноді за випуск книжок бралися газетні видавництва, але то був швидше виняток, ніж правило. А от журнали, передусім літературно-художні, часто мали свої бібліотечні серії, окремі з них були надзвичайно популярні, випускалися масовими тиражами. Постійний підвищений попит, наприклад, мали за радянських часів "Бібліотека "Огонька", "Бібліотека "Дружби народів". Практикували випуск книжок і деякі українські журнали. Але ж то – журнали, а газети, надто українські, практично книговиданням тоді не займалися. Тому в редакції "Вечірнього Києва" були сумніви – чи піде справа? чи сприйме читач серію? які матеріали для книг відбирати? чи впораємось, узявшись за невластиву газет справу?

Оптимісти відкидали ці вагання, посилаючись на деякі, уже названі та ще не названі книги, випущені різними видавництвами за публікаціями "Вечірки" – якщо це можуть робити інші, то чому не можемо ми самі? Але остаточно наші сумніви розвіялись після того, як фонд "Українська перспектива", очолюваний Сергієм Одаричем, попросив дозволу редакції видати серію критичних статей зі столичного життя, що виходили під рубрикою "Афери міської влади". Заперечувати не було сенсу, і окреме видання формату роман-газети побачило світ під назвою "Афери київської влади, або як Леонід Косаківський столицею керував". У вихідних даних значилося: "Збірник статей із газети "Вечірній Київ" [7, с. 1]. Це видання не було масовим, але стало резонансним. Подейкують, що саме воно лягло на стіл Президента України і дало поштовх до створення урядової комісії для перевірки столичних справ. Перевірка підтвердила всі ті факти, які висвітлювалися у "Вечірньому Києві" та окремому виданні за газетними матеріалами. Зрештою, після перевірки Леонід Косаківський позбувся посади столичного мера.

Цей випадок лише підтвердив істину: будь-яка публікація на гостру тему, що цікавить загал, має право продовжити життя поза періодичним друкованим виданням. І утвердив редакцію в тому, що власну бібліотечку варто заснувати. Тим більше, що критерії добору матеріалу лежали на поверхні – видавати тільки ті публікації, які викликали читацький інтерес і читацькі відгуки.

Таким чином було засновано "Бібліотечку "Вечірнього Києва". За п'ятнадцять років у цій серії було випущено понад два десятки книг. Серед них кілька книг статей першополосної рубрики "Колонка головного редактора", матеріали судового процесу за позовом до газети тодішнього міністра оборони Україна Валерія Шмарова на захист честі, гідності та ділової репутації під назвою "Суд і осуд", "Епітафії" Миколи Сома, "Лікувальна магія українців" і "Аптека на городі" відомого лікаря-фітотерапевта з Яготина Євгена Товстухи, байки Андрія Чорноуса "Ослячий імпічмент", наукове дослідження Петра

Харченка "Тригнозис", сатирично-гумористичні твори Павла Глазового "Сміхослов" та інші [4, с. 509].

Але чи не найвищим досягненням стали дві книги, випущені в редакційній серії, які є особливою гордістю редакції. Їх варто згадати не в переліку, а сказати детальніше.

Під кінець перебудови, коли демократизація досягла апогею, можна було публічно говорити те, що колись заборонялося. У той час ширився рух за відродження національних цінностей українського народу, створюється Товариство української мови, у "Вечірньому Києві" теж з'являються публікації на ці теми. Редакція прагне відійти від інформативності у серйозних проблемах, копати глибше, порушувати цілинні як на ті часи пласти.

Ну хто може сказати більше і краще про українську мову, ніж Іван Михайлович Дзюба, який свого часу написав свою знамениту працю "Інтернаціоналізм чи русифікація?", за яку й був репресований. На той час він уже повернувся до Києва, працював у багатотиражці, але вихід у загальнополітичну пресу йому був негласно закритий. І тут ми ризикнули: у рамках перебудови запропонували йому виступити у "Вечірньому Києві" зі статтею про українську мову. Івана Михайловича пропозиція зацікавила, але він сумнівався – чи зможемо ми надрукувати. Я впевнено відповів йому: надрукуємо.

Велика, на цілу полосу формату А-2, стаття Івана Дзюби "Бо то не просто мова, звуки..." була опублікована без жодної купюри. Спочатку вона була негативно сприйнята міським партійним чиновництвом – навіть редактора збиралися заслухати на бюро міськкому. Та на щастя, її позитивно відзначили керівники республіки: спокійна, зважена, аргументована робота. Перший секретар міськкому партії сам потелефонував редакторові і, переповівши про позитивну оцінку в ЦК партії, сказав: "Так тримати".

Раз так тримати, то ми розгорнули широку дискусію – відгуки на статтю йшли широким потоком. Газета фізично неспроможна була їх усі оприлюднити. Я попросив Дзюбу зробити огляд читацької пошти. Він погодився, і ще подав дві великі статті за листами читачів.

Тема була настільки актуальна і так добре сприймалася читачами, що наші публікації помітило видавництво "Радянський письменник" і запропонувало видати їх окремою книжкою, а мене попросило написати передмову. Іван Дзюба на пропозицію радо пристав. Книжка, назвою до якої було взято заголовок газетної публікації "Бо то не просто мова, звуки...", з'явилася друком 1990 року.[2, с. 3–6]. *А 1991 року за цю працю авторові було присуджено Державну (нині Національна) премію імені Тараса Шевченка.*

Звичайно, такою публікацією можна пишатися – кращого визнання того, що газета вдало відгукнулася на потребу часу, правильно визначила епіцентр суспільного інтересу, знайшла автора, котрий якнайкраще виконав суспільне замовлення, – кращого визнання годі й шукати.

Історія виходу другої книги не така гучна, але не менш важлива і повчальна.

Якось наш постійний автор, кандидат біологічних наук і засновник Української академії оригінальних ідей Петро Харченко, приніс мені грубий рукопис під назвою "Феномен України" і запропонував принагідно ознайомитися.

– Автор Олексій Братко-Кутинський, на жаль, уже покійний, великий український патріот, – пояснив Харченко. – За життя він з відомих причин не міг цю неординарну працю опублікувати. І нині, куди його вдова не зверталася, всі за інерцією відмовляли. Може, вас зацікавить?

Не скажу, що мене рукопис порадував: обсяг явно не газетний, а в редактора не так багато часу, щоб витрачати його на читання матеріалів, які навряд чи згодяться до друку, але відмовити товаришеві не зміг. А сівши читати, вже не міг відірватися. Праця справді унікальна, – фундаментальне, історико-філософське дослідження, погляд на минуле і теперішнє України зовсім свіжий, принаймні, незвичний для радянських часів, а головне – праця ставила з голови на ноги пануючу тривалий час радянську ідеологію.

Незважаючи на великий обсяг, я прийняв рішення опублікувати працю повністю. З номера в номер ішли подачі "Феномена України" Олексія Братка-Кутинського. Вони викликали жвавий інтерес у наших читачів – про "Феномен" заговорили, робили ксерокопії подач і посилали друзям, писали до редакції листи з проханням надіслати газети з публікаціями. Було чимало пропозицій видати Братка-Кутинського окремою книгою.

Тут, як кажуть, і карти в руки – книга була видана 1996 року десятитисячним накладом, який так швидко розійшовся, що через п'ять місяців довелося друкувати друге видання таким же тиражем – факт, сам по собі показовий.[1, с. 3–5].

Зі сказаного випливає, що *друковані засоби масової інформації тим повніше задовольняють інформаційні потреби суспільства, чим повніше й об'єктивніше відображають життєві реалії. А для цього дуже важливо диференційовано підходити до читача, за допомогою рубрикації добирати відповідну тематику, адресуючи її конкретній категорії читачів.* Якщо вдається порушити справді суспільно значущі теми, зачепити читача за живе, викликати його відповідну реакцію, значить редакція на правильному шляху. Коли ж газетний розділ перетворюється на самодостатнє видання, а окремі публікації чи їх серії отримують друге життя у вигляді книги, то висновок один: *редактор і журналісти не тільки йдуть у ногу зі суспільним розвитком, а й випереджають його, отже, високопрофесійно виконують свою комунікативну місію.*

1. Братко-Кутинський О. Феномен України. – К., 1996. 2. *Дзюба І.* Бо то не просто мова, звуки. – К., 1990. 3. *Карпенко В.* Журналістика: основи професіональної комунікації. – К., 2002. 4. *Карпенко В.* На нашій, не своїй землі. – К., 1998. 5. *Карпенко В.* Преса і незалежність України / Практика медіаполітики 1988–1998 рр. – К., 2003. 6. *Карпенко В.А.* Правды о себе не побоитесь? – К., 1988. 7. Українське законодавство: засоби масової інформації. – К., 2004. 8. Хто є хто в українських мас-медіа. – К., 1999.

Надійшла до редколегії 03.03.05

Kyiv National Taras Shevchenko University

УДК 070:001.2: 050(477)

І.М. Барановська, асп.

УКРАЇНСЬКЕ ЖУРНАЛІСТИКОЗНАВСТВО 1950–1980-х рр. (ПРОБЛЕМАТИКА ДИСЕРТАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ, АТЕСТОВАНИХ В УКРАЇНІ)

На матеріалі дисертаційних досліджень 1950–1980-х років показано розвиток українського журналістикознавства цього періоду. Описано феномен "радянської" моделі науки на прикладі журналістики. Показано надмірну заангажованість журналістики радянських часів на тлі відносної стабільності й визначеності. Проілюстровано проблематику переходу української журналістики від тоталітарного до демократичного ладу.

The article based the materials of dissertation research of 1950–1980 traces the development of Ukrainian journalism science of this period. It gives a description of phenomenon of the Soviet science model by the example of journalism. Excessive engagement of journalism of the Soviet times against the background of relevant stability and certainty is shown and the problems of transition of the Ukrainian journalism from totalitarian to democratic regime are elucidated upon.

"Радянську" модель науки обговорювали й аналізували не лише історики науки та наукознавці. З кінця 1980-х років на тему "радянізації" все частіше звертали увагу й історики взагалі. Під "радянізацією" науки вчені розуміють "перетворення норм і цінностей наукового співтовариства, пов'язане з прямим підпорядкуванням науки партійно-державному контролеві, ідеологізацією і політизацією багатьох галузей знання, що їх поставили на службу соціалістичному будівництву" [11]

Цей процес має багато вимірів, що обумовлюють різні вектори його вивчення: когнітивні, соціально-психологічні, соціально-антропологічні, ідеолого-політичні, економічні, інституціональні, семантичні, семіотичні й символічні. "Радянізація" вплинула не лише на соціальний контекст і організацію наукових досліджень, але й на їхню інституціоналізацію, соціалізацію нових поколінь вчених, систему підготовки кадрів і здійснення наукової кар'єри, на відносини науки з владою і суспільством, на соціальний статус вчених тощо. Вона зумовила й існування зміни в самій науці, формування особливого стилю наукових досліджень, зміну їхньої мови, методів і методології, перетворення співвідношення між фундаментальними і прикладними дослідженнями, зміну концепцій, а іноді й парадигмальні зрушення в суспільних науках.

У журналістикознавчих дослідженнях це виявлялося в частих звеличеннях культу керівної партії, впливу преси на виконання завдань партії тощо.

Засоби масової інформації і пропаганди були активними помічниками партії в боротьбі за здійснення її науково обґрунтованої політики. При цьому масові форми їхньої діяльності з залученням широкого активу вчених виступали діючим інструментом у цій роботі [8].

У радянський період народилася така форма масової роботи редакцій, як суспільні інститути поширення передового досвіду партійно-політичної роботи. У їхній діяльності брали участь журналісти, вчені і партійний актив. Суспільний інститут поширення передового досвіду функціонував, наприклад, при редакції газети "Радянська Україна".

Головна мета такого суспільного інституту – виробити за допомогою суспільних наук рекомендації з ідеологічного забезпечення успішного виконання соціально-економічних завдань, з формування людини як головної продуктивної сили суспільства тощо.

Дані, отримані в результаті діяльності в республіці суспільних інститутів поширення передового досвіду партійно-політичної роботи, – пише А.З. Москаленко, – дають змогу виділити деякі характерні риси цієї діяльності як з погляду методології наукового пізнання, так і організації наукових досліджень. У концентрованому вигляді їх можна сформулювати в такий спосіб: науковий підхід; пошук і традиції; конкретність, діловитість.

Рада суспільного інституту передового досвіду при Черкаському обкомі партії організувала з цієї проблеми науково-практичну конференцію. В її рішеннях було записано, що:

- у діяльності партійних організацій помітні тенденції до удосконалювання форм і методів політичної та організаційної роботи; вимогою часу стали наукові основи партійної роботи;
- життя вимагає звернути увагу на глибоке вивчення ефективності впливу партійної пропаганди, ефективності інформаційного забезпечення в галузі ідеологічної роботи;
- пропозиція про створення лабораторії наукових досліджень при кабінеті оргпартроботи міськкому партії. Вищій партійній школі при ЦК Компартії України доручено всесторонньо допомагати кабінетові оргпартроботи.

У партійних документах неодноразово підкреслювалися необхідність подальшого підвищення наукового рівня пропаганди й агітації, посилення її діловитості та конкретності, зв'язку з життям, з рішенням господарських і політичних завдань, забезпечення характеру всієї ідеологічної роботи.

"Важливого значення, – зазначав А.З. Москаленко, – набуває поворот учених до дослідження реальних, практичних завдань, висунутих життям, і висвітлення цих проблем у пресі".

На перший план було висунуто проблеми: вивчення якісних змін у продуктивних силах і відповідному розвитку виробничих відносин, розробка шляхів переходу народного господарства на шлях інтенсивного розвитку, ефективного дослідження науково-технічного потенціалу, удосконалення механізму розподільних відносин, поліпшення планування і керівництва, зміцнення дисципліни; дослідження світоглядних і методологічних проблем марксистсько-ленінської філософії, питань розвитку соціальних і національних відносин, суспільної свідомості, комуністичного виховання людей, критика буржуазних ідеологічних концепцій; розробка питань удосконалення і розвитку радянської державності, соціалістичної демократії, усієї системи соціалістичного самоврядування народу, правових проблем управління народним господарством, зміцнення соціалістичної законності; узагальнення історичного досвіду будівництва соціалізму, дослідження становлення і розвитку класів і соціальних верств, питань історії нашої Вітчизни, братських соціалістичних країн, методологічних проблем історичної науки; дослідження тенденцій розвитку духовної культури соціалістичного суспільства і посилення її впливу на розум людей, а також формування наукового світогляду людини та її духовного стану.

Результати проведених українськими науковцями досліджень наприкінці 70-х-на початку 80-х років узагальнені в опублікованих статтях і монографіях. Серед них – "Соціалістичний спосіб життя і всебічний розвиток людини" (1979 р.), "Правове виховання – важливий фактор формування соціально активної особистості" (1979 р.), "Мова масово-політичної інформації" (1979 р.), "Праця як основна форма життєдіяльності соціалістичного суспільства" (1981 р.), "Стиль життя особистості. Теоретичні і методологічні проблеми" (1982 р.), "Економіка міста: теорія, практика, перспективи" (1983 р.), "Інтернаціоналі-

© І.М. Барановська, 2005

Вісник Київського університету

зація духовної культури соціалістичного суспільства і критика його буржуазно-націоналістичних фальсифікацій" (1984р.) тощо.

Радянська влада створила адекватну собі унікальну структуру науки. Її відмінність від країн західних демократій: умови повного підпорядкування тоталітарній владі й глобального ідеологічного тиску, без відповідної культурної інфраструктури суспільства й без автономного соціального простору. Радянська наука – це своєрідна гігантська система, тісно пов'язана з радянським ладом, радянською владою і радянським способом життя. Вона з самого початку була фактором національного престижу, сферою особливої підтримки й турботи з боку компартії та держави. Протягом десятиліть в умовах адміністративно-командної системи між наукою і державою сформувалися нетипові для західних демократій взаємини, оскільки держава була одночасно і диктатором, і відносно щедрим меценатом. А наука виступала в ролях "улюбленої дитини" й "слухняної служниці".

Дана модель науки, що створювалася за розробленими Леніним принципами, структурно сформувалася ще до кінця 30-х років минулого століття в Росії й поширилася на всі тодішні союзні республіки. У сорокові роки до цієї моделі були "трансформовані" наукові системи прибалтійських держав. У п'ятидесяті – Східної Європи (Болгарія, Угорщина, НДР, Польща, Румунія), пізніше – Монголія, В'єтнам і Куба. Таким чином, "радянська" модель розповсюдилася у світі.

Проникнення в науку крок за кроком перетворило її організації у форми, зручні для адміністративно-бюрократичного управління, внесло в мотиви діяльності учених цінності, важливі у сфері політики.

Адміністрування стосувалося й інформаційних процесів у науці, що здійснювалися при винятковій централізації в руках державної влади цензури й усіх способів поширення наукового знання. "У таких умовах існування наукового соціуму, – пише український вчений В.І. Онопрієнко, – збільшується імовірність помилок у визначенні пріоритетів розвитку науки, у встановленні фундаментального значення наукових ідей і проблем, а також авторитетів вчених, якості результатів досліджень".

Деякі вчені вважають радянську модель науки нездоровою. Стверджується, що розвиток радянської науки в сталінський і застійний період набув "патологічних" рис" [10, с.12]. Дж.К. Гелбрейт пише про "бюрократичний атеросклероз" [1, с.11]. Говорячи про "здоров'я" і "хвороби" науки, А.І. Уємов твердить, що основна "хвороба" науки в колишньому СРСР, у тому числі й УРСР, – це – бюрократизм [14].

Ідеалом розвитку науки вважалася повне управління нею з боку політичного керівництва. У результаті твердого контролю не підвищувалися, а знижувалися межі професійності.

На противагу хворій – у здоровій науці більшу роль відіграє самоврядування. Основним осередком є не академічні або галузеві інститути, а колективи вчених, об'єднаних не формальною, зумовленою приналежністю до тих або інших установ, а творчою співпрацею над взаємоцікавими проблемами. Здорова наука – істотно відкрита система. А на правильному шляху ті вчені, що пропонують зосередити увагу на зміну типу системи науки, тобто зміні значень її системних параметрів.

Проте наука в СРСР не тільки не загинула, а й змогла досягти великих успіхів. У передвоєнні і військові роки вона стала одним з головних державних пріоритетів. Міжнародна спілка істориків науки зробила про методологічну перспективу вивчення феномену "радянізації" науки такий висновок: "Для прогресу подальших досліджень, очевидно, корисно буде, спираючись на можливості сучасних інформаційних технологій, сформувати колективну базу даних, що включає не окремі документи, а весь масив архівних документів з історії радянської науки і техніки, із залученням для роботи з нею максимальної кількості фахівців з різних країн".

Комплексна організація досліджень буде гарантом того, що на зміну одним міфам про історію вітчизняної науки не будуть приходити нові.

Після розпаду СРСР в Україні розпочався процес перетворень у національних наукових системах. Або, за А.Н. Надірашвілі, процес трансформації "радянської" моделі науки [9, с. 1]. Це своєрідна сукупність її інституціональних, структурних і когнітивних змін, в умовах глобальних перетворень у суспільстві, процесом переходу наукової системи з одного структурно-функціонального стану в інший, якісно новий, що повніше відповідає вимогам самоорганізації, зовнішніх і міжнародних факторів.

Внутрішні фактори – це ресурси науки: наукові кадри, фінансування, матеріально-технічне забезпечення, система інформації, а також інституціональна структура, організація і керівництво, функціонування, співвідношення фундаментальних і прикладних досліджень, механізм відтворення та ін. Зовнішні фактори – політика, економіка, народне господарство, система вищої освіти, система наука – виробництво, інфраструктура науки, конверсія та ін. Міжнародні фактори – міжнародні науково-технічні зв'язки, зв'язки з країнами СНД, міжнародні організації та фонди, цільова закордонна допомога, міжнародні проекти, міграція вчених тощо.

Темпи і характер перетворень у науці безпосередньо пов'язані з аналогічними процесами, що відбуваються в суспільстві в цілому, і багато в чому визначаються темпами і ступенем радикальності політичних і економічних реформ, проведених у відповідних країнах, роллю, значенням і функціями науки в суспільстві, що трансформується, а також наявністю національних пріоритетів розвитку науки, необхідних орієнтирів, продуманих концепцій, альтернативних моделей розвитку наукових систем на найближчі роки і на перспективу.

Початок процесу трансформації науки чи її перша фаза – це, як правило, руйнування старих структурних елементів централізованої системи планової науки та заміна науково-політичних керівників вищого рангу. Наступна фаза – це конституювання нових інституційних, організаційних та інших структур і поява нових науково-політичних осіб. Третя фаза – наукове і політичне еволюціонування наукових потенціалів різних рівнів: наукових організацій, відділів, наукових груп, окремих дослідників. Четверта фаза – це національна дискусія із залученням інтернаціональних експертів про реальні реформи науки, шляхи й терміни їхнього здійснення, розв'язання проблем, пов'язаних з реалізацією.

Однак відсутність соціологічної і наукознавчої теорії трансформації науки в умовах розвалу світової системи соціалізму, переходу від планового господарства до ринкового і від тоталітаризму до демократії робить по суті даний переворот у науці революцією теорії. Гострий дефіцит знань про орієнтири, стратегію і тактику дій, відсутність достовірної інформації про негативні тенденції, що набирають динаміки, є однією з причин відсутності фундаментальних узагальнень процесів, глибокого аналізу і визначення перспективних напрямків реформи науки з боку провідних політиків. А ослаблений науковий потенціал неминуче веде до довгострокового економічного ослаблення країни. За декілька років після розпаду СРСР криза науки в пострадянських країнах виявилася в скороченні асигнувань на науку, у старінні наукових кадрів і відсутністю припливу наукової зміни, еміграцією наукової еліти за кордон, у моральному старінні наукового устаткування й апаратури, зменшенні престижності науки в суспільстві тощо. Усе це призвело до значного ослаблення наукових потенціалів.

Щодо журналістикознавчих досліджень, то в другій половині XX ст. в Україні було захищено понад дві сотні відповідних кандидатських і докторських дисертацій. Більшість із них припадає саме на радянський час.

Так, Юхим Лазебник – секретар Спілки журналістів СРСР і відповідальний редактор "Робітничої газети", поєднуючи виклад наукових теоретичних положень з практичними проблемами журналістики, узагальнює досвід радянської преси, показує те нове, що відбувається в її розвитку після XX з'їзду КПРС.

На численних прикладах з діяльності редакцій друкованих органів, переважно Української РСР, автор показує формування творчого обличчя газет, розкриває процес складання нового типу передової та пропагандистської статей, висвітлює постановку полеміки й дискусій у пресі, показує вдосконалення зв'язків редакцій з масами, діяльність власних кореспондентів газети. Головне в полеміці дискусій – партійність [5].

Ю.А. Лазебник посідав особливе місце в арсеналі імен повоєнної журналістики, що увібрав у себе і ветеранів, які пройшли війну, і молодих журналістів, які вдихнули підбадьорливого повітря хрущовської "відлиги". Нинішній голова Київської Спілки журналістів І.І. Засєда, який колись працював з Ю.А. Лазебником у "Робітничій газеті" твердить, що "його (Лазебника – Авт.) талант теоретика та практика радянської журналістики зробив беззаперечний вплив на покоління майстрів пера, примусив переосмислити багато аспектів нашої нелегкої, а в ті часи – особливо важкої професії" [2, с. 36]. 1953 року професор КДУ, заступник заввідділу пропаганди ЦК КПУ Юхим Лазебник видає книжку "Творчість та догматизм у пресі". У країні, де догматизм був основою життя та творчості, де панувала партійна логіка, поява такої книжки була неординарним явищем. Видання, якщо й не виступало проти усталених канонів, то, принаймні, змушувало думати. Багато в чому ігнорувала компартійні настанови монографія Ю.А. Лазебника "Проблемы литературного мастерства журналиста". Книга прогнозувала подальший розвиток радянської журналістики в напрямі загальносвітових тенденцій і цінностей. Позитивні рецензії з'явилися в пресі навіть соціалістичних країн. У західних країнах у виданні бачили паростки вільнодумства. Та, за словами І.І. Засєди, "не міг, як би не намагався, партійний чиновник Лазебник перескочити крізь роки й роки, котрі знадобилися нашій країні та й усім нам, щоб відкрито заговорити про свободу слова, про право особистості на власну думку."

Голова Київської Спілки журналістів показує власне бачення радянської журналістики: "...багато в чому ми були вільнішими у своїй творчості, ніж нинішні "вільні" журналісти. Якщо ти не ліз зі шкіри, аби засвідчити свою відданість курсу партії й таким чином "зліпити" собі кар'єру, було чимало можливостей лишатися чесним і корисним для простої людини". Десятки колег І.І. Засєди, за його висловом, мужньо виступали на захист людини, ризикуючи при цьому одержанням "вовчого квитка", що механічно перетворював людину на бомжа від журналістики з усіма наслідками, що з цього випливали, у гіршому – сибірськими таборами). [2, с. 37]

І.Н. Тетерук показує роль преси у вихованні комуністичного ставлення до праці (на матеріалах республіканських газет України за 1959–1962 рр.) [13].

Неабиякого значення надавали дослідники формуванню світогляду людини, нової моралі й етики. Особливо ж – після відповідної доповіді М.С. Хрущова. "Треба розвивати у радянських людей комуністичну мораль, в основі якої лежить відданість комунізмові й непримиренність до його ворогів, свідомість громадянського обов'язку, активна участь у праці на благо суспільства, добровільне додержання основних правил людського співжиття, товариська взаємодопомога, чесність і правдивість, нетерпимість до порушень громадського порядку" [15].

Читаючи кандидатську дисертацію В.Т. Ласкавого, розуміємо, що інформація в радянські часи посідала чільне місце в суспільстві. "Информация – один из важнейших компонентов функционирования и развития системы социализма, становление, формирование коммунистической личности – все больше привлекает внимание специалистов и исследователей самых разных сфер идеологического фронта" [6].

"Если мы не сумеем… и пока не сумеем обьединить наше воздействие на народ и на правительство посредством печатного слова, – будет утопией мысль об обьединении других, более важных задач", – дає свої установки Ленін [7].

Та попри всі негативні сторони проблеми, радянські часи, на думку багатьох вчених, усе ж забезпечували науці певну стабільність і визначеність, нехай і заангажовану комуністичною ідеологією. Щодо журналістики, згадаємо вислів В.В. Різуна про те, що бійців ідеологічного фронту готували журфаки. "Образ бійця був чітко окреслений. Свобода, що відкрилася кожному з нас, для всіх нас нечувана, п'янка свобода, у незалежній нашій державі, зруйнувала образ того бійця, поставила нас перед фактом вибору нового образу з-поміж десятків можливих, дала право бачити журналіста таким, яким він уявляється кожному з нас або яким він уявляється самому журналістові" [12].

Ще одна ознака такої свободи, за твердженням вченого, – руйнування, здавалось, непорушних монополій на підготовку журналістів у Києві та Львові. Сьогодні це вже система десь із 16 навчальних закладів. У радянський час журналістика була "колективним організатором і пропагандистом" – це відповідало часові й призначенню журналіста. Тепер за цими поняттями закріпилася асоціація з поняттям комуністичної ідеології, її ролі.

Продовжуючи тему розвитку українського журналістикознавства в радянські часи, наведемо приклад Львівського університету. За словами В.Й. Здоровеги, там у другій половині 40-х – на початку 50-х рр. влада повела серйозну боротьбу, на знищення, з історичною школою М. Грушевського. А мотиви відкриття факультету журналістики були очевидні – готувати ідейно загартованих журналістів із "місцевих". [3]

Інший професор Львівського університету С.А. Кость вважає, що журналістика тоді (за СРСР) – узагалі не була об'єктом науки. Вона не мала ні своєї науки, ні, звичайно, своїх дослідників (історики використовували пресу як джерельну базу, як ілюстративний матеріал, філологи переважно досліджували літературознавчі проблеми). Тому "нечисленні публікації радянського періоду, особливо 50–60 рр., навряд чи повинні дивувати". [4]

У пресі тоталітарної системи домінантою була російська ідея. А догми марксистсько-ленінської концепції регламентували не лише практику, а й теорію преси. "Системі" потрібна була саме така журналістика – "коліщатко і гвинтик", служниця, ідеологічне знаряддя, інструмент" [4]. Це негативно впливало на весь журналістський корпус. У пересічних номерах газет тих часів при зображенні реальних подій незмінно присутнє прикрашення, лакування дійсності, виставляння реального життя не таким, яким воно є, а таким, яким його бачать з номенклатурних кабінетів, вірніше, яким його хотіли б бачити партійні бюрократи. Очевидно, що преса брала якнайактивнішу участь у кожній з політичних кампаній. Створення в суспільстві атмосфери соціального оптимізму, упевненості в справедливості й непереможності справи побудування комунізму – один з яскравих прикладів високої ефективності партійно-радянської преси. Журналісти вірили в те, що писали, дійсно прагнули додати й свою дещицю до історичних звершень свого народу.

І все ж шістдесяті роки, без сумніву, похитнули сталінську монолітність компартійної влади. Саме в цей час було закладено в ґрунт зерна, які проросли наприкінці 1980-х.

Перебудову розпочинали саме "шістдесятники", розбуджені першою нестійкою хвилею демократизації радянського суспільства. Преса тих часів спочатку показує певну розгубленість на фоні звичної рутинної роботи та емоційно піднесених матеріалів щодо швидкого настання комунізму. У деяких редакціях розпочинається складний, драматичний пошук шляхів пристосування життя ЗМІ до нового, несподіваного ступеня свободи. На зміну переможному барабанному бою на сторінки деяких центральних газет прийшла жива особистість з роздумами.

На пресі не міг не позначитися період застою: вона не повинна була показувати життя таким, яким воно є, а їй треба було відображати його таким, яким воно мало бути, або яким його бачили партійні керівники. Журналістика ніби завмирає в раз і надовго завданих і звичних ідеях, формах.

Щодо підготовки кадрів, то партія завжди приділяла цьому велику увагу. У вищих партійних школах були відкриті відділення журналістики, де кращі професори готували поруч з майбутніми секретарями парткомів і керівні кадри редакцій. Одним з головних "правил гри" була обов'язкова належність до КПРС.

Ленінська формула преси на десятиріччя визначила долю журналістикознавства. Функції були визначені, завдання формулювала керівна сила. Будь-які спроби вивчати соціологію засобів масової інформації, соціально-психологічні аспекти їхнього функціонування, проблеми громадської думки, уже не кажучи про справжню історію української преси, наштовхувалися на глуху стіну критики, заперечення, нерозуміння і сприймалися як навіяні ідейно чужими впливами. Тож у тодішній науці про журналістику були, передусім, не науково сформульовані проблеми, а публікації, присвячені певній даті чи, за висловом С. Костя, "оспівування в науково подібних статтях "ратних подвигів", "трудових звершень"..." [4].

Така "наука" була різновидом громадсько-політичної роботи, а іноді – трампліном для адміністративної кар'єри. У 1960-х рр., коли т. зв. "хрущовська відлига" ще впливала на щораз холоднішу суспільну атмосферу, дослідники проблем журналістики вже почали говорити своє слово в науці, самореалізовуватися.

Проте ще в 60–80-х рр. минулого століття в доборі майбутніх науковців часто домінував принцип не нормальної конкуренції, а ідеологічної благонадійності чи особистої відданості. Наприклад, очевидці з Львівського університету твердять, що хоч би формально, але декларувати свою лояльність до панівної ідеології, до "системи" потрібно було.

За потужним журналістським вибухом спостерігаємо наприкінці 1980-х рр.

Здобуття незалежності й поява непідцензурних умов для наукової діяльності відкрили величезний інтелектуальний потенціал для дослідників журналістики. Наукова діяльність продовжилася в якісно інших політичних умовах, за умови інших ідеологічних вартостей, іншого морального клімату. Йдеться про принципово інші методологічні та ідейно-концептуальні засади дослідження, про інший погляд на історичний процес, на буття.

Для сучасного розвитку українського журналістикознавства вивчення й аналіз "радянської" моделі науки – має велике значення. Якихось моментів радянської науки, звісно, слід уникати, дечому можна повчитися. Адже були там, зокрема, в журналістиці, свої здобутки.

1. *Гэлбрейт Дж.К.* Экономический прогресс в изменяющемся мире // Коммунист. – 1988. – № 1. – С. 11. 2. *Заєда І.І.* Тріумф і трагедія // Київський журналіст. – 2004. – № 2. – С. 32–40. 3. *Здоровега В.Й.* Львівська школа журналістики // Українська журналістика в контексті доби: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. – Львів, 2004. – С. 222–229. 4. *Кость С.А.* Замість передмови // Наукові праці викладачів факультету журналістики ЛНУ імені Івана франка 1954–2004: (Бібліографічний покажчик). – Львів, 2004. 5. *Лазебник Ю.А.* – Нове в розвитку радянської преси: Дис. … канд. філол. наук / Держполітвидав. – К., 1960. – С. 65–78. 6. *Ласкавый В.Т.* Журналистская информация, ее сущность и роль в формировании социалистических установок аудитории: Дис. …канд. филол. наук: – К., 1973. – С. 1–10. 7. *Ленин В.И.* С чего начать? // Полное собр. соч. – М., 1959. – Т. 5. – С. 2–13. 8. *Москаленко А.З.* Массовая работа печати по проведению в жизнь научно обоснованной политики КПСС // Печать в системе научного управления обществом. – К., 1985. – С. 33–51. 9. *Надірашвілі А.Н.* Радянська" модель в умовах переходу до демократії і ринку // Наука та наукознавство. – 1994. – № 1–2. – С. 47–54. 10. *Николаенко Д.В.* Понятия наукофильной и наукофобной социокультурных сред // Науковедение и информатика. – 1992. – Вып. 36. – С. 8–13. 11. *Онопрієнко В.І.* Феномен радянської науки: нові джерела і нова їхня інтерпретація // Наука та наукознавство. – 2004. – № 2. – С. 142–146. 12. *Різун В.В.* Журналістська освіта в Україні // Українське журналістикознавство. – К., 2001. – Вип. 2. – С. 43–48. 13. *Тетерук І.Н.* Роль преси у вихованні комуністичного ставлення до праці (на матеріалах республіканських газет України за 1959–1962 рр.): Дис. …канд. іст. наук. – К., 1963. 14. *Уемов А.И.* Моделирование "здоровья" и "болезней" науки // Наука та наукознавство. – 1996. – № 1–2. – С. 26–32. 15. *Хрущов М.С.* Про цифри розвитку народного господарства СРСР на 1959–1965 роки. – Держполітвидав УРСР. – 1959. – С. 56–57.

Надійшла до редколегії 25.04.05

УДК 070. 33 (570)

Коу Сяохуа, асп.

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МІСЬКОЇ ГАЗЕТИ В КИТАЇ: З ПОГЛЯДУ ЗАГАЛЬНИХ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ

Розглянуто еволюцію китайської газети з приходу до влади комуністичної партії Китаю в 1949 році. Акцентовано увагу на розвитку міської газети в останні десятиліття після реформи та відкритості в Китаї. Аналізуються зміни й прогрес змістового характеру залежно від соціально-економічних та інформаційних потреб, інтересів читацької аудиторії. При цьому узагальнено і коротко викладено історію, розвиток і зміни партійної преси в Україні з погляду загальних українських реалій.

The article gives portraits of developing tendency of China citied newspapers after establishing the People's Republic of China in 1949. The author focuses on developing of citied newspapers in China in the last more than twenty years after reform and open. It is analyzed that contents are changing depending on socioeconomic conditions and information requirements and interests of reader's. Simultaneity the author shortly and synoptically formulates history, development and change of the party press in Ukraine on the position of general Ukraine realism.

У статті розкриваються тенденції еволюції китайської газети в останні десятиліття, аналізуються особливості розвитку китайської міської преси. Новизна дослідження полягає в системному викладі історії, соціально-економічних умовах розвитку та змістового характеру сучасної китайської міської газети.

Донедавна Китай і Україна були членами соціалістичної співдружності. Вони розвивалися в системі плавної економіки, коли свобода преси та журналістської діяльності залежали від ієрархічного рівня адміністративного керівництва та зверхності лише "монологічної" журналістики комуністичної партії Китаю і комуністичної партії України. Але коли почалася реформа й перебудова в обох країнах, після їхнього переходу на ринкову економіку ситуація в ЗМІ, зокрема в пресі, різко змінюється.

Модернізація китайської журналістики як наслідок реформи в економіці, її відкритість здійснюється понад 20 років. Результати цієї реформи привертають увагу світової спільноти, зокрема засобів масової комунікації. Система виробництва та розповсюдження інформації в пресі вирос-

© Коу Сяохуа, 2005

Kyiv National Taras Shevchenko University

ла до рівня індустрії. За ці роки газетна періодика в країні стала менш ідеологізованою і уніфікованою, а більш плюралістичною, різноманітною за формою, більш орієнтовною на соціальні та культурні потреби, інтереси читачів.

Переважна більшість сьогоденних газет у Китаї існують за рахунок прибутків від реклами. Рекламний ринок стає насиченішим, значного розвитку зазнали електронні засоби масової інформації, особливо Інтернет. З одного боку, спостерігається зменшення впливу газетної періодики, з іншого, як стверджують китайські вчені та фахівці в галузі масової комунікації, друкована, особливо новинна журналістика має величезний невичерпний потенціал. Це пояснюється наступними чинниками:

1. Газетна індустрія країни не була достатньо і всебічно розвинута, не спиралася на ринкові ресурси. У неї існує великий потенціал, високі можливості відносного прибутку і вона як важлива частина нової економіки має перспективи розвитку.

2. Китайська економіка – жвава й дуже швидко розвивається. При цьому багато фахівців оптимістично сприймають ринок газет і вважають, що індустрія друкованих ЗМІ такої могутньої країни, як Китай, у цій області економіки і культури має бути розвинутою. Але сьогодні в Китаї поки що не існує сформованої системи ЗМІ, яка б могла конкурувати на світовому ринку. На думку багатьох експертів, Китай не готовий "відкрити" свій інформаційний ринок, оскільки місцева група ЗМІ не має достатнього капіталу, і як наслідок – не може впливати та конкурувати зі світовими медіа-об'єднаннями, з якими б могла розділити ласого шматочка "торта" – комунікативного простору.

Якщо простежувати весь історичний шлях, починаючи від створення Китайської народної республіки (1949 р.) і до сьогодення, можна визначити три основні періоди розвитку газетної періодики в Китаї:

1. До 1980-х років майже всі китайські газети були друкованими органами КПК, які займалися лише пропагандою партії. З виникненням Китайської народної республіки (КНР) першого жовтня 1949 року дуже швидко виникає система газети Китаю, що складається з періодичних видань органів КПК різного рівня. Серед них – видання парткомітетів 21 провінції, 3 міст центрального підпорядкування і 5 автономних районів національних меншин (усього 29). На сьогоднішній день існує 31 періодичний орган адміністративного підпорядкування (у 1990-ті роки створено нове місто центрального підпорядкування Чунцін і нова провінція Хайнань). Органом ЦК КПК є "Жэньминьжибао" (Народна денна газета). Ці газети КПК у процесі заснування і свого розвитку орієнтувалися (спиралися) на досвід СРСР як у практичній діяльності преси, так і в теорії функціонування ЗМІ. Однак практика і теорія періодичної преси КПК має дещо іншу, своєрідну китайську специфіку, що пов'язано з розробкою теорії журналістики марксизму [1]. Вона виявляється в таких характеристиках:

- До 80-х років минулого століття всі періодичні видання існували тільки за кошти державних структур. Вони підпорядковувалися партії, служили пропаганді й поширенню політики партії, тобто, відігравали роль рупора партії.
- Редакціям цих видань не треба було піклуватися про освоєння інформаційного ринку, рентабельності преси. Усі ці проблеми вирішувалися КПК, оскільки до кінця кожного року підписка газет на наступний рік проводилася за розпорядженням адміністрації.
- Наклад і обсяг видань були встановлені заздалегідь.
- Читачі не мали права вибору. Починаючи з селян і до чиновників – усі без винятку читали "Жэнминьжибао", "Дзефанжибао" та інші місцеві газети.

Після третього пленуму ЦК КПК 11-го скликання 1978 року в Китаї почалася економічна реформа преси, яка була пов'язана з розвитком більшої відкритості. Китайські журналісти запропонували читацькій аудиторії нові ідеї, почали змінюватися форма і зміст газети, тобто журналісти стали враховувати інтереси і смаки читачів, і на початку 80-х років XX ст. друковані органи КПК провінцій активно розвивалися й удосконалювалися. Водночас, з розвитком ринкової економіки і зміною механізму керування господарством, у різних містах були створені друковані органи міського комітету. Включення елементів конкурентної економіки сприяв розвиток інформаційного ринку Китаю, зокрема вечірніх газет.

У часи тоталітаризму українська преса теж була політично заангажованою. У партійно-радянський період газети підпорядковувалися партійним комітетам і Радам народних депутатів, тобто партійним органам. Існувала ціла система форм і методів партійного керівництва засобами масової інформації і пропаганди, створювалася досить витончена його теоретична й методична основа [2]. Саме ця система партійного керування ЗМІ СРСР стала основою для китайських партійних органів. Орган ЦК КПРС – "Правда", де опубліковувалися документи, передові статті, матеріали, відображала політику партії. Органи України – "Київська правда", "Радянська Україна". Спрямування друкованих органів СРСР і Китаю подібні – діяльність підпорядковувалася єдиній партійній ідеології. Однак, починаючи з 1986 року, Китайський друкований орган одержав відносну свободу від самої влади завдяки політиці гласності, яку розпочав М.С. Горбачов.

2. Наприкінці 80-х – поч. 90-х рр. – період створення та розвитку вечірніх газет (китайською – "ваньбао").

Саме в ці роки в Китаї були створені міські вечірні газети. Їх випускали після обіду або ввечері і, як правило, вони читалися під час вечері. Отже, вечірня газета як рекреативний інструмент знімала напругу після роботи, приносила відпочинок і розвагу читачам.

Це було тісно пов'язано з рядом реформ, які проводилися в Китайській народній республіці, коли державна влада повністю припинила фінансування місцевої преси, вважаючи, що газети повинні самі просуватися до ринку, прагнути до рентабельності. З підвищенням рівня життя китайці вже менше турбувалися про свій одяг і їжу, а почали більше цікавитися культурним і духовним життям. Саме в роки реформування вечірня газета стала найпопулярнішою серед читачів. Вона мала такі переваги:

1. У порівнянні з офіційною пресою (а це, в основному, денні газети) у вечірніх газетах опубліковувалися не лише новини про політику, економіку, але й репортажі про повсякденні життєві події. Також на шпальтах газет була широко представлена культурна і спортивна тематика, тобто все те, що цікавить масового читача.

2. Вечірня газета у порівнянні з денною має низку відмінностей. По-перше, її випускають у другій половині дня або ближче до вечора, по-друге, у вечірніх газетах подавали поточну хроніку; по-третє, вечірня газета відрізняється оперативністю у подачі новин; по-четверте, має більше часу для збору інформації та збільшення кількості новин; по-п'яте, має можливість оперативніше відображати наміри і прагнення виконавчої влади, тенденції розвитку суспільства й потреби мас; по-шосте, вчасно видавати й поширювати передові суспільні ідеї нашої епохи [3].

Оскільки в Китаї ЗМІ можуть отримати ліцензію лише з дозволу адміністрації і власником газет, радіо- і телебачення фактично є держава (або суспільний фонд), будь-яка фізична особа не має право на відкриття приватного засобу масової інформації (грудень 2004 року, відповідно до політики держави, не дозволяється приватне капіталовкладення в газету), тому "вечірня" газета в Китаї є "дочірнім" підприємством якого-небудь офіційного органа преси. Наприклад, "Пекінська вечірня газета" ("Пекінваньбао") належить до видання "Пекінська денна газета" ("Пекінжибао").

Вечірня газета в Китаї набула величезної популярності серед читачів завдяки оперативності і розмаїтості подаваної інформації. Тепер у країні близько 150 "вечірніх" газет ("ваньбао") і більшість з них посідають перше місце за накладом і рентабельністю на місцевому інформаційному ринку. Однак з появою інших місцевих міських газет конкуренція зросла. І щоб газета якнайшвидше доходила до читача і не втратила ту частину ринку, яку мала, понад 100 "вечірніх" видань змінили час виходу і стали звичайними денними міськими газетами. В Україні в цей час теж з'явилися прагматичні звучання в пресі. Після того як М.С. Горбачов прийшов до влади в СРСР, преса як орган влади зіграла важливу роль у процесах демократизації суспільства під час "перебудови". І характер, і система газети СРСР значно змінилася. З ініціативи Горбачова, газета стала носієм різних політичних поглядів. Його гласність принесла короткий розквіт і пожвавлення ЗМІ СРСР, але відсутність цензури призвело ЗМІ до безладдя. На початку 1990-х років стала руйнуватися тоталітарна влада і державна економіка, український уряд розпочав реалізовувати так звану шокову терапію. Саме тоді почали говорити про якусь тріаду – політика, бізнес, суспільство – і виділяти в ній засоби масової інформації як комунікативну основу цієї тріади. Очевидно, що розвиток преси та її свобода має спиратися на міцну економічну базу. Преса стала, образно кажучи, рухатися до читача і рекламодавця.

3. З другої половини 1990-х років починається розвиток масових газет. Під час розвиток ринкової економіки і культури виникла потреба в розгляді сектора міської преси, що характеризується лаконізмом, достатком культурної та розважальної інформацій, тобто міська газета почала відповідати вимогам і потребам міських жителів. Одна з них – "Хуаси. Міська газета" стала елітою. Вона створена в 1995 році й належить правлінню "Сичуанжибао" – газета друкованого органа провінції Сичуан. Це перша "газета життя міських жителів", яка досягла успіху на інформаційному ринку. Газета мала величезний позитивний вплив на розвиток китайської міської газети. Вона створила універсальну "модель міської газети" [4]. Вважається, що міська газета відрізняється від вечірньої тим, що остання має фінансову незалежність, тобто її прибуток, як правило, надходить за рахунок накладу і прибутків від реклами. Між виданнями виникає жорстка конкуренція за ринок читачів і реклами. Іноді в одному місті існують десятки міських газет з майже однаковим змістом і формою подачі інформації. Наприклад, періодичні видання в місті Чунціні (це четверте за населенням і економічним потенціалом місто центрального підпорядкування після Пекіна, Шанхая і Тяньцзина, розташоване на південно-заході Китаю і є центром промисловості, економіки, культури і транспорту південно-заходу). Друкований орган КПК міста – "Чунцинська денна газета" ("Чунцинжибао"), при ній були створені "Чунцинванбао" ("Чунцинська вечірня газета"), "Чунцинська ранкова газета", "Міська жіноча газета" (щотижневик), "Міська газета "Жэ"" (щотижневик з новинами, які цікавлять практично всіх), "Чунцинська робоча газета", "Газета для водія".

Крім цих видань у місті виходять ще "Чунцинська комерційна газета", "Чунцинська економічна газета", "Чунцинська молодіжна газета", "Чунцинська газета часу", "Саньсяська міська газета", "Газета за послугою Юйжоу" тощо. В інших провінціях подібна тенденція. Конкуренція на інформаційному ринку стимулювала до підбору професійних кадрів та до знаходження ресурсів, створення газетних альянсів або об'єднань – пулів. Перший газетний альянс "Янченваньбао" з'явився в 1996 році в Гуанжоу – центральне місто провінції Гуандуна. Нині в Китаї налічується понад 39 подібних альянсів міських газет. 90 % альянсів входять до структури періодичних органів, друкованих провінцій.

Більшість з міських газет у Китаї опанували величезну кількість місцевого інформаційного ринку. Багато дослідників вважають, що це вигідне освоєння ринку, хоча він ще далеко не досконалий. Загальний рівень цих газет не високий, проте в них добре висвітлюються соціальні, культурні та спортивні новини, але практично не висвітлюється хроніка подій, не подається інформація про економіку, критичні узагальнення тощо.

У 2002 році Китай приєднався до Всесвітньої торгової організації (ВТО). Це означає, що китайська преса стала входити до міжнародного конкурентного середовища. Отже, засоби масової інформації Китаю мають шанс ввійти до міжнародного комунікативного простору [5].

Рентабельність китайської міської газети сьогодні підтримується за рахунок реклами. За високого зростання економіки та незначної конкуренції прибуток від реклами, як правило, високий і надійний, але під час економічної депресії рентабельність газетної реклами буде різко знижуватися. Однак за наявності указаних альянсів у газетному бізнесі, періодична преса Китаю має бути різноманітною.

Окрім цього, як показує досвід, треба вкладати капітал у створення спеціальних газет – спортивних, туристичних, науково-популярних і т. д. У Китаї вже є такі видання: "футбольні газети", "газети із захисту прав споживачів" та інші. Нині економічне зростання Китаю у світі посідає одне з провідних місць. Але поки що в Китаї немає масового економічного щоденника, якісної газети для середнього класу, заможних людей, правлячих кіл, інтелігенції. І це гостра проблема, яка стоїть перед китайськими ЗМІ [9].

Якщо говорити про розвиток ЗМІ України на пострадянському просторі, то з 1990 року газети пройшли три етапи розвитку [10]. На першому – з 1990 по 1994 рр. – відбувалося акціонування засобів масової інформації. Другий етап почався з 1994 року і тривав аж до 1998 року. Він характеризувався могутнім фінансовим впливом на засоби масової інформації. Третій етап почався після 1998 року, коли інвестори і власники ЗМІ почали замислюватися над рентабельністю та економічною ефективністю своїх вкладів. Тепер інвестори готові вкладати гроші в те, що приносить прибуток, а пострадянські, у тому числі й українські ЗМІ, усе частіше починають використовувати західний зразок провадження медіа-бізнесу. На відміну від Китаю, в Україні вже створено газети, типологія яких обумовлюється формою фінансування та залежністю видань від держави:

1. Державні, фінансовані періодичні видання, які існують виключно за рахунок державного і місцевого бюджетів або за рахунок державних міністерств, відомств, підприємств – "Голос України", "Урядовий кур'єр".

2. Формально незалежні газети, які одержують субсидії через фінансований державним бюджетом фонд незалежної преси. Це такі видання: "Независимость", "Правда України", "Молодь України", "Вечірній Київ".

3. Незалежні видання, що фінансують себе шляхом прямої журналістської діяльності або додаткового бізнесу. Найвідоміші такі газети: "Київські Відомості", "Фінансова Україна", "Новини".

4. Незалежні газети, які випускаються за кошти різних фондів і організацій, у тому числі іноземні внески: "Час-Тайм".

5. Партійні видання, які фінансуються з партійних надходжень: "Комуніст" [12].

Отже, як у Китаї, так і в Україні необхідно створювати сучасний ринок засобів масової інформації. По-перше, необхідно засвоїти чітке розуміння проблеми діючого використання менеджменту й маркетингу в галузі масової комунікації. По-друге, варто остерігатися залучення західних інвесторів у будь-якій формі – у формі бренда, оператора ринку або фінансового інвестора. Чинним законодавством України передбачено вкладання іноземного капіталу в розвиток ЗМІ, у Китаї – поки що це заборонено. І по-третє, цілком

очевидна необхідність залучення для цих цілей професійних консультантів [10].

У будь-якому випадку, процес становлення ЗМІ як бізнесу в наших двох країнах успішно розпочався.

1. *Чень Цяюн*. Короткая история о газете КПК // Корреспондент. – 2002. – № 10. – С. 38. 2. *Моисеев В*. Журналистика и журналисты. – К., 2002. – С. 20. 3. *Гу Лун*. 10 предложений на развитие вечернюю газету в настоящем Китае // Корреспондент. – 2004. – № 8. – С. 50. 4. *Ли Пен*. С "газеты жизни городскизх жителей" до "газеты жизни новых городских жителей" – регуляция и размышление населения на рынок "Хуаси городская газета" // Корреподент. – 2004. – № 10. – С. 24. 5. *Вэн Южэнь*. Рыночная экономика, СМИ и орган // Журналистика и распространение. – 2002. – № 2. – С. 20. 6. *Тан Вень*. Как познать влияние китайского присоединения к ВТО на СМИ Китая // Журналистика и коммуникация. – 2002. – № 10. – С. 30. 7. *Тан Вень*. Анализ газетного круга при условии рынка // Китайская пресс-служба. – 2002. – № 8. – С. 55. 8. *Цзян Чжаоюн*. Китайская внутреняя политика и направление на СМИ // Китайская пресс-служба. – 2003. – № 7. – С. 42. 9. *Си Вэньцзюй*. Обозрение перспектив СМИ Китая // Журналистика и коммуникация. – 2004. – № 7. – С. 42. 10. *Зинченко В.О.* Три этапа развития СМИ в новой Росии // Российско-североамериканская конференция по проблемам журналистики. 10 мая 2002. – М., 2002. 11. *Загрядский А.Е.* Экономические и правовые истоки независимости СМИ // Российско-североамериканская конференция по проблемам журналистики. 10 мая 2002. – М., 2002. 12. *Писак В.* Трансформация прессы в Польше и Украине в контакте общественных изменений (1989–1999) – К., 2001. –С. 128.

Надійшла до редколегії 15.02.05

УДК 070. 482:241 (438.41)

М.А. Левчук, асп.

ПРОБЛЕМИ ХРИСТИЯНСЬКОЇ МОРАЛІ НА СТОРІНКАХ СУЧАСНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ПЕРІОДИКИ ВОЛИНІ

Зосереджено увагу на основних проблемах християнської моралі в православній періодиці Волині. Проаналізовано три складові морально-етичної концепції: духовність, гуманізм, толерантність.

General problems of Christian morals in Volyn Orthodox periodicals have been examined. Three parts of moral-ethic conception: spirituality, humanism, tolerance, have been analysed.

Православна періодика Волині з ідеологічних причин певний період залишалась поза увагою науковців. Безсумнівно, на часі проблеми духовності, толерантності, гуманістичних переконань. Духовне відродження незалежної Української держави неможливе без опанування і нинішнім, і прийдешнім поколіннями вічних істин християнського благочестя і моралі. Саме ці проблеми є джерельною базою сучасної волинської православної періодики.

Різними аспектами функціонування релігійної преси цікавляться А.А. Бойко [3], М.Я. Миць [8], С.В. Баршай [2]. На основі архівних матеріалів аналізується православна українська преса Волині (1921–1939, 1941–1944 рр.) у монографії І.З. Павлюка [9]. У праці висвітлено процес становлення та розвитку преси цього регіону, показано її місце в національно-визвольній боротьбі, у культурному та економічному житті як краю, так і всієї України.

Наша увага зосереджена на концептуальних засадах сучасної волинської православної періодики, на з'ясуванні її тематичного спектру, на дослідженні глобальної проблематики.

У потребі комплексного вивчення православної преси Волинського регіону полягає ***актуальність*** нашого дослідження. Проекція основ християнської моралі через релігійне видання на свідомість читачів дає можливість Церкві декларувати свою позицію і, таким чином, впливати на аудиторію. Завданням цієї статті є саме з'ясування проблем християнської моралі на сторінках сучасної православної періодики Волині, що в сучасній журналістиці розглядається вперше.

Аналізуючи відносини в ланцюжку *Церква – держава – людина*, авторський колектив праці "Національне відродження і релігія" слушно зауважує: "Незважаючи на кризу духовності, суперечливість процесу утвердження толерантності та ідеологічного плюралізму, існування у суспільстві різних ідеалів, інтереси всіх людей держави може об'єднати національно-патріотичний фактор, який активно пропагує церква. Його основу становить українська національна ідея – соціально-політичні, *морально-етичні* та психологічні *аспекти* національного буття, менталітет народу" (курсив наш. – М.Л.) [10, с. 3].Так, саме етика християнської моралі є концептуальною основою православної преси Волині.

Релігія, духовність, віра – важливі чинники творення загальнолюдських цінностей, першооснов моралі. Цими поняттями окреслюються ідейно-тематичні орієнтири періодики названого регіону. Як стверджує О.Б. Каневська, "морально-християнські цінності, що духовно об'єднують людей, відбиваються в моральнісних орієнтаціях, у культурі, національних традиціях, в яких закріплюються загальнолюдські настановлення й інтереси та акумулюються в релігії, яка тим самим сприяє збереженню загального моральнісного фонду людства" [6, с. 10]. Коментуючи цю тезу, зазначимо, що християнські цінності є основою духовності, життєвого вибору людини. Адже вчинки кожного безпосередньо керуються нашою свідомістю, світоглядом. Людина, шукаючи своє місце в житті, зіставляє свої уявлення про світ із реальністю. Та наштовхуючись на невідповідність, вона перебуває в безвиході. Співвідношення бажаного та існуючого, орієнтація на ідеали, наявність переконань – основні концепти нашого світогляду.

Погоджуємося із думкою І.З. Павлюка щодо перетворення релігійних поглядів особистості внаслідок дії певних чинників: "Релігійні погляди тієї чи іншої групи людей, фокусуючись під тиском тих чи інших життєвих обставин, поступово чи одразу трансформуються, спресовуються в суспільні інститути – церкви, які вже є підсистемою чотирьох основних суспільних Влад: політичної (законодавча, виконавча, судова), економічної (приватний та державний сектори), духовної (мистецтво, церква) та інформаційної (ЗМІ, біофізичні процеси обміну матерії). Очевидним є осуспільнення індивідуального через засоби масової інформації, потім – одержавлення, що також, у свою чергу, залежить від типу, виду, форми держави, насамперед її над- чи підпорядкованості, залежності чи самосвідомості, імперіальності чи колоніальності" [9, с. 20].

Майбутнє нашої держави, що має багату тисячолітню християнську культуру, залежить від християнського виховання, від змісту тих цінностей, які закладаються в серця молоді, від усвідомлення ідентичності зі своїм народом, його історією, традиціями.

Основи християнської моралі є визначальним чинником проблематики сучасної православної періодики Волині. Її варто розглядати не в статичному, незмінному вигляді, а в контексті історичної динаміки. Так, джерелознавчою базою для нашого наукового пошуку стали волинські православні видання: "Православна Волинь" (Кременець, 1922), "На варті" (Володимир-Волинський, 1925–1926), "Рідна Церква" (Володимир-Волинський, 1927), "Духовний сіяч" (Кременець, 1928–1931), "Наше братство" (Володимир-Волинський, 1929), "За Соборність" (Луцьк, 1932–1935), "Волинські дзвони" (Рівне, 1934), "Церква і нарід" (Кременець, 1935–1938), "Шлях" (Луцьк, 2937–1939). Сучасний стан волинської

© М.А. Левчук, 2005

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

православної періодики репрезентують газети "Волинь православна" (Володимир-Волинський, видання Володимир-Волинської єпархії Української Православної Церкви) та "Дзвони Волині" (Луцьк, вісник Волинської єпархії Української Православної Церкви).

Об'єднуючою в єдине ціле весь масив православної преси регіону (і держави загалом) є проблема *духовності*. "Що є духовність і бездуховність – кожна людина з'ясовує для себе індивідуально, – зазначає Архімандрит Даміан. – З релігійної точки зору, духовна особа – це особа, що вірує у живого істинного Бога, яка сповідує життя за Гробом, вічне буття людини. З точки зору світського суспільства, духовною вважають освічену, культурну людину. А справжня духовність – це внутрішній світ людини, це найвища, довічна гармонія з Богом" [1, 184]. У роздумах отця Церкви окреслено подвійне розуміння духовності – як поняття релігійного та світського. Але це також поняття філософії: "Духовність постає як інтегральна категорія, що виражає теоретико-пізнавальну, художньо-творчу та морально-аксіологічну активність людини. У християнській антропології духовність є виразом вищого моральнісного спрямування людського буття до Бога" [11, с. 179].

Ще одне тлумачення поняття духовність знаходимо в статті А.І. Комарової: "*Духовність* – це основа створення внутрішнього світу, в основі якого не безвідповідальне знання, а палаюче серце, через яке проходить чіткий перетин добра і зла. Духовності без віри немає. А віра – це стан душі, спосіб життя" [7, с. 16].

Водночас духовний світ окремої людини неможливий поза духовним життям суспільства. Високодуховна особистість є головною передумовою існування такого суспільства. Духовність як основа створення внутрішнього світу, знаходить втілення в православних виданнях Волині, становлячи одну зі складових їх християнсько-етичних засад.

Серед проблематики православної періодики названого регіону – *гуманізм,* або *зорієнтованість на людину*. За визначенням поняття звернемось до філософського енциклопедичного словника: "*Гуманізм* – система світоглядних орієнтацій, центром котрих є людина, її самість, високе призначення та право на вільну самореалізацію. Гуманізм визнає вивільнення можливостей людини, її благо критерієм оцінки соціальних інститутів, а людяність – нормою стосунків між індивідами, етнічними і соціальними групами, державами" [11, с. 134]. Людинотворчий характер є концептуальною основою православної періодики, її виразником. Орієнтація на людину, її можливості, погляди та переконання, світогляд та світовідчуття закладена християнською мораллю.

Гуманізм, базуючись на ідеях добра, людяності, гідності, честі, виступає однією із важливих засад християнства. Ці високі ідеали, проектуючись через пресу на свідомість читачів, певним чином впливають на аудиторію. Людина слабка, але відданість і вірність християнським переконанням робить її сильною, зміцнює її волю.

Ми змінюємося зі зміною суспільства, в якому живемо. Але сталими залишаються християнські істини, що зумовлюють високу моральність особистості, її ціннісні орієнтації. Можемо говорити про гуманістичне спрямування волинської православної періодики, оскільки на її сторінках знаходимо теоретичне обґрунтування та практичне втілення переконань про цінність людини. Зокрема, у центрі уваги не просто людина як така, а в усій повноті її зв'язків із Богом. Серед важливих моментів – праведний спосіб життя, відповідно до основ християнської моралі: "Віра і життя за вірою – щоденний подвиг цілого життя. Помиляються ті християни, котрі гадають, що цілком достатньо увірувати для того, щоб отримати якісь блага в земному житті і забезпечити собі блаженне майбуття. Вірувати – означає нести хрест. Усі, хто живе на землі, несуть хрест, але в істинного християнина він буває нелегким" (Дзвони Волині, 2001, № 1, с. 1]. Такий тернистий шлях до Божої благодаті може пройти лише людина мужня і стійка.

Таким чином, православна періодика Волині репрезентує нам свою *концепцію гуманізму*: людина – релігійна (спілкування із Богом) та людина – етична (діє за принципами добра і честі). Згідно з цією концепцією, людина, яка виховує в собі моральні якості, має можливість розвиватись та вдосконалюватись, вільно і повною мірою розкриваючи свою індивідуальність.

Однією з багатьох проблем, які обговорюються на сторінках православної періодики, є проблема толерантності. "*Толерантність* – термін, що ним позначають доброзичливе або принаймні стримане ставлення до індивідуальних та групових відмінностей (релігійних, етнічних, культурних, цивілізаційних)" [11, с. 642]. Феномен християнської терпимості в контексті морально-етичної концепції є актуальним на сучасному етапі розвитку суспільства. Спроба осмислення цієї проблеми узгоджується з можливістю самовизначення особистості в системі світоглядних орієнтацій. Повага до вільного вибору людиною життєвої філософії, відповідно до її внутрішніх думок і переконань, є елементом толерантності.

Концепція толерантності сьогодні – це один із гарантів стабільності як внутрішньоцерковних, так і міжцерковних відносин, що у свою чергу веде до стабілізації суспільства загалом: "Демократичні принципи, на яких базується сучасне суспільство в поняттях терпимості, братерської любові до ближнього, високого усвідомлення своєї відповідальності перед Богом та своїм сумлінням, співзвучні духу євангелія" (Дзвони Волині, 1997, № 11, с. 1).

Практичною формою, проявом толерантності є можливість спілкування – *діалог*. Рівноправність і свобода слова гарантується законами християнської терпимості, що знаходять свою реалізацію на сторінках релігійних видань. Християнський діалог є орієнтиром терпимої поведінки кожного віруючого, що спрямовує до взаємного порозуміння та єдності.

З'ясовуючи основні проблеми християнської моралі в православній періодиці Волині, зазначимо, що авторка намагалася на основі систематизації та узагальнень матеріалів виокремити три складові *морально-етичної концепції*: духовність, гуманізм, толерантність. Виходячи із проекційних можливостей преси, можемо стверджувати тезу, що існування окресленої проблематики фіксується не лише на сторінках регіональних релігійних видань, але й в українських виданнях загалом.

1. *Архімандрит Даміан.* У прагненні до вищої гармонії // Уряду України. Президенту, законодавчій владі. Україна на порозі третього тисячоліття: духовність як основа консолідації суспільства. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників / Керівники автор. кол.: *А.І. Комарова, В.Г. Табачківський.* – К., 1999. – Т. 15. – С. 184–188. 2. *Баршай С.В.* Преса української православної церкви на зламі тисячоліть: столичні видання // Вісн. Київ. націон. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. Журналістика. – 2001. – Вип. 9. – С. 21 – 22. 3. *Бойко А.А.* Преса православної церкви в Україні 1900 – 1917 рр. Культура. Суспільство. Мораль: Монографія. – Дніпропетровськ:, 2002. 4. *Каневська О.Б.* Виховання особистості на засадах морально-християнських цінностей в Україні (XVII – перша пол. XVIII ст.): Автореф. дис. … канд. пед. наук.. – Луганськ, 1997. 5. *Комарова А.І.* Україна: духовність – культура – консолідація суспільства // Уряду України. Президенту, законодавчій владі. Україна на порозі третього тисячоліття: духовність як основа консолідації суспільства. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників / Керівники автор. кол.: А.І. Комарова, В.Г. Табачківський. – К., 1999. – Т. 15. – С. 15–31. 6. *Миць М.Я.* Українська періодична преса Волині (1921–1939 рр.) як історичне джерело: Автореф. дис. … канд. іст. наук. – К., 1995. 7. *Павлюк І.З.* Українська легальна преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя 1917–1939, 1941–1944 рр. – Львів, 2001. 8. *Рибачук М.Ф., Уткін О.І., Кирюшко М.І.* Національне відродження і релігія. – К., 1995. 9. Філософський енциклопедичний словник / Гол. ред. В.І. Шинкарук. – К., 2002.

Надійшла до редколегії 16.02.05

Наукове видання

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЖУРНАЛІСТИКА

Випуск 13

Редактор В.Р. Філь
Верстальник Р.А. Титов

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

Засновник та видавець – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Свідоцтво Міністерства інформації України про державну реєстрацію засобів масової інформації КІ № 251 від 31.10.97. Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", директор Г.Л.Новікова. Адреса ВПЦ: 01601, Київ, б-р Тараса Шевченка, 14, кімн. 43. ☎ (38044) 239 3172, 239 3222; факс 239 3128

Підписано до друку 26.12.05. Формат 60x84$^{1/8}$. Вид. № 181. Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Наклад 500. Ум. друк. арк. 6,97. Обл.-вид. арк.10,0. Зам. № 25-3086.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43,
☎ (38044) 239 3222; (38044) 239 3172; факс (38044) 239 3128.
E-mail: vydav_poligraph@univ.kiev.ua
WWW: http://vpc.univ.kiev.ua

Kyiv National Taras Shevchenko University